

De vaste Commissie voor Justitie, belast met de voorbereiding van de openbare behandeling van de brief van de Minister van Justitie betreffende de drie te Breda gedetineerde oorlogsmisdadigers (**11 714**) achtte het nuttig een hoorzitting over de inhoud van deze brief te houden.

In een mededeling in de *Staatscourant* (17 februari 1972) en met medewerking van de parlementaire pers kondigde voornoemde commissie aan, dat zij voornemens was organisaties, die daarom verzochten, in gehoor te ontvangen.

De openbare hoorzitting vond plaats op donderdag 24 februari 1972.

De commissie brengt omtrent dit gehoor bijgaand verslag uit.

INHOUDSOPGAVE

	Blz.		Blz.
1. a. Permanente commissie tot de algemene zaken van het Ned. Israelitische Kerkgenootschap;		20. a. Landelijke Contactgroep verzetsgepensioneerden '40-'45	20
b. Parnassiem der Portugees-Israelitische gemeente;		b. Ned. Veren. van Ex-politieke Gevangenen	21
c. Hoofdbestuur van het Verbond van liberaal religieuze Joden	3	21. Werkgroep Stichting '40-'45 Zuid-Holland	22
2. De landelijke verenigingen van Joodse geestelijke gezondheidszorg	3	22. Verenigd Verzet '40-'45	24
3. Gezamenlijke Joodse jeugdorganisaties	4	23. Raad van Verzet	24
4. B'nai B'rith	6	24. Februari Herdenkingscomité Amsterdam	25
5. a. Nederlandse Mizrachie		25. Nationale Federatieve Raad van het voormalig verzet Nederland	26
b. Achawa	7	26. De Verzetsorganisatie Zuid-Oost Azië	27
6. Internationale Organisatie van Zionistische Vrouwen	7	27. Landelijke Organisatie Oud-Illegale Strijders	28
7. Vrouwengroep der Liberaal Joodse Gemeente Amsterdam	8	28. Contactcommissie van de Stichting '40-'45 Noord-Holland	29
8. Comité van vrienden van de Israëlitische artsenorganisatie afdeling Nederland	8	29. Contactcommissie Verzetsgepensioneerden van de noordkop van Noord-Holland	30
9. Het Bestuur der Stichting Beth Ami	10	30. Comité Herdenking Vloeiweide	30
10. Nederlandse Zionistenbond	11	31. Pax-Christi	31
11. Stichting Joods Maatschappelijk Werk	11	32. Werkgroep Kerk en Samenleving van het Bisdom Breda	32
12. Nederlands Auschwitz Comité	12	33. Protestants-Christelijke Reclaseringsvereniging, regionaal bureau West-Brabant	33
13. Nederlands Ravensbrück Comité	13	34. De Katholieke Reclaseringsvereniging Breda	34
14. Comité Vrouwen van Ravensbrück	14	35. Coornhert Liga	36
15. Nederlandse vriendenkring Neuengamme	14	36. Algemeen Nederlands Jeugd Verbond	37
16. Comité Stichting Oranje Hotel	15	37. Bond van Beeldende Kunstenaars	38
17. Jelgersmakliniek Leiden	17	38. Stichting „Wij nemen het weer niet”	38
18. Nederlands-Indische oorlogsslachtoffers	19	39. Nederlandse Vrouwenbeweging Amsterdam	39
19. Stichting Vriendenkring Oud-Natzweilers	20		

VERSLAG

1. a. **Permanente commissie tot de algemene zaken van het Ned. Israelitische Kerkgenootschap.**

b. **Parnassiem der Portugees-Israelitische gemeente.**

c. **Hoofdbestuur van het Verbond van liberaal religieuze Joden.**

De heer **Zadoks**: Nu tot ons leedwezen door de Regering de zaak inzake de vrijlating van de zogenaamde drie van Breda weer aan de orde is gesteld, hebben wij in dank de gelegenheid aanvaard, die de commissie ons gaf om vandaag aanwezig te zijn om onze zienswijze in het kort aan de commissie mede te delen.

Ik spreek namens de drie Joodse kerkgemeenschappen, te weten het Nederlands-Israelitische Kerkgenootschap, het Portugees-Israelitische Kerkgenootschap en het Verbond van liberaal religieuze Joden in Nederland.

Direct nadat op dinsdag 15 februari jl. bekend was geworden, dat het kabinet zich op het standpunt stelt, dat thans aan de drie Duitse oorlogsmisdadigers, die in Breda een levenslange gevangenisstraf ondergaan, gelijktijdig gratie dient te worden verleend, hebben de besturen der drie Joodse kerkgenootschappen zich hieromtrent beraden. Dit beraad heeft ertoe geleid dat nog op de avond van die dag een telegram van de navolgende inhoud aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal werd verzonden:

„De besturen der drie Joodse kerkgenootschappen hebben met grote verontrusting kennis genomen van het voornemen van de Regering om de drie Duitse oorlogsmisdadigers, die in Breda een levenslange gevangenisstraf ondergaan, collectief gratie te verlenen. Zijn van oordeel dat hiervoor in het licht van het nog steeds gevoelde leed dat zij in het bijzonder over het Joodse volksdeel hebben gebracht en waarvan de gevolgen juist nu in nog heviger mate dan voorheen naar voren komen geen gronden aanwezig zijn. Verzoeken de Kamer er bij de Regering met klem op aan te dringen van haar voornemen af te zien.”.

Het komt ons voor dat de essentie van ons standpunt in dezen in dat telegram duidelijk tot uiting komt: Geen *collectieve* gratie voor de zgn. drie van Breda, en dat in het bijzonder niet in het licht van het door hen over het Joodse volksdeel gebrachte leed, waarvan de gevolgen – in plaats van thans minder voelbaar – nu juist méér blijken te worden gevoeld. Niettemin hebben wij gemeend van de ons geboden gelegenheid om dat standpunt nader ten overstaan van uw commissie toe te lichten gaarne gebruik te moeten maken.

In de eerste plaats willen wij er dan de aandacht op vestigen dat wij door te menen dat er voor een *collectieve* gratie geen gronden aanwezig zijn een *individuele* gratie niet willen uitsluiten; hiervoor zou – overeenkomstig het standpunt van vorige Ministers van Justitie – aanleiding kunnen zijn bij ernstige omstandigheden van persoonlijke aard, welke de tenuitvoerlegging van de straf niet langer aanvaardbaar doen zijn, zoals in het aangezicht van de dood. Dat is trouwens overeenkomstig het individuele karakter van het gratierecht.

Blijkbaar zijn er zodanige individuele omstandigheden bij genoemde misdadigers niet aanwezig, want anders zou de Regering voor haar standpunt niet slechts als argument gebruiken dat verdere voortzetting van de vrijheidsstraffen, die ongeveer 27 jaar hebben geduurd, geen in onze strafrechtspleging erkend doel meer kan dienen. Het ligt niet op onze weg hier na te gaan of dit argument juist is, ook al is – het is genoegzaam bekend –, toen die misdadigers van de hun opgelegde doodstraf werden gegratieerd, de gedachte van een verdere gratiëring uitdrukkelijk in de Kamer en door de toenmalige Minister van Justitie, mr. Donker, verworpen.

Hoe dit echter zij, ons bezwaar is van andere aard en ligt niet in het rationele, maar in het emotionele vlak. En dan treft ons wel sterk dat de Regering de waarde van dit bezwaar erkent. Zij schrijft immers in de brief van de Minister van Justi-

tie dat zij zich er van bewust is dat de vrijlating van deze gedetineerden velen pijnlijk zal treffen. En dan vragen wij ons in gemoede af: Heeft de Regering wel het recht door de vrijlating van bedoelde drie misdadigers – die zich hebben schuldig gemaakt aan de meest weerszinwekkende en meest omvangrijke misdrijven welke de wereldgeschiedenis kent – velen pijnlijk te treffen, dat wil zeggen hun slachtoffers en de nabestaanden van hun slachtoffers extra leed te berokkenen? Die vraag hebben wij in het verleden ontkenkend beantwoord en wij doen dit nu nog.

Het valt op dat het argument van het niet mogen berokkenen van extra leed tot voor kort in de Tweede Kamer zeer zwaar heeft gewogen en dat het nu anders schijnt te zijn. Dit kan slechts een gevolg hiervan zijn, dat de Kamer is verjongd en dat hierin vele leden zitting hebben die de bezettingsjaren slechts als kind hebben meegemaakt; voor hen zijn die jaren steeds geschiedenis geweest en de beestachtige gruwelen waarvoor de drie van Breda verantwoordelijk zijn kennen zij slechts – en dan wellicht alleen gedeeltelijk – uit verhalen. Maar daarom kan er geen reden zijn ook de drie van Breda tot geschiedenis te maken zolang duizenden van hun slachtoffers (resp. de nabestaanden daarvan) – die jarenlang zonder enige grond van hun vrijheid beroofd zijn geweest of door of vanwege hen zijn mishandeld – nog in leven zijn.

Ik sprak zojuist over „vrijheidsberoving zonder enige grond” en daarbij drukte ik mij welbewust enigszins formeel uit. Maar u weet wel wat ik daarmee bedoel: concentratiekampen en onderduiken, met al het mateloze leed dat hieraan gedurende lange tijd verbonden is geweest. En ik voeg hieraan onmiddellijk toe: hieraan *nog* verbonden is. Want de wetenschappelijke onderzoekingen van de laatste jaren met betrekking tot het post-concentratiekampsyndroom, waarvan de reële betekenis door de Regering is erkend door het tot stand komen van de Rijksgroepsregeling Vervolgingslachtoffers 1940–1945, hebben aangetoond dat de Joden en andere slachtoffers de gevolgen van deze vervolging met het klimmen der jaren niet in mindere mate maar juist in sterkere mate dan tevoren fysiek of psychisch ondervinden. Waarbij dan nog komt dat er geen Jood in Nederland is die niet door of ten gevolge van de handelingen van degenen die verantwoordelijk waren voor het uitroeiingssysteem dat in Nederland tijdens de bezetting gelding had een groot deel van zijn familieleden – echtgenoot, broers, zusters, ouders en/of kinderen – heeft verloren, waardoor de overgeblevenen sindsdien zeer veel levensvreugde is ontgaan.

Het is dan ook voor al deze slachtoffers – waarvan wij ons de tolk mogen maken – een ondragelijke gedachte dat zij die hen zoveel leed hebben berokkend thans hun vrijheid zouden herkrijgen; daarvoor zou aan deze slachtoffers – ook al zijn wraakgevoelens ons vreemd – onrecht worden begaan. Of met andere woorden: Door barmhartig te zijn tegenover de drie van Breda zou men onbarmhartig zijn tegenover hun slachtoffers.

Derhalve is het begrijpelijk dat rondom het voornemen van de Regering de drie van Breda binnenkort vrij te laten de emoties zo hoog opblazen, wellicht hoger dan de Regering had verwacht. Want zij die met deze hevige emoties zijn bevangen zien geen belang in hun vrijlating, doch wel in hun voortgezette gevangenschap. En daarom kunnen deze emoties – naar onze oprechte overtuiging – slechts tot rust komen indien tot die voortgezette gevangenschap wordt besloten. In het besef van onze verantwoordelijkheid doen wij dan ook beroep op de Tweede Kamer, de Regering tot die voortgezette gevangenschap te adviseren.

2. **De landelijke verenigingen van Joodse geestelijke gezondheidszorg**

De heer **Sunier**: Mijnheer de Voorzitter, leden van de Tweede Kamer! Ik stel het op prijs in de gelegenheid te worden gesteld, mijn stem te laten horen uit naam van een groot aantal in de oorlog vervolgd Joden, die nog in leven zijn.

Mijn functie is geneesheer-directeur van een psychiatrisch ziekenhuis, het Sinaï-centrum te Amersfoort; een functie die ik sinds 1 december 1959 vervul. Ik heb uit dien hoofde te maken met een kleine 200 opgenomen patiënten en 500 ex-patiënten in de maatschappij die mijn poliklinieken bezoeken. Deze integrale organisatie voor klinische psychiatrische behandeling en voor geestelijke volksgezondheid in de maatschappij is de enige Joodse organisatie van dien aard in Nederland en zelfs in Europa. Misschien is voor de Kamer ten slotte van belang, dat ik zelf niet Joods ben.

Door mijn collegae en mij is geconstateerd, dat de discussie over de vrijlating van de drie personen in Breda een felle heractualisering van gevoelens bij betrokkenen geeft zonder evenwel kans op een oplossing of een groei erboven uit.

Dit zijn niet gevoelens alleen van de psychisch zieken die in hun angsten heden nog ingekerkerd zijn, maar ook van de circa driemaal zoveel gezonden: verwanten en vrienden, die ik diepdaar sprak naar aanleiding van opname van een relatie in mijn ziekenhuis bij de zogenaamde medische heteroanamnese.

Aldus kan ik een ervaring weergeven opgedaan in meer dan tien jaar aangaande 4000 à 5000 mensen. Uit dien hoofde acht ik het telkens weer aan de orde komen van de mogelijkheid van vrijlating wreed. Er is wel gezegd: Vrijlating zou een einde kunnen maken aan het telkens weer herinneren aan het verleden. Dit is niet mijn opvatting. Er is geen sprake van herinneren, want niemand heeft iets vergeten. Vrijlating zou alleen maar bij de betrokkenen levensgrote vragen actueel maken als:

Zijn ons leed en onze angst toch niet erkend?

Is het gewoon en toch niet onwaarschijnlijk dat er vervolging bestaat?

Sta ik dan toch alleen?

Hoor ik tot een aparte groep?

Er is ook gezegd: Deze drie zijn slechts symbolen van het kwaad. Dat riekt naar de literatuur van Paul Ricoeur: het systeem is de personificatie van het kwaad en wij moeten systemen bestrijden en mensen sparen. Als dat al waar mocht zijn, zou men hier toch tegenover moeten stellen, dat deze drie althans medemakers en -draggers van een systeem waren. Zij waren lid van de S.S. en hebben gehandeld met de bedoeling en de lust om uit te roeien.

Bovendien kan men het argument van de symbolen ook naar de andere richting gebruiken: Juist omdat zij symbolen zijn, betrokkenen zij zoveel kwaad in de gevoelswereld van anderen.

Er is ook wel eens gezegd: Er is berouw en dáárom moet er gratie zijn. Uiteraard moet dit het geval zijn in de wereld die wij willen; een wereld waarin rechtvaardigheid moet heersen, maar waarin tevens zekerheid en veiligheid moeten bestaan evenals bescherming tegen kwaad. En hierin ligt naar mijn ervaring de moeilijkheid voor de overlevenden van de vervolging. Zij kunnen de vrees voor het terugkomen van een andere, een genadeloze wereld toch niet meer helemaal loslaten. Zij zullen zich door de vrijlating van de drie weer ineens maximaal onveilig voelen en zij zullen naar hun gevoel vogelvrij zijn.

Ik vernam, dat de opvatting is, dat van de vervolgte oud-verzetstrijders een deel voor vrijlating zou zijn. Dit is naar mijn mening evenwel iets geheel anders. Een strijder weet de gevolgen van wat hij doet: à la guerre comme à la guerre. Hij koos die weg. Maar wat koos dat Joodse kind, dat zijn beide ouders verloor of dat kind, waarvan ik alleen het schoentje nog maar zag tussen duizenden andere kinderschoentjes op een lugubere tentoonstelling in het voormalige kamp Auschwitz?

Bovendien moeten niet oud-verzetstrijders of zwaar gedupeerde Joodse Nederlanders in dezen alléén oordeel-bepalend zijn. Dat is onmogelijk door de te grote betrokkenheid, welke het oordeel altijd kan vervormen of overcompenseren.

En de drie van Breda zelf? Het is niet mijn terrein, maar mijns inziens zou werkelijk berouw bij hen niet tot het indienen van gratieverzoeken moeten leiden maar tot de erkenning: Ik kan iets doen; ik kan één druppel oplossing brengen door te blijven waar ik ben.

Neen, het is onze zaak. Ik stel nadrukkelijk, dat het onze verantwoordelijkheid is. Wij, persoonlijk ongedupeerden, moe-

ten de verschillende belangen tegen elkaar afwegen en niet de getroffenen. Wij moeten nagaan, of gratie en, zo ja, tot welke prijs, hiér en nú mogelijk is en wij moeten niet in abstracte termen redeneren.

Mijn conclusie is: laat u hen niet vrijuit gaan. Geen vrijlating die zoveel extra pijn gaat veroorzaken en die voorts tot triest gevolg heeft, dat ons aller werk tot herstel van mensen over jaren weer voor een groot deel teniet wordt gedaan en zeker leiden zal tot instorting van mensen, die in plaats van de drie van Breda levenslang buiten de maatschappij komen te staan zonder ooit iemand een haar kwaad te hebben gedaan.

Ik houd ernstig rekening met de mogelijkheid, dat ik in mijn ziekenhuis vele malen drie mensen moet opnemen, die vrijlating van de drie van Breda nooit zullen kunnen verdragen.

Misschien zult u, leden van de Tweede Kamer, op grond van summa jus tot vrijlating van drie personen beslissen, maar dan zal er tevens sprake zijn van een summa injuria ten opzichte van zeer, zeer vele anderen.

De heer Voogd (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! De heer Sunier heeft aan de ene kant gezegd, dat de discussie telkenmale een felle heractualisering is. Aan de andere kant heeft hij gezegd, dat het argument dat vrijlating een einde zou maken aan de herinnering, niet juist is. Moet ik daaruit begrijpen, dat zijn oordeel, na afweging van de vraag wat harder aankomt, te weten: de telkens opnieuw ontstane discussie of het verwerken van het onherroepelijke van de vrijlating, is dat de vrijlating ernstiger gevolgen zal hebben dan zelfs de telkens weerkerende discussie?

De heer Sunier: Mijnheer de Voorzitter! De heer Voogd zegt het zoals ik het bedoeld heb. Ik meen, dat de vrijlating de bevestiging is in het gevoelsleven van velen: Het is toch niet erkend; ik sta toch in een gevarenzone. Ik heb deze uitlatingen letterlijk gehoord, niet eenmaal maar vele malen. Het zou kunnen zijn, dat er weer zoiets gebeurt. Natuurlijk is dit niet rationeel. Waarmee wij te maken hebben, is de onmacht om na gebeurtenissen, die zo extreem zijn, tot een rationeel denken over te gaan. Het woord „rationeel” is misschien niet goed gekozen. Beter is het te spreken over „rustig”.

3. Gezamenlijke Joodse jeugdorganisaties

De heer Wajsberg: Mijnheer de Voorzitter! Wij, de Joodse jeugd vertegenwoordigende alle Joodse jeugd- en studenten-organisaties in Nederland, geloven dat de voorgenomen invrijheidsstelling van de „drie van Breda”, Kotälla, Fischer en Aus der Fünten, niet uitgevoerd mag worden. Wij hebben de oorlog niet zelf meegemaakt, gelukkig, maar ondervinden toch de gevolgen van de vervolgingen tegen de Joden.

Dat een moeder geen nacht rustig kan slapen, een vader wekelijks onder psychiatrische behandeling staat, een zoon geen gestreepte pyama kan dragen zonder dat zijn vader flauw valt, is een gevolg van daden waarvoor de drie van Breda mede verantwoordelijk zijn. Wij kunnen niet naar oom, tante of grootouders gaan. Het daarom ironisch dat bekend werd, dat één van de gronden voor gratiëring is dat de kinderen en de kleinkinderen van de drie zo naar hun vaders respectievelijk grootvaders verlangen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom tot de zaak zelf. Zoals wij reeds in een brief aan de vaste Commissie voor Justitie hebben geschreven, vragen wij ons af hoe in de toekomst verzoeken tot gratieverlening kunnen worden afgewezen indien men deze misdadigers tot tweemaal toe gratie verleent. Daarbij komt, dat nog nooit tot tweemaal toe gratie werd verleend en dat, indien dit gratieverzoek wordt goedgekeurd, dit tot een precedent leidt. Wij vragen ons verder af, hoe in de toekomst überhaupt nog misdadigers kunnen worden veroordeeld tot een gevangenisstraf, indien men deze misdadigers die duizenden moorden op hun geweten hebben – althans als dit geweten aanwezig is – reeds na 27 jaar in vrijheid stelt.

Vooraf uit menselijke overwegingen acht de Joodse jeugd het echter onverantwoordelijk om deze drie misdadigers en bloc of individueel in de maatschappij los te laten. Meer dan

7000 personen zijn volledig arbeidsongeschikt ten gevolge van hetgeen zij in de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt. Een mij niet bekend aantal Joodse en niet-Joodse Nederlanders – het moeten er zeer velen zijn – lijden aan een psychische afwijking, opgelopen tijdens de bezetting, hun deportatie en/of hun verblijf in de concentratiekampen. Sinds hun bevrijding uit de kampen kennen zij niets anders dan geestelijke gevangenschap. Hierover zult u zeker meer te horen krijgen.

Het is zeer waarschijnlijk dat de psychische toestand van deze mensen schrikbarend achteruit zal gaan als de drie van Breda in vrijheid worden gesteld. Voor deze mensen is het ondraaglijk te moeten beseffen, dat de medeverantwoordelijken voor hun toestand meer in vrijheid zullen leven dan zij zelf. Niemand zal kunnen bewijzen dat een eventueel spoediger overlijden van de overlevenden een gevolg is van de vrijlating van de drie.

Wij, jonge Nederlanders van de naoorlogse generatie, zullen deze consequenties – langdurige ziekte of misschien nog erger – aan den lijve ondervinden.

Mijnheer de Voorzitter! Het is daarom dat de Joodse jeugd van de volksvertegenwoordigers in het parlement eist, dat zij tegen gratiëring van Kotälla, Fischer en Aus der Fünten zullen stemmen. Het is daarom dat de Joodse jeugd van de Regering eist, dat zij de gratieverzoeken van Kotälla, Fischer en Aus der Fünten nooit en te nimmer zal inwilligen. Het is daarom dat de Joodse jeugd ageert tegen vrijlating van de drie oorlogsmisdadigers die in Breda gevangen zitten. Laat hen daar blijven ter wille van hen die nu nog leven.

De heer Vorst: Mijnheer de Voorzitter! Aanstaaende dinsdag, de dag dat onze volksvertegenwoordiging zich zal uitspreken over de door de Regering voorgestelde gratie aan de drie van Breda, is het Poeriem. Joden over de gehele wereld vieren en gedenken dan de dag, dat een groot gedeelte van het Joodse volk ontsnapte aan een uitroeiingsplan. Met deze geschiedenis, zoals beschreven in het Bijbelboek Ester – deze zal in de Nederlandse vertaling volgende week worden voorgelezen – gedenken wij al de in de loop der geschiedenis voorgekomen reddingen van ons volk, vaak ook slechts van gedeelten ervan. Maar de dag ervoor is het een vastendag, een dag van inkeer en bezinning, gelijk ook het gebruik was van de Joodse rechters in vroegere dagen, als zij een uitspraak moesten doen betreffende halsmisdaden en gelijk ook nu nog in Israël de rechters de dag, dat zij het vonnis velden over Adolf Eichmann, niet aten en dronken, doch zich in volledige bezinning terugtrokken en daarna, bewust van de ongelooftelijke verantwoordelijkheid, pas hun uitspraak deden. Over de hele wereld zullen wij juist die dagen voor Poeriem, het bevrijdingsfeest van het Joodse volk van zijn vervolgers, de woorden horen en in ons op nemen: Gedenk wat je gedaan is door het symbool van het kwaad en het antisemitisme, door Amalek.

Mijnheer de Voorzitter. Vanwaar deze aansporing? Gedenken is goed, maar het allerbelangrijkste in de maatschappij is vooruitzien, opvoeden, proberen het beter te maken voor de toekomst. Nu het hier gaat om de toekomst, om het al of niet vrijlaten van drie beulen, nu willen we u zeggen, waarom volgens ons er nog wél argumenten zijn om deze drie te laten blijven, waar zij nu zijn.

Ik sta hier als vertegenwoordiger van de gezamenlijke Joodse jeugdorganisaties in Nederland, maar alles wat ik hier ga zeggen, geldt net zo voor de nabestaanden van anderen, die geleden hebben onder de terreur van deze drie beulen. Naar het oordeel van de Minister zou niemand ermee gebaat zijn, als deze drie nog langer vastgehouden worden en naar de mening van de voorstanders van gratie zouden we zo langzamerhand wat barmhartigheid moeten gaan tonen.

Het is maar een kleinigheidje, maar voor een kind zo belangrijk, zo'n leuke streepjespyama aan te mogen. Maar voor sommige kinderen is zo iets kleins, zo iets onschuldigs, taboe. Want het zien van zo'n pyama, zoals alle vriendjes wél mogen dragen, zou betekenen dat vader wéér een flauwte kreeg. Want nog steeds – en het is immers toch al zo lang geleden – kan het niet, de associaties met die vreselijke tijd. Misschien

is het onverdraaglijk voor die drie, zolang ze opgesloten zitten, maar ze schrikken ten minste niet iedere nacht, zodra er een deur slaat. Ze weten, dat ze veilig zitten; hun oorspronkelijke straf is reeds lang omgezet, niemand zal ze komen halen om ze weg te voeren naar de plaats van hun dood. Maar wij, de jeugd die het allemaal niet meegemaakt heeft, wij weten dat onze ouders wél iedere nacht weer schrikken, als een deur slaat, als er een auto voor het huis stilstaat en er stemmen klinken in de nacht. Welk recht hebben deze drie, ongestoord te kunnen slapen, die slaap die men wel de slaap der rechtvaardigen noemt, terwijl de slachtoffers nacht na nacht wakker worden van hun eigen geschreeuw als gevolg van de geschiedenis, die niet afgelopen is, doch nog leeft en zelfs nog heviger wordt, juist na zoveel tijd. Juist nu, nu zo ontelbaar velen rondom zich zien en weten dat hun vrienden grootouder worden, juist nu dat zij weer zo schrijnend voelen, dat zij nooit dat geluk zullen hebben, omdat al hun kinderen door deze beulen vermoord zijn.

Nu juist moeten degenen, die anderen dit geluk ontzegd hebben en nog steeds ontzeggen, vrijgelaten worden, omdat ze „slechts” driemaal per jaar hun kleinkinderen kunnen zien. Waar, mijnheer de Voorzitter, zijn mijn grootouders, waar die van al mijn vrienden en vriendinnen? Vergist u zich niet, het is een uitzondering als ik iemand van mijn leeftijd tref, die nog kan vertellen dat hij twee of meer grootouders kent of heeft gekend. Dat schrijnt bij ons, maar dat schrijnt net zo bij degenen, die slechts één iemand uit de familie moeten missen. Het schrijnt bij de nabestaanden van de vermoorde Puttenaren, slachtoffers van onder andere een der nu vrij te laten lieden en het schrijnt bij de nabestaanden van de moedige verzetsstrijders.

Mijnheer de Voorzitter, onlangs vertelde men mij, dat een mij goed bekende Joodse vrouw in de oorlog haar twee kinderen had verloren. Weet u, welk een gevolgen dat nu nog heeft voor haar kinderen die ze na de oorlog uit haar tweede huwelijk kreeg? Deze kinderen dreigen volwassen te worden en dat woord dreigen is hier letterlijk bedoeld. Op deze vrouw immers komt dit als een bedreiging af. Die eenzaamheid, ook al is het verlaten van het ouderlijk huis dit keer op een heel andere manier. Voor deze vrouw betekent het een opnieuw beginnen van de martelgang. Probeert u toch te begrijpen, wat betekent dit voor die kinderen van haar, kinderen die immers toch de oorlog niet meegemaakt hebben. Die wél de oorlog meegemaakt hebben, gisteren en vandaag nog meemaken, want hun huisgezin is niet dat van u en niet dat van hun bureu. Wie geeft deze misdadigers het recht vrije lucht in te ademen, terwijl zovele van hun slachtoffers letterlijk met pijn en moeite genoeg lucht in hun longen moeten proberen te krijgen, longen die kanot zijn van de steengroeven, waarheen ze door deze drie werden gestuurd?

Wie houdt er rekening met de kinderen, die na de oorlog geboren zijn, zelfs nu nog geboren worden en die hun ouders op zo vroege leeftijd al zullen moeten missen? Hetzij dat deze ouders plots afknappen, hetzij dat ze nog jarenlang blijven leven, in een inrichting. Als er al sprake kan zijn van een „genoeg”, wanneer we de gevangenhouding van deze drie bezien, voor al deze nu pas aan het licht tredende, direct aan hen te wijten jammerlijkheden zijn zij nog nooit berecht. Wie wil er over denken, hun vrijheid te verlenen, in plaats van levenslang, terwijl zo velen van hun slachtoffers wél hun levenslang zullen moeten dragen?

Wat een satire, wat betreft het meest onmenselijke van hun optreden zijn zij niet geslaagd; en juist daarvoor zouden zij het meest moeten boeten. Ik doel op de betrachte ontvolking van het Apeldoornse Bos, van de Joodse ziekenhuizen en weeshuizen, van de tehuizen voor bejaarden. Hun mensonterende optreden heeft daar niet het door hen gewenste resultaat gehad; want weer zitten deze instellingen vol, voller dan ze al zaten voor de catastrofe, maar nu met slachtoffers van hen! Wie van al degenen, die durven te stellen dat langere vasthouding geen erkend doel meer heeft in onze rechtspleging, is daar wel eens op bezoek geweest? Wie van die pleitbezorgers kent de ogen, droog van tranen? Wie kent de onmacht, voor de

zoveelste keer een oma te moeten vertellen, dat haar kinderen echt niet meer terugkomen, nu na 27 jaar! Steeds meer van hun slachtoffers immers storten in. Want het kan niet, 27 jaar lang dag in dag uit, nacht in nacht uit, een opschrikken voor iedere schreeuw, een hevige angstvlaag bij iedere knal.

Hoevelen zijn er, die hier misschien wel aanwezig wilden zijn om te vertellen van hun leed, maar die werden afgeschrikt? Afgeschrikt door de gedachte, langs de agent buiten, langs de portier en hier binnen naast de bode te moeten gaan staan; mensen, die een uniform dragen!

Wie van ons kent die angst? Ook ik ken hem niet zelf, maar wel heb ik hem gezien bij de mensen uit mijn directe omgeving en u allen heeft hem ook gezien! Er is geen erkend doel meer, zo is gesteld, en dat durf ik te bestrijden.

Mijnheer de Voorzitter! Niet op grond van wraakgevoelens pleit ik hier – deze lieden zijn geen enkel gevoel waard – niet op grond van recht of opvoeding of welk ander equivalent dan ook, maar op grond van de slachtoffers die afgelopen week hun arts opbelden met de wanhoopskreet: „Als deze beulen vrijkomen, dan moet ik zelfmoord plegen!” Want nu, opgesloten en afgesloten van de hen omringende wereld, nu zijn deze drie als dood. Maar wanneer zij onverhoopt worden vrijgelaten, dan kan het niet langer. Want het is ondraaglijk, te leven onder dezelfde hemel, dezelfde lucht in te ademen, als deze drie. Nu nog is dit niet het geval, laat hen dus daar, dood voor de samenleving.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb één korte vraag, die in hetzelfde vlak ligt als de vraag die aan dr. Sunier is gesteld. Geldt ook voor de jongere generatie, dat de vrijlating een diepere en meer blijvende geestelijke verwonding zou toebrengen dan het geval zou kunnen zijn bij het leed, dat bij de telkens weerkerende gratieverzoeken wordt gevoeld?

De heer **Vorst**: Mijnheer de Voorzitter! Ik meen dat het hier een bijzonder gratieverzoek betreft, dat te veel publiciteit heeft gehad.

Voorts meen ik, dat veel meer organisaties zich deze keer hebben ingespannen – ik meen mij persoonlijk hiertoe te kunnen rekenen – om het verlenen van gratie tegen te gaan dan anders het geval zou zijn geweest. Zij zouden niet zoveel lawaai hebben gemaakt, juist om niet zoveel wonden open te rijten. Het openrijten van een bestaande wond is veel pijnlijker dan het maken van een nieuwe wond. Nu die wond eenmaal door de Regering is geopend, meen ik dat het onze plicht is, alles wat tot ontsteking van de wond kan leiden te verwijderen.

Onlangs heb ik tijdens een jeugdkamp als jeugdleader het volgende meegemaakt. Op een gegeven moment moest ik een meisje troosten. Dat was geen meisje dat de oorlog zelf had meegemaakt; zij was tien jaar. Haar moeder was twee dagen voordat zij naar het jeugdkamp ging, teruggekomen uit de Sinaïkliniek. Zij kreeg bericht dat haar moeder, van wie zij dacht dat die thuis zou zijn, weer was opgenomen.

Daarom kan de jeugd zeggen: Wij voelen het. Daarom kunnen wij zeggen, dat het nog steeds van belang is. Zelfs als de drie zijn berecht, zoals sommigen zeggen, en genoeg hebben geboet en lang genoeg zijn opgesloten voor hetgeen zij hebben gedaan, zijn er nieuwe feiten, die direct aan hen te wijten zijn en zich nu pas voordoen.

4. B'nai B'rith

De heer **Wolff**: Mijnheer de Voorzitter! Wij danken de commissie voor de gelegenheid, die zij ons biedt om hier te spreken.

De Minister-President heeft gezegd: „Als wij de drie van Breda vrijgelaten, dan kunnen we daarna de zaak vergeten”. „Deze unieke zaak”, schreef de Minister van Justitie in zijn brief aan de Kamer.

Welke unieke man zei ook weer: „Het vermogen van de mensen om te vergeten is onbeperkt”? Dat was Adolf Hitler.

Wij Joden, wij kunnen echter niet vergeten!!!

Ons frappeert de zwakte van het betoog van hen die willen vrijlaten.

Eén der argumenten: Barmhartigheid. Is dat het brengen van een offer om ongelukkigen te helpen? Barmhartigheid is echter niet, nazi-slachtoffers een klap in het gezicht te geven, zonder zelf ook maar enig offer te brengen, met het resultaat dat men enige schurken een prettige oude dag bezorgt.

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben geen jurist, noch psychiater. Ik begeef me niet op het vakterrein van deze beide wetenschappen. Ik vind het optreden van de Minister van Justitie en zijn brief aan de Tweede Kamer zo gespeend van elk medegevoel met de slachtoffers, dat ik toch wil trachten, U een inzicht te geven, wat thans leeft in de harten van degenen, die de oorlog en de beproeving hebben overleefd.

Als U op de grote autoweg naar Hannover rijdt, ziet U ongeveer 120 km voor deze plaats het bord „Porta-Westfalica”. U rijdt dan door het Teutoburgerwoud en ziet rechts thans een begroeiing. Hierachter bevinden zich twee grote deuren. Het is de ingang van de ondergrondse fabriek van Telefunken. Hier heeft mijn vrouw gewerkt. Het was één van de 12 concentratiekampen, die zij heeft meegemaakt en die eindigden met Auschwitz en Neuengamme. Vandaar werd zij door Graaf Bernadotte naar Zweden gehaald en liefderijk opgenomen. De lichamelijke ongemakken in de eerste jaren na de oorlog zijn nu wel overwonnen. Gebleven is een bepaalde angst, die nooit meer weggaat.

Dan te bedenken, dat wij een harmonieus leven hebben en geen materiële zorgen. Toch wordt zij soms wakker met een grote angst en komt pas na een poos weer tot bedaren. Wij hebben afgesproken er met niemand meer over te spreken; ik maak nu een uitzondering: Te uwer lering.

Wat doet u deze mensen pijn, als u over „barmhartigheid” spreekt. Wat doet u deze mensen pijn, als u de bestraffing niet voortzet in deze „unieke” zaak.

Sprekend als lid van de Executieve – de uitvoerende Raad voor Europa van de wereldorganisatie der B'nai B'rith – zou ik gaarne over de buitenlandse aspecten iets willen zeggen. Ik kan dit doen door mijn geregeld contact met Joden in andere delen van Europa.

Italië heeft een tijd geleden een enquête gehouden onder de oorlogsslachtoffers en de Joden over de vrijlating van hun misdadigers. Op grond daarvan heeft men besloten *niet* tot vrijlating over te gaan. Italië heeft daarover verder geen problemen. Maar wat zal men doen als bekend wordt, dat Nederland tot vrijlating heeft besloten? Niet alleen in Nederland, maar in geheel Europa kijkt men naar ons.

In Spanje zijn kortelings weer enkele synagogen besmeurd. In Duitsland is nog altijd een groep mensen, die – misschien in een enigszins gemoderniseerde vorm – het nazisme aanhangt. Deze groep heeft het bestaan, bij het bezoek van onze Koningin aan Duitsland een spandoek te ontplooiën met de kreet: „Laat de krijgsgevangenen vrij”.

Maar het zijn niet alleen de neo-nazisten die over krijgsgevangenen praten. Helaas was het de huidige Minister van Buitenlandse Zaken van de Bondsrepubliek, de Heer Scheel, die in dit verband ook de term „krijgsgevangenen” heeft gebruikt. Het is een publiek geheim, dat van de zijde van de Duitse Regering herhaaldelijk de wens te kennen is gegeven, dat de drie zullen worden vrijgelaten.

Wij zouden willen stellen: Zo lang er in Duitsland nog stemmen opgaan, die verlangen, dat deze onmenselijke naar hun land zullen kunnen terugkeren, zo lang is er iets mis met Duitsland en is daar een voedingsbodem waarop deze „drie” zullen gedijen om opnieuw tot verkeerde daden te komen.

In München werd onze synagoge beschadigd en ons bejaardentehuis kort geleden opgeblazen.

Ik zie deze „drie” al in vergaderingen binnenstappen, met opgeheven arm en onder de tonen van de Badenweiler mars. Is dan onze Regering van een „trauma” verlost? Of begint het dan pas goed? Dit is inderdaad een „unieke” zaak. Ook al zou in Nederland de vaste gewoonte bestaan, levenslange gevangenisstraf niet ten volle te executeren, dan wil dat niet zeggen, dat die gewoonte ons dwingt dat in deze zaak ook te doen.

Een volgend argument: Thans hebben voor het eerst zowel de Bijzondere Strafkamer van de Rechtbank te Amsterdam als de Hoge Raad zich voor gratie uitgesproken. Ofschoon ons de kennisgeving van de adviezen niet is toegestaan, wordt ons wel verteld: beide colleges waren unaniem in hun adviezen. Is het mededelen van de unanimitieit niet in strijd met het geheim van de raadkamer?

De mededeling is bovendien misleidend: Men krijgt de indruk, dat alle 22 raadsheren van de Hoge Raad zich hierover hebben uitgesproken. In werkelijkheid was het alleen de strafkamer en hebben slechts vijf raadsheren in de Hoge Raad zich uitgesproken. Men mag echter de adviezen niet lezen en u evenmin. Men kan ze dus niet bestrijden. Misschien staan er sterkere argumenten in, dan die welke wij zoëven hebben besproken.

Maar met alle eerbied voor ons hoogste rechtscollege, dit is een unieke zaak, een zwaar met politiek beladen zaak. De rechter bij ons is geen politiek orgaan. Ook al zal de Minister in gewone gratiezaken zich doorgaans laten leiden door het juridisch oordeel van de adviserende rechterlijke instantie, in deze zaak zal de Regering moeten rekenen met andere factoren dan de louter juridische.

Het is ook niet louter een „Joodse zaak”. Eén van de drie heeft voor zover mij bekend tegen Joden geen misdrijven gepleegd. Maar het is wel een „Nederlandse zaak”, een zaak, die het gehele vaderland beroert.

De Regering staat op het punt een ernstige fout te maken namelijk te capituleren, te capituleren voor een kleine, maar goed georganiseerde groep van mensen, die handelen uit verkeerd begrepen barmhartigheid.

Wij begrijpen die groep niet. Zijn zij met het lot van de drie begaan? Kunnen zij er niet van slapen? Dromen zij ervan? Gelijk de oorlogsslachtoffers nu na 30 jaren nog steeds doen? De Minister-President wil de zaak zo gaarne vergeten. Daar bestaat slechts één probaat middel voor: de gratieverzoeken afwijzen, dan zullen de pleiters voor vrijlating voorlopig het zwijgen er toe doen. Het standpunt van de Regering is zwak. Zij durft niet zelf te beslissen, ofschoon dit bij een gratieverzoek haar recht en haar plicht is. Wij hopen ernstig, dat de Kamer zal zeggen: Regering wees wijs, wees barmhartig tegenover de slachtoffers van genocide en sadisme en wijs de gratieverzoeken af.

5. a. Nederlandse Mizrahie

b. Achawa

De heer **Goudsmit**: Ik spreek namens Achawa, vereniging van Joodse leraren en geestelijke leiders in Nederland en namens de Mizrahie, de zionistische groepering welke zich baseert op de handhaving van de Joods-religieuze overlevering.

Veelal wordt in deze weken het klavier van de religieuze volksconsciëntie bespeeld. Door te wijzen op genade, barmhartigheid, liefde en vergiffenis, poogt men de mensen ontvankelijk te maken voor vrijlating van de drie in Breda. Mag ik, in de religieuze sfeer blijvend, tot uitgangspunt nemen een citaat uit Jesaja (hoofdstuk 22, vers 14b):

„Ik zweer, deze misdaad is niet verzoend dan met uw dood, zegt de Here, de God der heerscharen.”

Jesaja was toch geenszins exponent van hetgeen men ten onrechte – hier leg ik de nadruk op – wel de oud-testamentische wraakgedachte noemt.

Al jarenlang maakt men, mede door toedoen van de publiciteitsmedia, stemming om mededogen te wekken met moordenaars, met massamoordenaars. Een der methoden, hieraan dienstbaar gemaakt, is, dat men over waarlijk onvoorstelbare misdaad sprekend, het over „onrecht” heeft. Zegt men van iemand, die een laffe moord heeft gepleegd, dat hij onrecht beging? Zegt men het van iemand, die zich heeft schuldig gemaakt aan een aantal moorden? Waarom zegt men het dan van degenen, die hun diensten hebben verleend bij het volbrengen van een in de geschiedenis ongeëvenaarde genocide?

Dit is toch een bewuste en opzettelijke verdraaiing van het reële beeld.

Het reële beeld: wie durft, wie kan het zich voor ogen stellen? De slachtoffers, die gebeukt en gekneusd, gefolterd en geschonden de vernietigingskampen wonder boven wonder hebben overleefd? De enkelingen, die soms als enigen uit een familie van tien of meer leden, permanent geconfronteerd met de eenzaamheid en met de obsessie verder leven, neen, voortvegeteren?

De massamoordenaars, de beulen om wie het nu gaat, hadden natuurlijk tenminste de doodstraf verdiend. En wij doelen hierbij nog op de vlugge, milde dood voor het vuurpeloton, niet de moord door verfiende martelingen, zoals zij die hebben voltrokken. Nu dit buiten onze schuld niet is geschied mag er geen nieuwe fout worden gemaakt door de misdadigers vrij te laten. De allerbescheidenste reactie op hun vergrijp, op onze fout, is: continuering van de gevangenschap.

Zoëven is zeer terloops de naam Teutoburgerwoud gevallen. Als brave oud-leerlingen van de lagere school herinneren wij ons dit uit de prille geschiedenis in tweeërlei zin; het staat op een van de eerste bladzijden van ons vaderlandse-geschiedenisboekje. Wij hebben het geleerd, toen wij nog heel jong waren. De noodkreet van de overwonnen mogendheid na afloop was: geef mij mijn legioenen weder. Nog altijd klinkt als lege, als ijle, maar als zo begrijpelijke pathetische klank onze noodkreet: geef mij mijn legioenen weder. Het waren er ongetwijfeld – ik meen in het jaar negen – in het Teutoburgerwoud geen zes miljoen. Voor ons zijn het wel zes miljoen. Hier heb ik het getal nog niet horen noemen maar het heeft zich als met gebrande letters in ons geheugen gegrift.

De grote astronoom Sir James Jeans, voorzitter van de Engelse Koninklijke Akademie voor Wetenschappen, heeft gezegd, dat, als een kind een stukje speelgoed uit zijn wagentje laat vallen, dit de sterren in hun loop beïnvloedt. Vrijlating van de drie in Breda zou in die zin een ingrijpen in de kosmos betekenen, een atoom toevoegen aan de kosmische catastrofe, welke de Joden van dit land, van geheel Europa, ja, van de gehele mensheid heeft getroffen.

6. Internationale Organisatie van Zionistische Vrouwen

Mevrouw **De Casseres**: Mijnheer de Voorzitter! Mijn antecedenten zijn: mijn vader is gefusilleerd bij een represaille van Rauter; mijn moeder, mijn zusters, mijn broer en mijn hele verdere familie zijn gedeporteerd en vermoord.

Wij zijn hier met drie vrouwen als vertegenwoordigsters van het hoofdbestuur van de W.I.Z.O., een wereldorganisatie van Joodse vrouwen met 2500 leden in Nederland. Ruim 4 eeuwen wonen Joden in Nederland en ik behoeft hier niet uit te weiden over het aandeel, dat dit volksdeel heeft gehad in de ontwikkeling in elk opzicht van dit land. Bij al het leed, dat over ons is gekomen door de catastrofe, die wij hebben moeten ondervinden, is het ons nog altijd een troost geweest, dat er machthebbers van over de grens moesten komen om ons dit aan te doen en dat geen Nederlandse regering of groep, met uitzondering misschien van de N.S.B.'ers, ook maar in de verste verte zelfs heeft gedacht aan zoiets vreselijks. Maar nu, wanneer de Nederlandse Regering en het Nederlandse parlement deze drie oorlogsmisdadigers zouden vrijlaten, zullen wij Joden, en in het bijzonder wij Joodse vrouwen en moeders, dit voelen als een bekrachtiging van de toenmalige Duitse methode, als een zich akkoord verklaren met wat het Joodse deel is aangedaan. Dan zullen wij weten, dat het onheil er nog is, hier in dit land, en spreekt en handelt via de Nederlandse Regering en het Nederlandse parlement.

Wij willen onze verontwaardiging uitspreken over het feit, dat deze oorlogsmisdadigers als een collectief genoemd en behandeld worden. Wij weten, dat deze drie niet de enigen zijn, maar zij hebben met een persoonlijk sadisme ieder voor zich op eigen plaats meer gedaan dan het uitvoeren van „Befehl ist Befehl”. Voor de drie van Breda, die tienduizenden mensenlevens op hun geweten hebben, kunnen geen verzachtende omstandigheden gezocht en gevonden worden. Het

feit, dat zij hun moorden 30 jaar geleden hebben gepleegd, doet hieraan niets af. Als het aan hen had gelegen, waren zij die 30 jaar graag doorgegaan met mensen martelen en vermoorden, werkelijk tot de allerlaatste zigeuner, verzetsstrijder en Jood. U weet net zo goed als ik, dat dat de bedoeling van de nazi's was.

Dat er nog slachtoffers zijn die spreken kunnen, is ondanks en tot grote spijt van deze drie van Breda. Wij zijn verbijsterd door het feit, dat de Regering onder het Huis van Oranje op dit moment overgehaald moet worden, deze drie oorlogsmisdadigers niet vrij te laten.

7. Vrouwengroep der Liberaal Joodse Gemeente Amsterdam

Mevrouw Menko: Mijnheer de Voorzitter, dames en heren! In deze zitting vertegenwoordig ik een groep progressieve Joodse vrouwen, die dag in, dag uit, contact onderhoudt met de weinige Joden, die de oorlog hebben overleefd, te weten de Vrouwengroep der Liberaal Joodse Gemeente Amsterdam. Ik ben voorzitter van deze vrouwengroep; mevrouw Boeken, die naast mij zit, is medebestuurster.

Na lang nadenken over de zin van onze aanwezigheid hier, was het ons onmogelijk niet te komen na het volgen van alle berichten via pers, radio en televisie.

Ik wil om te beginnen zeer persoonlijk zijn. In „de Volkskrant” van 17 januari jl. las ik, dat de heer Van Schaik van de K.V.P.-fractie onder meer had gezegd, dat het herhaaldelijk in de actualiteit komen van het onderhavige onderwerp pijn veroorzaakte bij degenen die het slachtoffer waren van het nazi-regime, pijn ook voor degenen die voor vrijlating van het drietal zijn, maar extra pijn vooral ook bij de gevangenen zelf. In „Ten geleide” van dit blad van dezelfde datum werd gepleit voor menselijkheid ten opzichte van Fischer, Kotälla en Aus der Füntien. Er werd in gesproken over geestelijke volksgezondheid. Er werd ook in aangehaald, dat de Nederlandse bisschoppen allang vonden dat genade voor recht moest gelden.

Met het woord „menselijkheid” werd vele malen geschermd. Nu moet ik zeggen dat dit woord op zichzelf weinig inhoud heeft. Slechts in een bepaalde context gebruikt, krijgt het een zekere dimensie. Het laatste jaar is dit woord herhaaldelijk gebruikt of misbruikt – ook in deze Kamer – in relatie tot het abortusvraagstuk. Ik moest dan steeds denken aan de situatie rondom dit probleem in Auschwitz. Eigenlijk was het geen vraagstuk. Het werd nl. voor ons opgelost.

1°. Men vroeg, of er zwangere vrouwen onder ons waren. Deze zouden dan een extra rantsoen krijgen. Het extra rantsoen bestond uit een lading extra gas.

2°. Als de vrouwen zo slim waren dit stadium te overleven, brachten zij in de „rivier” (het z.g. ziekenhuis, te weten oude paardestallen) hun kind ter wereld. Zij mochten zelfs nog even blijven leven. Het kind werd ter plaatse, voor ons aller ogen, gewurgd.

3°. Waren er vrouwen die met hun kind door de selectie waren gekomen – dit kon alleen door een toeval, nl. als de familierelatie onopgemerkt bleef – dan konden zij in mijn tijd na aankomst nog enige tijd samen blijven.

Ik was er getuige van dat een Duitser, een Jodenhater, zoals de Bredase gevangenen, de kinderen chocolaatjes kwam brengen. Hij was zo lief voor deze kindertjes, die aardige Duitse oom, die hen na zo lange tijd iets lekkers bracht. De volgende morgen kwam hij terug en nam hij hen mee, weg van hun moeders. Hij bracht ze naar de gaskamer.

Dit alles is slechts een detail van de onmenselijkheid van toen.

Mijnheer de Voorzitter, dames en heren Kamerleden, laat even uw fantasie werken. Denkt u zich even in, dat u deze vrouw was, of dat deze vrouw uw vrouw was, dat dit kind uw eigen zontje, uw eigen dochtertje, uw eigen kleinkind was. Durft u dan nog te praten over de extra pijn, die de gevangenen zelf nu ondervinden van het vervelende gezeur van ons Nederlanders over wel of niet vrijlating? Waar is toch onze menselijkheid?

Wel, dames en heren, sommigen van ons kwamen terug. Sommigen waren alleen maar ondergedoken of hadden ondergronds gewerkt. Daar stonden wij, met lege handen, maar met harten vol hoop en vertrouwen in onze regering. En na het eerste herstel kwam de opbouw.

Acht jaar geleden werd de vrouwengroep geboren, niet opgericht, geboren uit nood, de zielenood van hen die er in 1945 nog waren of terugkwamen, en die eerst dachten „een leven” te kunnen opbouwen.

Sommigen lukte dat toen. En gelukkig zijn er onder ons, die het redden. Wij vrouwen van de Liberaal Joodse Gemeente trokken of trekken er op uit of zijn gastvrouwen voor hen, die het uiteindelijk toch niet gelukt was. Wij gingen en gaan naar de bejaardentehuizen, waar zij vereenzamen en verzwakken, die toen nog krachtig leken. Wij gaan naar de huizen, waar de mens te vroeg vergriest en zich vastbijt in het verleden, omdat er voor hen geen heden meer kan zijn. Wij gaan naar de inrichtingen, waar de patiënten verpleegd worden, die zich niet van de onmenselijkheid van de Duitse nachtmerrie konden ontdoen. En dan proberen wij bij hen, die zijn overgebleven, de moed erin te houden, het heden te stabiliseren en een toekomst op te bouwen. Iets dat helaas heel nodig is, want door bij voorbeeld de gang van zaken rondom de Rijksgroepsregeling worden velen opnieuw geconfronteerd met een verleden, dat nog steeds hun heden is en met geen of met een onzekere toekomst.

Drie Duitsers zitten nog in Breda. Wij vrouwen trachten dag in, dag uit iets goed te maken van het leed, dat zij, hun bazen, hun collegae en hun ondergeschikten aanrichtten. Als deze mensen zogenaamde gerechtigheid krijgen, dan zal dit het grootste onrecht zijn, dat u een zo geliefd deel van uw volk in de laatste kwart eeuw zal hebben aangedaan.

Mogen wij zeggen, dat het onmenselijk is om deze misdadigers – want in het debat wordt vaak vergeten dat, wat hun rol ook geweest moge zijn, wij stuk voor stuk te doen hebben met ordinaire moordenaars – langer vast te houden? Door de zogenaamd barmhartigen zouden zij tot symbolen worden gecreëerd, maar het zijn meervoudige moordenaars, die, de doodstraf ontlopen zijnd, daaraan geen enkel recht op vrijheid kunnen ontlennen.

Ik meen echter, dat de Regering nimmer – zolang nog één persoon met een ingebrand nummer uit de kampen bestaat – tot vrijlating mag besluiten en dat – hoe humaan tegenover de drie – de Kamer beslist moet weigeren inhumane te zijn tegenover de duizenden, die opnieuw zijn geschokt, nu, naar ik hoop, voor het laatst, want deze drie zijn bewuste misdadigers, die hun misdaden in vol bewustzijn hebben begaan.

Aan u de verantwoording; aan ons mede de opvang van het bestaande leed, dat waarachtig al zwaar genoeg is en niet vergroot mag worden.

Ik eindig met een kort gedicht door een kampgenote van mij geschreven op 4 mei 1970, dus dus 25 jaar na de bevrijding.

Ik draag een hoed vol dode lijven
 onder mijn schedel blijven
 de gezichten leven
 van alle ooms en tantes, grootmoeder, nichten en neven
 en vooraan
 boven mijn ogen
 mijn vader.
 Als ik hen groet
 dagelijks
 neem ik mijn hoed met dode lijven
 en nader het raam
 ik houd appèl
 dagelijks
 en tel weer op mijn vingers
 met hoevelen waren wij.

8. Comité van vrienden van de Israëlitische artsenorganisatie Afdeling Nederland

De heer Musaph: Mijnheer de Voorzitter! Ik zou als praktiserend psychiater te Amsterdam enkele woorden naar aanlei-

ding van dit onderwerp willen zeggen, mij daarbij uitsluitend beperkend tot mijn vakgebied. Ik heb in de afgelopen 25 jaar honderden patiënten gezien en ook behandeld met het post-concentratiekampsyndroom en met de verlate reacties. Deze problematiek van het gratiebeleid van de Regering is wel erg actueel. Niet alleen ik maar ook velen van mijn collega's hebben in de afgelopen dagen vele telefoontjes gehad van huilende mensen die door het gratiebeleid opnieuw van hun psychische situatie moesten getuigen. De problematiek rondom het gratiebeleid heeft nieuwe problemen geschapen. Ik denk aan een vrouw, die mij het recht heeft gegeven, u iets over haar te vertellen. Zij heeft gezegd, dat ik gerust haar naam mocht noemen, maar dat doe ik natuurlijk niet. Het is een vrouw van 52 jaar, die zich na de oorlog heeft opgewerkt tot een bijzonder belangrijke positie, die heel veel presteert, die zich uitstekend heeft kunnen handhaven met haar gezin en die mij in de afgelopen week consulteerde, omdat zij 's nachts wakker wordt met het heftige angstgevoel: Zij komen mij halen om mij te vergassen. Men kan wel zeggen, dat het nu zoveel jaar na de oorlog is, maar men zou zich toch kunnen voorstellen dat dit een sluimerend gevoel is, dat door het door de Regering opnieuw voorgestelde gratiebeleid is gereactiveerd.

Ik voorzie – het is naar dat ik het moet zeggen, maar ik geloof dat het juist is om het te zeggen – in de komende weken een sterke verhoging van het aantal nieuwe slachtoffers, dat wil zeggen slachtoffers met een nieuwe symptomenreeks, samenhangend met hun ervaringen in de oorlog. Er is, zoals men van de Joodse Jeugd heeft gehoord, een nieuwe generatie bijgekomen, die lijdt onder de ervaringen van hun ouders en die nu door dit nieuwe gratiebeleid opnieuw met symptomen gaat komen.

De persoonlijke problemen van de drie oorlogsmisdadigers interesseren mij in het geheel niet. Waar ik het over wil hebben, is de repercussie op de oorlogsslachtoffers. Graag wil ik heel in het kort een paar punten noemen; nogmaals, vanuit mijn psychiatrische gezichtshoek.

1. Het invoeren van het criterium barmhartigheid bij het bepalen van een gratiebeleid heeft alleen overtuigingskracht, als de groep oorlogsslachtoffers het gevoel heeft barmhartig behandeld te zijn. Dit is geenszins het geval. Hierdoor krijgt het beroep op barmhartigheid een valse toon. De duizenden getraumatiseerden leven vanuit het besef dat er gemeten wordt met twee maten. Een barmhartig beleid voor oorlogsmisdadigers betekent voor deze duizenden opnieuw een bevestiging van hun overheersend gevoel, dat zij in de steek gelaten worden, vijandig bejegend worden. Zij beleven dit gevoel als een duurzame continuering van de in de oorlog beleefde vijandschap van de onderdrukker.

2. Het invoeren van het criterium berouw bij de oorlogsmisdadigers als argument voor hun vrijlating onderstreep het falen van de justitiële hulpverlening in het kader van de reclassering. Deze hulpverlening had de gevangenen moeten helpen in het werkelijk besef van wat zij hun medemens hebben aangedaan.

Echt berouw had dan kunnen worden geuit in het besef dat er voor hen geen plaats meer is in een maatschappij met normale rechtsnormen. Als de oorlogsmisdadigers echt berouw zouden hebben, zouden zij een eventuele verleende gratie moeten weigeren. Het lijkt mij de plicht van een gezonde reclassering, te proberen dit reële schuldgevoel bij de drie van Breda aan te kweken. Iemand had hun moeten leren de vrijheid nooit meer te begeren.

Er is een grote internationale literatuur over de reacties van de oorlogsslachtoffers jaren na hun trauma. Dat komt natuurlijk overeen met de ervaring die wij in Nederland hebben. Helaas behoor ik tot de zeer kleine groep psychiaters die hiermee ervaring hebben. Daarbij moet ik opmerken dat ik ervaring heb met de mensen die normaal functioneren. Ik heb praktisch geen ervaring met mensen die zo zwaar ziek, zo psychotisch zijn, dat zij moeten worden opgenomen in de Jelgersma-kliniek bij prof. Bastiaans of in de Synai-kliniek bij dr. Su-

nier. Ik zie dus een andere, grotere groep van oorlogsslachtoffers.

3. Barmhartigheid voor de vervolger accentueert het zowel bewust als vooral onbewust bestaande gevoel van vijandschap tegenover de buitenwereld, tegenover de medemens. In de psychotherapeutische situatie wordt dat ook echt beleefd. Het onechte schuldgevoel bij de berouwtonende gratieverzoeker wordt vooral onbewust afgemeten door de getraumatiseerde aan het zo moeilijk te behandelen verschijnsel van de „survival guilt”, het schuldgevoel er nog te zijn, terwijl tientallen geliefden zijn vermoord. Deze schuldgevoelens zijn in de psychotherapeutische situatie zo moeilijk te behandelen.

4. Het door de Regering voorgestelde gratiebeleid heeft tot gevolg dat wij, psychiaters, het extra moeilijk krijgen in de behandeling van onze patiënten.

5. Het argument van de vertegenwoordigers van de Regering, dat vrijlating van de drie van Breda een einde zou maken aan het reacteren van pathologische verschijnselen bij de slachtoffers is niet bepaald een uiting van diep inzicht in de situatie. Het gaat niet om vrijlating maar om het feit, dat de slachtoffers deze vrijlating niet kunnen verwerken, omdat hier met twee maten wordt gemeten. Vrijlating kan men accepteren wanneer niet het hypocriete argument van de eenzijdige barmhartigheid en het ongeloofwaardige argument van onecht berouw worden gebruikt. Als men het openrijten van oude wonden wil voorkomen – ik neem gaarne aan, dat dit de bedoeling van de Regering is – zal men een meer dan barmhartige regeling van de positie van de oorlogsvervolgden dienen te realiseren. Het rapport van de werkgroep Oorlogsvervolgden 1940-1945 van de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers van 1 november 1971, waarvan mevrouw Van Amerongen voorzitter is, waaraan ook Joods Maatschappelijk Werk heeft bijgedragen, moge hier tot leidraad dienen.

Conclusie: Belangrijker dan het al dan niet verlenen van gratie aan de drie oorlogsmisdadigers is het verlenen van een veel betere positie aan de oorlogsvervolgden. Dat moet eerst. Daarna zal men eventueel kunnen debatteren over het beleid van de gratie. Nu draait men de zaak om, waardoor men zeer nare gevolgen heeft, die men zou kunnen voorkomen.

Het gevaar bestaat, dat men indirect meewerkt aan een royale „Wiedergutmachung” voor de oorlogsmisdadigers zonder direct en snel te werken aan een rechtvaardige behandeling van de oorlogsslachtoffers.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Dr. Musaph, acht u het psychiatrisch geïndiceerd, dat definitieve vrijlating van de drie bij de betrokkenen en getroffen een dieper en meer blijvend trauma zal veroorzaken dan de herhaalde schokken die worden veroorzaakt door de emoties ingevolge de periodiek terugkerende gratieverzoeken?

De heer **Musaph**: Mijnheer de Voorzitter! Ik meen die vraag bevestigend te moeten beantwoorden. Men moet de eventuele definitieve vrijlating zien in het kader van de situatie, zoals die in de afgelopen jaren is gegroeid. Wij hebben te maken met een onvoldoende steun aan de oorlogsslachtoffers, iets dat deze ongeveer 40 000 mensen dagelijks bleven.

Men zou eerst aan een eventueel gratiebeleid met alle daaraan verbonden voor- en nadelen kunnen denken als dit probleem uit de wereld zou zijn geholpen.

Wat men nu doet lijkt mij onzindelijk denken en onzindelijk handelen te zijn.

De heer **Voogd** (P.v.d.A.): Dr. Musaph, in de contacten, die men heeft met de mensen die bij deze kwestie heel in het bijzonder zijn betrokken, kan men een aantal gevoelens constateren, namelijk het gevoel van het niet kunnen vergeven, het gevoel van de herleving van de angst en, vooral, het gevoel van het niet-begrepen worden. Het is mijn ervaring – maar dat is een volstrekte lekenervaring op basis van een uiteraard beperkte kennismaking – dat met name dat gevoel van het niet-begrepen worden door de Nederlandse samenleving het moeilijkst voor de betrokkenen is om te (ver)dragen.

Is mijn interpretatie, dat het gevoel van het niet-begrepen worden een hoofdelement is, juist?

De heer **Musaph**: Ik meen deze vraag ook bevestigend te moeten beantwoorden. Het is heel duidelijk, dat men, wanneer men in deze situatie de drie van Breda vrijliet, het gevoel zou onderstrepen, dat wij in de therapeutische situatie regelmatig moeten bevechten, nl. dat gevoel van: Wij leven in een vijandige buitenwereld men begrijpt ons niet en wij zijn en worden geïsoleerd wij worden altijd opnieuw in de steek gelaten.

Men zou naar mijn mening eerst over een gratiebeleid tegenover de drie kunnen denken, wanneer men van regeringswege de noodzakelijke maatregelen had genomen om de groep van de slachtoffers recht te doen wedervaren. Ik bedoel met dat „recht te doen wedervaren” ook het geven van een financiële bijdrage, waarbij het natuurlijk niet alleen om het geld gaat, omdat die financiële bijdrage in psychologisch opzicht veel meer dan geld alleen zal betekenen. Wanneer men deze groep op een behoorlijke basis hielp, zou men pas het zedelijke recht hebben om te denken aan een mogelijke gratieverlening.

Nu heeft men het paard achter de wagen gespannen. Ik meen, dat dat deze zaak ook sociaal-psychologisch, groepspsychologisch, voor deze groep onverteerbaar maakt.

De heer **Roethof** (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Ik zou aan de heer Musaph een vraag van iets andere aard willen stellen. Er is hier al verschillende malen het woord „barmhartigheid” gevallen. In het licht van hetgeen er is gebeurd – de massaliteit en de beestachtigheid – kan hiervan natuurlijk geen sprake zijn. Velen – ook van de hier aanwezigen – hebben levenslang. Naast hen zijn er in de wereld elders nog velen, die levenslang hebben gekregen. Ik denk in dit verband aan de slachtoffers van Hiroshima, van Vietnam. Ik denk ook aan de militaire proefnemingen in Amerika, met dodende laserstralen, die steden kunnen verdampen, als het systeem wordt geperfectioneerd. Ik denk ook aan de uitvinding – waaraan miljarden ten koste worden gelegd – van telkens meer vernietigende, nog afschuwelijker wapens en raketten, waarmee men in de toekomst de grootste gruwelijkheden kan bedrijven.

Moeten wij ons, ook in de toekomst, niet meer inspannen om systemen, die dit soort van gruwelijkheden en verschrikkingen mogelijk maken, tegen te gaan? Doen wij dat wel voldoende? Dat is mijn gewetensnood. Wij projecteren als het ware al die gruwelijkheden op drie min of meer toevallig hier overgeblevenen; tal van minstens even grote boeven zijn, door welke omstandigheden dan ook, op vrije voeten.

De heer **Musaph**: Als ik een antwoord geef op de vragen van de heer Roethof, spreek ik niet meer als psychiater, maar als burger. Ik kan met de heer Roethof meevoelen. Ik meen, dat vrijlating – ik waardeer het, dat de heer Roethof in internationaal verband denkt – in een wereld, waarin zoveel ellende wordt gecontinueerd – de oorlog van 1940–1945 is geen einde van deze ellende – een slechte invloed heeft op al die mensen, die slachtoffers zijn. Sociaal-pedagogisch moet het internationaal gezien, een slechte roep hebben voor degenen, die zeggen: Laten wij een scherpe scheiding maken tussen goed en kwaad. Hier kan natuurlijk dieper op worden ingegaan, maar ik moet helaas simpel zijn. Ik meen, dat de Regering met deze barmhartigheid – ik ben ervan overtuigd, dat zij volkomen van goeden wille is – de plank echt mis slaat. Zij bereikt hiermede, wat zij niet wil bereiken. Zij wil de wereld een zedelijke norm voorleggen. Door vrijlating wordt de goede zaak benadeeld.

Het is waar, dat wij, Joden, het extra voelen, wanneer negers, Vietnamezen of andere slachtoffers van oorlogsgeweld extra worden benadeeld. Ik meen, dat wij de morele plicht hebben om naast deze slachtoffers te gaan staan, juist op grond van onze eigen oorlogservaringen. Die oorlogservaringen gaan helaas terug tot 2000 jaar geleden. Wij moeten gewoon praktisch zijn: first things first; laten wij nu proberen het gratiebeleid van de Regering in een beter kader te plaatsen dan thans gebeurt.

Mejuffrouw **Cornelissen** (K.V.P.): Mijnheer de Voorzitter! Ik zou graag willen weten of ik het goed heb begrepen, dat de

heer Musaph heeft gesteld dat, wanneer de materiële verzorging van de slachtoffers beter zou zijn, wij dan beter zouden kunnen praten over deze materie. Ik zou een vraagteken achter dit element in de discussie willen plaatsen.

De heer **Musaph**: Het gaat om het materiële voor zover dit een psychologische betekenis heeft. Ik meen, dat dit bijzonder belangrijk is. Wanneer de materiële verzorging verbeterd zou zijn en wanneer deze groep van oorlogsslachtoffers werkelijk het gevoel zou krijgen door maatregelen van de Regering geaccepteerd te worden als een groep van waardige leden met hun leed en emoties, waarop zij recht hebben – ik vind het belangrijk dit te onderstrepen; deze groep heeft recht op de emoties, die loskomen – zou het mijns inziens nog fout zijn de drie van Breda gezamenlijk te ontslaan. Er zouden omstandigheden kunnen zijn, waaronder zij eventueel dezelfde behandeling kunnen krijgen als Lages. Daarover wil ik mij niet uitspreken; dit valt buiten mijn competentie. Het feit van het collectieve ontslag lijkt mij nog eens te onderstrepen, dat er gemis is aan begrip en dat de Regering op een andere golf lengte uitzendt, dat zij een ander denkmodel gebruikt dan dat, waarmee de oorlogsslachtoffers dagelijks te maken hebben.

De **Voorzitter**: Ik wil graag onderschrijven, dat de groep van oorlogsslachtoffers recht heeft op emoties. Ik wil daaraan toevoegen dat juist door de waardige wijze, waarop vanmorgen de standpunten uiteen worden gezet, deze manifestatie het indrukwekkendst wordt.

9. Het Bestuur der Stichting Beth Ami

De heer **Evers**: Mijnheer de Voorzitter! Met uw welnemen, zal ik het begin van mijn tekst niet uitspreken, omdat daarin argumenten staan, die zoëven door andere sprekers al zijn belicht.

Wanneer ik mijn emotionaliteit, die eigenlijk slechts een subjectieve benadering toestaat, van haar lading tracht te ontdoen, en toch probeer op zoek te gaan naar objectieve maatstaven, dan heb ik uitsluitend te maken met het wegen van de relatie tussen de aard van het vergrijp en de lengte van de straf.

De volgende vragen wellen dan in mij op:

Waar vind ik de archieven met de gegevens, die materialen opleveren van vergelijking met de delicten waarover het hier gaat? Nergens! Of moeten als richtnoer worden genomen de stukken aangaande de zo geheten dokter O. die tweemaal tot levenslang werd veroordeeld, elk voor één moord? Welk een immens veelvoud betreft het als wij spreken over de verichtingen van de oorlogsmisdadigers Fischer, Kotälla en Aus der Fünten.

Waar zijn de dossiers met kolommen waarin agressies en sadismen zijn gerangschikt van een intensiteit als de onderhavige? Onvindbaar!

Kunnen wij wel kwantificeren? Hoe zwart moeten de bladzijden zijn die vertellen van angst, marteling en dood? Hoeveel tranen moeten zijn vergoten? Is daar jurisprudentie over? Wie oordeelt? Welke normen zouden kunnen gelden?

Het gaat mij niet zo gemakkelijk af, geloof ik, die objectiviteit. De herinneringen zijn ook nog te levend. Wij hebben SS-Hauptsturmführer Aus der Fünten nog meegemaakt in 1943 in de glorie van zijn eigen dagen, in de gevreesde Euterpestraat te Amsterdam. Een man in wiens ogen Joden insecten waren, die moesten worden verdeigd, een man voor wie geen enkele menselijke waarde telde.

Gratie? Opnieuw? Moet ik u herinneren, leden van de Tweede Kamer, aan zijn prestaties in de winter 1942/1943 bij het leeghalen van de in Apeldoorn gevestigde inrichting voor Joodse geesteszieken? Gratie? Opnieuw? Moeten wij hem zeggen, zoals hij zei tegen de directeur en de administratieve staf van deze inrichting, die tot 1 februari 1943 achterbleef in Apeldoorn: „Sie brauchen sich keine Sorgen zu machen? Inderdaad, als hij op transport zou worden gesteld uit Breda heeft hij dat niet, want als krijgsgevangene zal hij in de „Heimat” worden ingehaald en het geld ligt waarschijnlijk al klaar.

Eén zijde van de zaak waarin u, leden van de Tweede Kamer, moet beslissen is de zijde van de doden, slachtoffers van de wrede nazi-terreur, Joden en niet-Joden, want het gaat niet om Joden alléén, het gaat om een Nederlandse zaak.

De andere kant geldt degenen die het overleefden, die het kunnen navertellen als zij dat al opbrengen, maar niet vergeten en niet vergeven, want het was te veel, het was te erg.

Leden van de Tweede Kamer, als u straks op 29 februari 1972 in goede trouw uw hoge taak gaat vervullen, denkt dan aan hen die aan de ernstigste existentiële bedreigingen ontkwamen, en stelt ze niet weer bloot aan nog meer hevige psychische kwellingen dan de meesten van hen dagelijks nog ondergaan wegens de smartelijke pijn van de herinnering; dat zou te veel, dat zou te erg zijn.

Laat niet een juridische, een politieke wellicht, een cynisch-administratieve beslissing het winnen van het schrijnende leed van hen voor wie de beukende kracht van de historie der verschrikking de gratie die zij, en zij alleen verdienen, helaas onmogelijk maakt.

Als straks de historicus, onontkoombaar registrerend, de geschiedenis ook van 1972 zal schrijven, als straks onze kinderen en kleinkinderen zullen vragen "wie waren dat toch, die toen beslisten over het lot van de drie van Breda", dan hoop ik dat zij zullen lezen: Hun namen doen er niet toe, maar het volk van Nederland heeft op dat moment zijn taak begrepen.

De Voorzitter: Ik dank de heer Evers voor zijn bijdrage. Ik voeg eraan toe, dat niemand van de heer Evers objectiviteit mag verlangen.

10. Nederlandse Zionistenbond

De heer Cohen: Mijnheer de Voorzitter! Ik spreek mede namens de Nederlandse Zionistische Studentenorganisatie.

Indien de besturen van de Nederlandse Zionistenbond en van de Nederlandse Zionistische Studentenorganisatie vandaag hun schriftelijk eerder deze week overgebracht protest tegen de vrijlating van „de drie van Breda” mondeling herhalen, dan doen zij dit zeer weloverwogen.

Wij tomen onze emoties weliswaar in, maar niemand zal kunnen ontkennen, dat deze dreigende vrijlating uit de aard van de tegen de Nederlandse Joden en hun niet-Joodse lotgenoten begane massamoord nu eenmaal niet anders dan met emoties, lees gevoelens, beladen kan zijn.

Wij behoeven niet in herinnering te brengen, dat de 3 betrokkenen door een eerdere gratieverlening het leven, waarop zij volgens het vonnis van de „Bijzondere Rechtspraak” reeds geen recht meer hadden, werd geschonken.

Een verder gevangen houden van deze drie zal niet de pijn en het leed van de nog levende slachtoffers verminderen, maar het vrijlaten zal een gevoel van rechtsonzekerheid scheppen bij dat deel van de bevolking, dat dergelijke misdaden, hun persoonlijk aangedaan, met twee keer gratie zou zien gehonoreerd.

Hoewel het zeker begrijpelijk zou zijn, indien de nabestaanden van hun meer dan 100 000 slachtoffers om wraak zouden schreeuwen, is wraak niet de reden van onze eis, de gewijzigde straf ten volle uit te voeren. Welke argumenten ook vóór de vrijlating worden aangevoerd, géén ervan weegt op tegen ons argument vóór onverminderde uitvoering van het vonnis.

Wanneer ons televisiebeelden getoond worden van de familie van één van de gedetineerden, waarbij het overduidelijk is, dat gezien haar leeftijd althans één zijner kinderen gedurende de gevangenschap moet zijn verwekt, wanneer ons de christelijke naastenliefde zo nodig moet worden voorgehouden met volledig en onnodig voorbijgaan van dezelfde christelijke naastenliefde, die men de nabestaanden van hun slachtoffers dient te bewijzen, wanneer zelfs nu nog een hooggeleerde spreker voor de televisie het bestaat om „Befehl ist Befehl” als excuus of als verzachtende omstandigheid aan te voeren, wanneer hypocritisch gesteld wordt, dat vrijlating een zwaardere straf is dan voortgezette detentie, dan willen onze organisaties althans proberen, u en met u het Nederlandse volk te confronteren

met de – en laat ik het nu maar omkeren – gevoelens, de emoties van de nabestaanden der slachtoffers van deze drie oorlogsmisdadigers.

Uit medische en sociale rapporten is de Regering wel van hun psychische en fysieke toestand op de hoogte, maar de Regering heeft het blijkbaar niet noodzakelijk gevonden, door middel van een enquête onder de Nederlandse medici, gewaar te worden, hoeveel patiënten zij onder behandeling hebben – nu nog, na 27 jaar – als gevolg van de misdaden van deze drie.

De gevoelens van hun meer dan 100 000 slachtoffers, die niet meer in leven zijn, kunnen wij u helaas niet overbrengen. Wat zij geleden hebben kunnen wij slechts in onze ergste voorstelling benaderen. Wat wij u wel kunnen vertellen is, dat dit de Joden, die de oorlog ten slotte overleefden, vaak dank zij de hulp van werkelijke christenen, en de talrijke niet-Joodse slachtoffers, bij dag en bij nacht kwelt. Het verlies van hun liefsten, hun ouders, hun mannen, hun vrouwen en hun kinderen kunnen zij geen dag, geen uur, geen minuut van een etmaal vergeten of uit hun gedachten bannen.

Indien de persberichten van hedenmorgen waar zijn, als zou de Minister van Justitie medegedeeld hebben, dat hij zal aftreden indien geen kamermeerderheid voor de vrijlating zou worden gevonden, en wanneer hij dat zelfs zou durven volhouden nadat hij gisteravond de gruwelijke werkelijkheid van de nog levende slachtoffers op die vreselijke film heeft kunnen aanschouwen, dan geeft hij er blijk van, dat de vrijheid van de drie bij hem prevaleert boven de gezondheid van meer dan 30 000 Nederlandse staatsburgers. Dan mag de Kamer onder geen beding wijken voor het dreigement van aftreden. Het zou de Minister sieren indien hij ronduit toegaf, dat hij niet geweten heeft hoezeer en bij hoeveel het syndroom, dat hij gisteravond heeft gezien, nog aanwezig is.

Wanneer thans de Nederlandse Regering deze drie spontane uitvoerders van hun opdrachten, die zij met genoeg en sadisme hebben uitgevoerd, opnieuw gratie zou verlenen, zou de Regering met goedkeuring van de leden van de volksvertegenwoordiging niet alleen voorbij gaan aan de psychische gevolgen, die het voor ontelbaren onzer zal hebben, maar zou zij ook de zware verantwoordelijkheid op zich laden het Joodse volksdeel en de niet-Joodse nabestaanden van hun slachtoffers in dit opzicht te discrimineren, niet alleen ten behoeve van een gelukkige en vrije levensavond van deze drie, maar ook ten behoeve van de persoonlijke gemoedsrust van hen, die zich niet bekommeren om het leed, dat bij anderen veroorzaakt wordt door het onnodig opnieuw openrijten van niet te genezen wonden.

Tegen deze discriminatie protesteer ik namens de Nederlandse Zionistenbond en de Nederlandse Zionistische Studentenorganisatie met de allergrootste nadruk.

11. Stichting Joods Maatschappelijk Werk

Mejuffrouw Vomberg: Mijnheer de Voorzitter! Ik ben lid van de bestuursraad der Stichting Joods Maatschappelijk Werk en naast mij zit de heer Glaser, directeur van deze stichting.

De Stichting Joods Maatschappelijk Werk meent de leden van deze commissie, de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal en de Regering te moeten wijzen op de grote verantwoordelijkheid welke zij, ieder voor zich, dragen ten opzichte van de oorlogsvervolgden.

De Stichting Joods Maatschappelijk Werk heeft sedert begin 1969 van circa 3500 oorlogsvervolgden aanvragen om hulp en steun ontvangen. Bij 2/3 deel van hen werd causaal verband tussen hun invaliditeit en de ondergane vervolging vastgesteld.

Nog steeds blijven de aanvragen om hulp toestromen en manifesteren zich de gevolgen van de misdaden, welke o.a. ook de drie Duitse gevangenen te Breda hebben gepleegd.

De vervolgden worden in de laatste weken opnieuw zeer zwaar geconfronteerd met hun leed door het wederom in discussie brengen van de vraag over al dan niet gratieverlening aan degenen, die mede oorzaak zijn van hun lijden. Alleen reeds de gedachte aan de mogelijkheid, dat deze misdadigers

uit hun gevangenschap zouden worden ontslagen, wekt bij hen grote angst op, angst onder meer voor de gevoelens van wanhoop, welke bij hen zullen ontstaan, doordat zij zich opnieuw alleen gelaten voelen, onbegrepen in heigeen zij hebben door-gemaakt.

De geschetste angstgevoelens zullen van grote invloed zijn op hun verdere leven en niet alleen van degenen, bij wie invaliditeit in causaal verband met de vervolging reeds is vastgesteld, doch eveneens van hen, bij wie invaliditeit zich thans nog niet heeft gemanifesteerd.

Met grote klem dringt de Stichting Joods Maatschappelijk Werk erop aan:

- 1e. dat de Tweede Kamer der Staten-Generaal zich in grote meerderheid uitspreekt tegen inwilliging van het gratieverzoek;
- 2e. dat de Regering besluit, Hare Majesteit de Koningin niet tot het verlenen van gratie te adviseren;
- 3e. dat dit de laatste maal is, dat de gevoelens van de vervolgdgen op de wijze als thans geschiedt worden gekwetst.

Mijnheer de Voorzitter! Ik hoop, dat u het mij toestaat, hieraan een persoonlijk woord toe te voegen; persoonlijk, omdat ik meen te mogen spreken uit twee functies; één functie heb ik bekleed en één bekleed ik nog. Ik ben namelijk de enige van de administratieve staf van het „Apeldoornse Bos”, waarvan ik de leidster was, toen de inrichting werd ontruimd, die is teruggekomen met mijn zuster, die in deze inrichting een andere functie bekleedde, via Westerbork en Bergen-Belsen. Ik heb 's nachts het weghalen van duizend patiënten en 400 personeelsleden meegemaakt. Voor mij is Aus der Fünften niet het symbool van zijn lastgevers; voor mij is Aus der Fünften de uitvoerder, de opperbevelhebber van die nacht; zelfs niet alleen van die nacht, maar ook van de voorbereiding ervan, waarvoor hij op 11 januari 1943 alleen in burger in de inrichting het „Apeldoornse Bos” kwam om zich in deze inrichting te laten zien en zich er te oriënteren omtrent datgene, wat hij zou doen, hetgeen ons natuurlijk onbekend was. Daarna heeft hij zich een plattegrond van de inrichting laten toezenden, opdat hij alle instructies kon geven voor de onmenselijke daad, die tijdens die nacht is begaan.

Verder meen ik te moeten spreken als lid van de commissie van advies inzake bijstand aan vervolgdgen, waaraan ik thans deelneem namens de Stichting Joods Maatschappelijk Werk. Uit hoofde van die functie heb ik kennisgenomen van duizenden sociale rapporten. Meer dan 8000 aanvragen zijn thans bij deze commissie binnengekomen. Uit die sociale rapporten is mij opnieuw en niet alleen van Joden — bekend geworden, hoe groot de misdaden zijn geweest van de andere twee oorlogsmisdadigers, die thans nog te Breda gevangen zitten. Ook daarvoor zijn deze mensen niet de symbolen; zij zijn zelf de misdadige uitvoerders van hetgeen ongetwijfeld werd opgedragen, maar de wijze, waarop zij het hebben uitgevoerd, kwam voor hun eigen verantwoordelijkheid.

Mijn persoonlijke mening is, dat zij die verantwoordelijkheid tot het einde van hun leven moeten dragen. Wanneer zij zich daarvan bewust zouden zijn, zouden zij nalaten om gratie te verzoeken.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Betrof dat transport in die nacht in totaal 1400 mensen?

Mejuffrouw **Vomberg**: Dat betrof 1200 mensen.

12. Nederlands Auschwitz Comité

Mevrouw **Furth**: Mijnheer de Voorzitter, dames en heren! Ik spreek hier als secretaresse van het Nederlands Auschwitz Comité. Om te beginnen wil ik hier de heer Scagter, onze voorzitter, verontschuldigen. Hij is wel zo ziek, dat hij onmogelijk kon komen en deze emoties verdragen. Hij heeft kort geleden drie hartinfarcten gehad en dit zou werkelijk te veel voor hem zijn.

Wij vertegenwoordigen hier nabestaanden van slachtoffers, overlevenden en de duizenden doden, die nooit meer hun stem

kunnen laten horen. U kunt dus niet van ons verwachten, dat wij zakelijk en rustig met u gaan discussiëren over het voorgenomen vrijlaten van de drie in Breda. Wij zijn emotioneel; hoe kan het anders? Wij zijn ontzet en geschokt, wij, die onze ouders, grootouders, broers en zusters voor onze ogen zagen wegvoeren om op beestachtige wijze te worden vermoord. Apart wil ik hier memoreren degenen onder ons, die 8, 10 en zelfs 15 kinderen verloren, of „slechts” 1 of 2, voor wie het leven, dat zij mochten behouden, geen enkele waarde meer had, en die dan ook na de oorlog ettelijke zelfmoordpogingen hebben gedaan.

Het Nederlands Auschwitz Comité bestaat grotendeels uit de weinige overlevenden uit de concentratiekampen. Wij kwamen terug in een ontreedder Nederland, zonder familie, zonder tehuis en berooid van alle aardse goederen. Met f 21 steun van Volksherstel per week werden deze geslagen mensen geacht zich weer in de samenleving te kunnen handhaven. Zij, die voor dit alles verantwoordelijk waren, zijn grotendeels weer achtenswaardige burgers in hun „Heimat”.

Over het lot van drie beulen kan nog worden beslist door middel van het parlement, dat het Nederlandse volk vertegenwoordigt: Aus der Fünften en Fischer, verantwoordelijk voor de uitmoording van 104 000 Nederlandse Joden en 20 000 verzetsmensen, en Kotälla, die met groot sadisme Joden en politieke gevangenen persoonlijk martelde en doodde.

Zelf heb ik bijna 2½ jaar in verschillende concentratiekampen doorgebracht, o.a. Birkenau-Auschwitz.

Ik kwam, als laatste van mijn gehele familie gedeporteerd, op 12 februari 1943 in het werkkamp, niet vernietigingslager, Vught, dat net een maand tevoren was geopend. In de beginperiode waren er hele gezinnen ondergebracht, gesepareerd natuurlijk.

Op z.g. onverklaarbare wijze stierven er vele kinderen. De kampleiding, zeer bezorgd hierover, overwoog de mogelijkheid de kinderen met hun moeders naar een beter leefklimaat over te brengen. Dit gebeurde in de zomer van 1943. Duizenden moeders met kinderen, velen met baby's op de arm, gingen op transport. In veewagens werden zij vervoerd. Slechts de stervende babies kregen een bundel'je stro. Vele vaders smeekten, om mee te mogen, maar anderen, werkende aan het buitencommando Moerdijk, waren totaal onkundig van het lot dat hun vrouw en kinderen trof.

Het kamp waar zij heengingen, heette Sobibor; daar gingen allen regelrecht de gaskamer in. De juiste getallen van dit ongelukkige transport kunt u vragen aan prof. dr. Lou de Jong, die van mening is, dat de mede-verantwoordelijken voor deze daad nu wel genoeg geboet hebben! (*applaus*)

Een ander voorbeeld van wat er in Vught, in Nederland, gebeurde. Op 15 november 1943 gingen 1500 geschoolde industrie-arbeiders, de mannen voornamelijk kleermakers, en 1000 naaistertjes op transport naar Birkenau-Auschwitz om daar te werk gesteld te worden. De vrouwen kregen in bittere kou slechts een zomerjurkje aan. Vijf dagen en nachten reisden zij in veewagens, zonder voedsel of water. In Birkenau aangekomen, dronken zij, versmacht van dorst, uit kranen, waarbij stond: niet drinken, tyfusgevaar. Het gevolg was, dat na enkele weken allen dood waren. Van de 1000 vrouwen overleefden er vier de tyfusramp.

De nazimisdadigers waren er niet alleen op uit, zoveel mogelijk te vernietigen, maar ook alle menselijke waardigheid te vertrappen. Het vuile werk, zoals mishandelen, orde en discipline handhaven, lieten zij aan medegevangenen over, die daarvoor beloond werden met een hap extra eten. Zij lieten ons met vijf op een rij slurpen uit zegge en schrijve één etensbak, zonder lepel, zodat er ruzie ontstond, omdat er één meer nam dan de ander. Wij waren vervuild, verluisd, verhongerd, gehuld in lompen en bij de bevrijding wogen wij van 20 tot 35 kilo.

Ik kan verdergaan; ik kan boekdelen schrijven, ook b.v. over de dodenmarsen. Maar dit relaas zal misschien wel een andere logenoot doen.

Nu tonen zij, die hielpen deze massamoord tot stand te brengen, na 27 jaar berouw. Geen zinnig mens, die dat ge-

looft. Hun gezondheid, zo zegt men, is geschaad door de spanningen, opgeroepen door de vraag: gratie ja of neen?

Hebben zij die zo vurig voor hun vrijlating pleiten zich ooit bekommerd om de gezondheidstoestand van de onschuldige slachtoffers? Wij raden de kamerleden, die op basis van humanitaire overwegingen vóór gaan stemmen, aan, inlichtingen in te winnen bij de medici, die deze mensen behandelen. Het zijn zij, die levenslang hebben, die levenslang hun leed mee moeten dragen totdat hun hart ophoudt te kloppen. Ook dan nog niet, want zij, die niet gesteriliseerd werden en de vrouwen uit het beruchte experimentenblok Auschwitz, die na de oorlog op de puinhopen van hun verwoeste levens een nieuw gezin stichtten en nog kinderen kregen, hebben hun leed, hun angsten en hun frustraties onbewust en ongewild op hun kinderen overgebracht.

Mevrouw Fels: Ik spreek uit mijn hart en uit mijn ervaringen. Tot 1944 ben ik met mijn man en mijn kind bij Nederlandse vrienden ondergedoken geweest. Dat is een van de redenen, waardoor ik vandaag nog tot u kan spreken.

Ik kwam in een veewagen uit Westerbork in Auschwitz aan. Toen wij uit de veewagens kwamen, waren er mannen in streepjespakken, die de kinderen uit de armen van de vrouwen pakten en zeiden: Geef maar aan mij, want dan zijn zij er beter aan toe. Die vrouwen wisten niet wat er gebeurde en wij wisten het ook niet.

De plaats, waar wij aankwamen, was als een hel en toch wisten wij niet, wat er gebeurde. Wij zagen de schoorstenen, wij zagen de rook en wij roken het verbrande mensenvlees. Nog konden wij het niet begrijpen. Nog was het zo dat, toen de volgende dag in de barak vrouwen naar ons toe kwamen, deze zeiden: Jullie kinderen leven en jullie mannen leven. Zij durfden het ons niet te vertellen.

Het heeft weken geduurd, voordat het tot ons doordrong wat er gebeurde in deze dodenfabriek. Het was niet alleen een kamp, het was een fabriek, waar de mensen, bewust, werden omgebracht.

Wij hebben het lang niet kunnen geloven. Als wij tegen onze medegevangenen zeiden: Maar dit kan toch niet; hier komen wij wel uit, dan antwoordden zij: Alleen via de schoorsteen.

Maar de drie, die nu in Breda zitten, wisten precies wat er met ons ging gebeuren. Bewust en met liefde hebben zij ons daarheen gestuurd. Daarom zullen wij nooit en te nimmer kunnen verdragen, dat deze mensen gewoon thuis verder zullen kunnen leven.

Ik ben hier gekomen, hoeveel pijn het mij ook doet, om hierover tegenover u te spreken.

Mevrouw Furth: Ik wil er nog één ding aan toevoegen. Hier is de vraag gesteld, of de materiële verzorging van de oorlogsslachtoffers, die nog heel wat te wensen overlaat, de pijn zou kunnen verzachten. Inderdaad moeten heel velen financieel worden geholpen, maar een koehandel laten wij niet met ons drijven! (Applaus)

De Voorzitter: Ik begrijp uw reactie, dames en heren, maar ik zou toch willen vragen ervan overtuigd te zijn, dat wij weten dat degenen die hier spreken mede namens u spreken. U hoeft dat niet iedere keer te onderstrepen. Het is voor ons niet nodig, dat u het onderstreept.

13. Nederlands Ravensbrück Comité

Mevrouw Van de Muizenberg: Mijnheer de Voorzitter! Namens de Ravensbrückse overlevende vrouwen is mij gevraagd, hier het woord te voeren. Met mij zijn hier aanwezig mijn medekampgenoten mevrouw T. Boissevain en mejuffrouw J. Goos.

Wij hebben verzocht hier nader te mogen toelichten, waarom wij hebben gemeend aan de Minister van Justitie een protesttelegram te moeten zenden. Op 18 februari jl. verklaarde de Minister-President 's avonds voor de televisie dat hij die dag een brief had ontvangen van een vrouw, waarin

zij klaagde: Wij worden telkens via televisie en publikaties geconfronteerd met de oude wonden. Daarna klonk uit de mond van premier Biesheuvel de volgende zin: Het zou wel eens kunnen zijn dat vrijlating ook die pijn kan stillen; het Nederlandse volk kan zich ervan bevrijden; wij kunnen afscheid nemen van dit stuk oorlogsleed.

Ik weet niet of het u vergaan is als mij, toen ik deze woorden opving, maar het klonk mij als een hoon in de oren. Het was voor mij onvoorstelbaar dat zo'n uitspraak mogelijk is, denkend aan de miljoenen Joodse slachtoffers, denkend aan de honderdduizenden die werden weggevoerd om hun politieke overtuiging, om hun religieuze overtuiging en om hun verzetsarbeid. De overlevenden die er nu nog zijn, gaan dagelijks gebukt onder een psychische druk, nog afgezien van de verdere gevaarlijke situatie waarin zij verkeren, nu zij dit moeten verwerken.

Minister Biesheuvel zei op die avond ook nog: U moet het zien als een zaak van menselijke overweging, dat Minister Van Agt dit voorstel tot vrijlating doet. „Een zaak van menselijke overweging”, dat is weer zo'n hoon aan de overlevenden en nabestaanden. Is er ooit sprake van menselijke overweging, als wij weten wat er gebeurd is in de jaren 1940-1945 en daarna? Kent de Minister-President niet de resultaten van wetenschappelijke onderzoeken, o.a. van prof. Bastiaans, die in 1957 al publiceerde: „Over de psychosomatische gevolgen van onderdrukking en verzet”, waarin de meest onvoorstelbare beschrijvingen staan van patiënten die in de kampen mishandeld werden, o.a. ook door Kotälla, de kampbeul van Amersfoort? Heeft hij nooit gehoord van het concentratiekamp-syndroom? Hebben wij dezer dagen niet kunnen lezen dat aan de Jelgersmakkliniek van prof. Bastiaans een apart paviljoen zal worden gebouwd, opdat deze slachtoffers nu – na 27 jaar – de behandeling krijgen die zij zo nodig hebben in de noodsituatie waarin zij verkeren, met alle afschuwelijke waanvoorstellingen die zij voortdurend nog moeten verwerken?

En dan zegt de Minister-President: „Het Nederlandse volk kan zich bevrijden enz. enz. en afscheid nemen van dit stuk oorlogsleed”. Ongelooflijk, dat zoiets maar door de ether kan komen. Het is zo een enorme trap op het hart van duizenden die hebben gezien, hoe er is geleden en onder welke verschrikkelijke omstandigheden onze landgenoten zijn gestorven en die dit nu moeten ervaren van de Regering. Het is zo'n hoon aan de overlevenden die eens binnengingen door de poort van het concentratiekamp waar boven stond: „Arbeit macht frei”, waarbij zij dan dachten of zeiden: durch's Crematorium.

Door de onvoorstelbare brutaliteit van de drie van Breda, die telkens weer proberen gratie te krijgen, nadat zij al eenmaal gratie hebben gekregen, is het antwoord van de Nederlandse Regering bij monde van Minister Van Agt: Het is een uitzonderlijk geval. In „deze unieke zaak” wil hij de Kamer niet voor een voldongen feit plaatsen. Over democratie gesproken! Hij zegt dan verder „dat er geen collectieve gratie wordt verleend maar in elk van de drie zaken, zij het dan te zelfder tijd”. Je moet je toch afvragen: wat zit hier nu achter, wie zit hier nu achter, dat zo'n voorstel kan worden gedaan. In hoeverre is er misschien druk uitgeoefend vanuit West-Duitsland? Het is zeer noodzakelijk dat daarop bij de komende kamerdebatten een antwoord wordt gegeven.

Wij overlevenden van het vernietigingskamp Ravensbrück waar 92 000 vrouwen, grootmoeders, jonge kinderen, gemarteld en vermoord zijn – onthoudt dit getal, in dat ene kamp – zijn teruggekeerd met de vaste wil: nooit meer fascisme! Laten wij werken om onze jeugd daarvoor te behoeden. Wij hebben van nabij meegemaakt het lijden van die duizenden in dat kamp, van die 22 nationaliteiten. Ik denk aan de afschuwelijke 7de januari 1945, een zondag, waarop 60 onschuldige zigeunermeisjes, tussen 10 en 14 jaar, door de beul van Auschwitz, Klauberg, werden gesteriliseerd, zelfs zonder verdoving. Die kinderen kwamen kruipend uit de barak en gilden: Mutti, Mutti, was hat man mir getan? Als je denkt aan zulke dingen die je hebt meegemaakt – wij zullen u verder niet met verhalen lastig vallen –, kunt u dan begrijpen, dat het voor ons onmogelijk is, hier te zwijgen? U die straks een beslissing moet

nemen, kunt u het voor uw verantwoordelijkheid nemen dat een dergelijke trap wordt gegeven aan nabestaanden en slachtoffers, door deze drie beulen in vrijheid naar Duitsland te laten gaan, terwijl wij kunnen veronderstellen, dat zij feestelijk worden ingehaald? Overal zijn de resten van het fascisme nog. In dit verband noem ik nog even een voorbeeld.

Enkele jaren geleden werd in de omgeving van Hamburg een enquête gehouden onder aanstaande leraren en opvoeders. In die enquête werd ook de mogelijkheid geboden, zich te uiten over wat men op dat ogenblik vond van de ontwikkeling in West-Duitsland en hoe men zijn toekomst zag. Het is niet te geloven, maar meer dan 60 pct. van deze aanstaande opvoeders klaagde erover, dat er maar één uitkomst zou zijn om Duitsland weer tot Duitsland te maken, namelijk: de komst van een nieuwe Führer.

Als men dit allemaal weet, dan vraag ik aan de Kamer, of zij het voor haar verantwoording zou durven nemen, dat wij door het nemen van de beslissing tot vrijlating (als de Kamer niet sterk in haar schoenen staat in haar afwijzing van het voornemen van de Regering) het fascisme in West-Duitsland dat nog helemaal niet dood is, ondersteunen.

Laat de Kamer zich ook, voordat zij haar beslissing inzake het voornemen van de Regering neemt, proberen in te denken hoe Koningin Wilhelmina een positief besluit zou hebben beoordeeld. Wij zijn ervan overtuigd, dat zij er absoluut tegen zou zijn geweest, dat de Kamer het voornemen van de Regering zou ondersteunen.

Wij, de overlevenden van het vernietigingskamp Ravensbrück, geloven, dat slechts één antwoord op de vraag, of de drie moeten worden vrijgelaten, kan en moet worden gegeven, namelijk: Neen. Het voornemen van de Regering moet volkomen worden afgewezen. Er moet in de eerste plaats voor worden gezorgd, dat de nabestaanden, die onder de meest moeilijke omstandigheden leven en sterke behoefte hebben aan ook geestelijke steun en aan hulp van psychiaters, die noodzakelijke steun en hulp krijgen. Dat is de eerste plicht van het Nederlandse volk tegenover deze slachtoffers.

Als vrouwen, oud-gevangenen van Ravensbrück, voegen wij hier aan toe: Wij willen alles doen om te voorkomen dat onze jeugd nog ooit zal kunnen worden overgeleverd aan dergelijke misdadigers als in de jaren 1940-1945 heersten en wier handelen dergelijke gevolgen heeft gehad, dat wij nog steeds de daaruit voortvloeiende ellende om ons heen zien. Bescherm de opgroeiende jeugd! Zorg ervoor, dat dit nooit meer gebeurt! Dat kan de Kamer ook doen, door volgende week het voornemen van Minister Van Agt met de grootste mogelijke meerderheid af te wijzen. (Applaus)

14. Comité Vrouwen van Ravensbrück

Mevrouw Van der Sman: Mijnheer de Voorzitter! Degene, die op deze plaats had moeten zitten, is voor de derde keer getroffen door een zware hartaanval en ligt nu in het ziekenhuis. Ik zal in haar plaats het woord voeren.

Mijnheer de Voorzitter! Leden van de commissie! Ik spreek hier uit naam van 97 pct. van de overlevenden van het kamp Ravensbrück, welke 97 pct. tegen de vrijlating is. Ik spreek ook namens de 92 000 omgekomenen van Ravensbrück. Wij protesteren krachtig tegen de vrijlating van de drie.

Zelf heb ik drie jaar „Einzelfhaft” gehad. Ik kan erover meespreken wat het betekent alleen in een cel te zitten. Ik heb het nooit eerder durven vertellen, maar op den duur wordt men wel wat daas. Ik ging op het laatst voor een spiegel tegen mijzelf spreken. Ik heb het nooit durven vertellen, maar later vertelde men mij: „De ander heeft dat ook”. Wij begrijpen wat het is, in een cel te zitten. Een tijd van 27 jaar is lang, maar bij ons vergeleken zitten dezen in een gouden kooi. Zij zijn voorzien van alle comfort, zij krijgen steeds bezoek en hun vrouwen en kinderen krijgen gedurende een week in een hotel in Breda een onderkomen.

Op de televisie hebben wij kunnen zien, hoe goed het de familie Aus der Fünten gaat. Het zag er bij haar helemaal niet

armoedig uit. Ik twijfel eraan of die dochter van Aus der Fünten wel 29 jaar is.

Hoe is deze vrouw aan de middelen gekomen om al die jaren te kunnen leven, op een manier, zoals wij op de televisie hebben kunnen zien? Een antwoord hierop wilde zij niet geven. Dat is voor ons voldoende.

Men wil beweren, dat deze mensen geestelijk niet meer volwaardig zijn, maar dan moet men eens de brieven lezen, die zij onlangs hebben geschreven. Deze brieven staan ter beschikking van de commissie. Daaruit blijkt niets van berouw. Fischer, na 27 jaar in Nederland, weigert Nederlands te spreken. Is dat uit berouw? Weet u, mijnheer de Voorzitter, wat men met ons heeft gedaan, toen wij zeiden: „Niks verste”? Dan werden wij net zo lang geslagen totdat wij zeiden: „Ja verste”.

In de gevangenis zijn zij katholiek geworden. Uit overtuiging? Het is niet mogelijk. Maar waarom echter? Om de K.V.P., de grootste geloofspartij – zij konden toch moeilijk de P.v.d.A. kiezen – als middel te gebruiken om vrij te komen? Wat doet dan een dominee bij hen? Zij zijn toch katholiek. Een dominee heeft toch niets te zoeken bij hen?

En wat doet die man van de reclassering? Zij gaan naar Duitsland, als zij vrij zijn. Daar heeft men van de reclassering toch niks te maken?

Als zij dan wel uit overtuiging – wat niemand gelooft van zulke monsters – bekeerd zijn, dan weten zij toch, dat je om vergeving van je zonden boete moet doen. Dan moeten zij het boetkleed aantrekken, op hun knieën in een hoek zitten bidden tot het einde van hun leven. Al hun bezittingen moeten zij weggeven, zij moeten niemand meer zien, zeker geen gratie meer aanvragen, want die hebben zij al een keer gehad. Laten zij God danken, dat Hij hun de gelegenheid heeft gegeven om tot inkeer te komen en boete te doen en laten zij de wonden van hun slachtoffers niets weer open snijden.

Aus der Fünten kon genietend toekijken, toen 1200 mensen uit het Apeldoornse Bos werden weggevoerd om geliquideerd te worden. Bij het transport stond hij te lachen en te genieten. Vrouwen, mannen, kinderen, ouden van dagen werden door hem persoonlijk de beestenwagen ingetrapt. Aus der Fünten heeft het gemeenteraadslid uit Amsterdam, de heer De Miranda, persoonlijk doodgetrapt.

In 1943, in Westerbork, zei Aus der Fünten tegen de vrouwen, die een gemengd huwelijk hadden: „Jullie kunt je laten steriliseren, met de kans, dat jullie weer terug komen; zo niet, dan worden jullie „abgeschoben” naar het oosten en dan zien jullie de familie nooit meer terug”.

Veel oud-gevangenen in het buitenland volgen deze zaak met veel belangstelling. Wij hebben vele telegrammen gekregen. Wij hebben een telegram uit Parijs van Beate Klarsfeld gekregen, met de volgende inhoud: „De tout coeur avec vous dans votre action”. Zij is het van ganser harte eens met onze actie.

Ook uit Zweden zijn reacties gekomen. Vooral Israël houdt deze zaak scherp in het oog. Als Minister Schmelzer in april a.s. naar Israël gaat, hoop ik dat hij daar niet zo wordt ontvangen als het geval was met Hirohito in dit land.

Ik verzoek u, dames en heren, leden van de Tweede Kamer, alvorens te stemmen een bezoek te brengen aan een aantal slachtoffers in het Sinaicentrum in Amersfoort. Laat u adviseren door de Arnhemse zenuwarts Cohen.

Tenslotte vraag ik u om het grote boek in de hal van dit gebouw eens te raadplegen. Leest u de namen eens en denkt u daarbij aan de slachtoffers, voordat u stemt.

Buiten zit een man, die een sit-down staking houdt. Hij heeft handtekeningen verzameld. Binnen een dag kreeg hij er 551 tegen en 40 vóór vrijlating. Ik heb ze in mijn bezit.

15. Nederlandse vriendenkring Neungamme

De heer Gerritsen: Ik droom nog steeds van Kotälla, kampcommandant Berg, Zeus, Maier, enz. De vriendenkring Neungamme kan geen barmhartigheid meer opbrengen voor de drie van Breda. Zij waren het voorportaal van duizenden malen sterven in Scheveningen, Amersfoort, Vught en Westerbork.

De barmhartigheid van alle naoorlogse regeringen was geen nieuws voor ons. Voor de oorlog moesten de nazi-vluchtelingen, onder wie vele Joden, illegaal bij eenvoudige mensen onderduiken. De Regering bepaalde binnen 24 uur over leven en dood van deze mensen. Velen werden teruggestuurd, de dood in.

In de oorlog was de barmhartigheid zo groot, dat wij volkomen in de steek werden gelaten door de Regering in Londen, terwijl regeringen van andere landen hebben geholpen door pakketten te sturen en daardoor vele levens hebben gered. De historicus L. de Jong schijnt dit allemaal vergeten te hebben. Hij was toch bij Radio Oranje? Vele landgenoten zijn verrekt door deze barmhartigheid. Mijnheer Biesheuvel, wat hebben wij aan barmhartigheid ontvangen? Wij hebben moeten knokken voor kleine verbeteringen van onze pensioenen. De Joden zijn overgeleverd aan de Bijstandswet; zij staan te zamen met oud-S.S.'ers aan één loket.

Wij hebben de geestelijke verzorgers van deze drie Untermenschen gehoord. Het is een klaaglied van zogenaamde barmhartigheid en vergeving. Weet u, dat sommigen van deze geestelijke verzorgers al 23 jaar bij deze Untermenschen over de vloer komen? Weet u, dat zij met Kerstmis gezamenlijk met de directeur van de gevangenis een kerstdiner houden? Weet u, dat een van deze verzorgers na de vrijlating van Lages een ansichtkaart heeft ontvangen uit het vakantieoord Corsica?

De huichelachtige barmhartigheid van deze verzorgers moet nodig na 23 jaar vervangen worden. Laten zij hun onkruid wieden in hun tuin; wij als slachtoffers zullen wel op het onkruid van de drie passen.

Weet men dat er nog steeds na 27 jaar geen vredesverdrag met Duitsland is? Laat de eerste daad van de Regering-Biesheuvel dan zijn, aan dit verdrag te werken. Vrijlating betekent een aanmoediging van duistere krachten in de C.D.U./C.S.U. in Duitsland. Vrijlating nooit; Regering, ga over tot de orde van de dag.

De heer **Bork**: Mijnheer de Voorzitter! Ik ben vier jaar in Neuengamme geweest. Ik ben met het eerste transport van 100 mensen – een maand later volgden er nog 150 – daarheen gegaan. Het aantal mensen die teruggekomen zijn, mogen wij op de vingers van onze hand tellen. Meer zijn er niet teruggekomen van de eerste transporten.

Wij menen inderdaad dat wij pech hebben gehad, zoals wel eens tegen ons is gezegd. Ik meen niet dat het goed is, op een zitting zoals vandaag na 27 jaar nog met smartelijke verhalen te komen over alles wat ons is overkomen. Als men na 27 jaar nog deze verhalen moet vertellen om recht te laten wedervaren door deze mensen vast te blijven houden, moet ik zeggen dat de cijfers op zich zelf duidelijk genoeg zijn. Daarstraks is al het cijfer van 6 mln. genoemd; Neuengamme kent 52 000 doden, waarvan 5100 Nederlanders, waaronder de 600 Puttenaren.

Wat de Puttenaren betreft, was het Ome Klaas die met zijn vier zoontjes op zijn klompen binnen kwam. Hij had nog weinig gehoord van de bezetting en het fascisme. In het rustige Putten was het contact met de wereld totaal anders dan in de grote stad. De Puttenaren gingen alleen al door de ellende van het zien van het beulen van de anderen ten onder.

Natuurlijk kan men zeggen dat men aan het einde komt en dat er rechtspraak moet zijn. Ik meen dat wij van rechtspraak weinig kunnen verwachten. Wij hebben de Neurenbergse processen gehad; toen dachten wij dat het goed ging. Wij hebben in Nederland de tribunalen gehad; van één van deze tribunalen heb ik zelf nog deel mogen uitmaken. Wat is er van dit alles terecht gekomen? Men heeft gezegd, dat de industrie in Duitsland ontmanteld moest worden, maar dat is niet gebeurd, integendeel. Iedereen is terug, Krupp, de Stinnes en nu gaan Hoogovens en Fokker er nog aan meewerken om deze kartels, die in wezen verboden zijn, te versterken. Er is gezegd dat er een denazificering moest plaatsvinden, dat de nazi's van hun functies moesten worden ontheven. De Minister-President vóór Willy Brandt, namelijk Kiesinger, heeft echter een klap op zijn wang gekregen. Zijn oorlogsverleden was zo duidelijk dat men

de vrouw, die deze Minister-President een draai om zijn oren had gegeven, niet eens zwaar kon belasten.

Na 27 jaar is er dus nog geen rechtspraak. Wij hebben weinig vertrouwen. Ik persoonlijk heb ook angst. Men is in Duitsland de Olympiade aan het voorbereiden en men krijgt het feest van München. Dan kan men het niet gebruiken dat er nog angeltjes zijn, dat er nog mensen gevangen zitten die aan het verleden herinneren.

Wie zijn nu de werkelijke winnaars en wie de werkelijke verliezers? Wij moeten dan tot de conclusie komen dat in het Duitsland, dat een nederlaag heeft geleden en dat voor de Neurenbergse rechtbank zijn misdaden heeft moeten erkennen, krachten kunnen worden gebruikt die op dit ogenblik in Breda gevangen zitten.

Wanneer voor de televisie wordt gevraagd: Dacht u, dat deze drie figuurtjes, waarvan men zegt dat het maar half versuften mensen zijn, nog een rol kunnen spelen, dan zeg ik, mijnheer de Voorzitter, dat zij er prachtig voor kunnen zorgen, dat de overwinning bij de Olympiade wordt vergroot. Ik meen, dat wij hun niet een nog grotere groothidswaanzin moeten bijbrengen. Wij moeten hun nu maar eens leren, dat zij behoren tot degenen, die schuld hebben aan alles wat vandaag hier is gemeld, wat in de boeken staat en wat door de wereld als een grote waarheid van deze eeuw wordt erkend.

*De zitting wordt te 12.45 uur geschorst
en te 14.00 uur hervat*

De Voorzitter: Voordat wij voortgaan met het tweede deel van onze zitting stel ik gaarne vast, dat ik bijzonder dankbaar ben voor alle medewerking, die gedurende het eerste deel van de zitting is verleend om haar te doen verlopen zoals zij is verlopen. Ik besef dat dit veel van de zelfbeheersing heeft gevraagd. Ik merk dit op, omdat ik meen dat er vanmiddag wellicht nog een groter beroep op de zelfbeheersing wordt gedaan, met name als voorstanders van vrijlating hier het woord zullen voeren. Ik hoop dat men er met mij van wil uitgaan, dat ook deze mensen hier zullen spreken vanuit een eerlijke overtuiging. Niemand vraagt van wie dan ook, zijn argumentatie te begrijpen, laat staan te onderschrijven. Ik meen wél te mogen en te moeten vragen, hun de gelegenheid te geven hun zienswijze naar voren te brengen. Indien wij dit met elkaar opbrengen, zal deze zitting, bedoeld als voorlichting voor de kamerleden, volledig aan haar doel kunnen beantwoorden.

16. Comité Stichting Oranje Hotel

Mevrouw **Glastra van Loon-Boon**: Mijnheer de Voorzitter! Het is voor mij bepaald een overwinning van drempelvrees, hier te verschijnen en te spreken over het langzamerhand zeer emotioneel geladen onderwerp van het al dan niet vrijlaten, de gratiëring van de drie nog overgebleven oorlogsmisdadigers in ons land.

Het zijn persoonlijke en emotionele redenen, die iemand na een week discussies ertoe kunnen brengen, wel te verschijnen. Ik noem die niet om persoonlijke ervaringen te vertellen, maar om misschien te illustreren wat ik zal gaan zeggen.

De eerste reden is een zeer lang gesprek met een Duitse jurist, een hoogleraar, die de oorlog zelf alleen heeft meegemaakt als zestienjarige aan het front en als zeventienjarige als krijgsgevangene. Hij verwijt de Nederlandse Regering en de Minister van Justitie onzorgvuldigheid tegenover Duitsland, vanwege de wijze waarop hij de vrijlating tot stand wil laten komen. Hij zegt: Indien een Minister van Justitie of een Regering dit van plan is, moeten zij rekening houden met de gevolgen die dit voor ons land heeft. De Minister van Justitie zou bij voorbeeld met de Duitse Minister van Justitie kunnen overeenkomen, dat deze mensen over een aantal maanden zullen worden vrijgelaten en daarbij kan hij dringend verzoeken, een persconferentie in Duitsland te beleggen, waarbij een witboek – de hoogleraar zei met een ietwat triest lachje: een

bruinboek – zou kunnen worden overhandigd. Daarin kan worden vermeld wat de oorlogsmisdadigers hebben gedaan. De Duitse pers en daardoor het Duitse volk wordt zodoende voorgelicht over de mensen, die zij terugkrijgen. Dit zou voorkomen dat in Duitsland een verkeerde indruk werd gevestigd. Bovendien kan in Nederland leed worden voorkomen, doordat, waarop kans bestaat, deze mensen in Duitsland niet als verloren zonen worden ontvangen, met alle gevolgen van dien, zoals wij die uit vorige gevallen kennen. Deze persoon deed mij de eerste stap zetten.

De tweede motivatie om een stap te zetten, is de herinnering aan een Belgische vrouw, moeder van drie kinderen. Zij werkte in het verzet en nam in 1941 het werk van haar echtgenoot, die in 1941 werd gefusilleerd, over. Zij werd in 1944 gearresteerd, kwam in Ravensbrück terecht. Zij was geen Jodin; wellicht is het nodig, dit erbij te zeggen. Zij zat dermate onder de luis, dat men haar levend de gaskamer heeft ingestuurd. In deze week komen bij mij de herinneringen aan haar boven.

De derde stap deed ik onder invloed van de wederwaardigheden van een andere kennis. De psychiatrie constateert op het ogenblik een merkwaardige curve met betrekking tot het KZ-syndroom. Hij kon de gebeurtenissen tot voor kort vrij goed verwerken, maar twee jaar geleden ging het opeens veel slechter en onlangs heeft hij zelfmoord gepleegd.

Een vierde beweegreden is iemand, waarmee ik al enige jaren samenwerk. Deze leest op het ogenblik nauwelijks de kranten. Hij vertelde mij, dat hij op 17-jarige leeftijd wegens het bezorgen van bonkaarten en krantjes in Amersfoort terecht was gekomen. Op mijn vraag, of hij Kotälla kende, antwoordde hij, dat hij hem zeer goed kende, aangezien Kotälla iedere keer kwam inspecteren. Hij zei mij, dat de mensen in het kamp eigenlijk blij waren, als het Kotälla was en niet een van de anderen. De anderen lieten hen namelijk soms urenlang staan, terwijl zij al die tijd in spanning bleven wat er zou gebeuren. Kotälla maakte het kort: Hij pikte er een paar uit en trapte er een paar dood. Dat gebeurde vlak voor de ogen van de medegevangenen. Hij zei, dat zij dan tenminste wisten, dat het voorbij was . . .

Ik sprak iemand van 35 jaar, een intellectueel, die eerst vóór vrijlating was en later, na een lang gesprek, ertegen; hij heeft misschien nog de meeste indruk op mij gemaakt. Hij wilde aanvankelijk beweren, dat hij de oorlog had meegemaakt, omdat hij gedurende de oorlog 7 tot 11 jaar was geweest. Ik heb dit betwist. Het viel mij op, dat hij op een gegeven moment bij mij kwam en zei, voor de argumenten tegen vrijlating te gaan voelen. Hij vroeg mij toen echter: „Ben je Joods?“. Dit laatste heeft mij doen besluiten, hier te verschijnen. Ik hoop, dat u dit begrijpt.

Ik wil namelijk niet, dat de algemene indruk, die vaak wordt gevestigd, waar blijkt te zijn. Men schijnt namelijk veelal te menen, dat alleen de Joodse Nederlanders hier actie voeren om vrijlating te voorkomen.

Ik wil nu ingaan op het voornemen van Minister Van Agt, voor de drie van Breda gratie te verkrijgen. Ik meen, dat er van een onverantwoordelijke en onzorgvuldige stap sprake is door dit voornemen aan de volksvertegenwoordiging voor te leggen. Wanneer welke Nederlandse Regering dan ook – de volgende regeringen zullen er waarschijnlijk ook mee worden geconfronteerd – met een gratieverzoek geconfronteerd wordt, is het mijns inziens de verantwoordelijkheid van de Regering, van de desbetreffende Minister, een besluit te nemen. Een dergelijk verzoek kan ook zeer snel om advies naar het Hof en naar de strafkamer van de Hoge Raad worden gezonden, waarna het besluit kan worden genomen. Wanneer bij gratieverlening achteraf blijkt, dat de volksvertegenwoordiging het er niet mee eens is, zal de Minister daaruit de consequenties moeten trekken. Dat kan voorkomen, dat in het gehele land een enorme emotie ontstaat en dat overal over dit onderwerp wordt gediscussieerd, terwijl oude wonden worden opengereten.

Het advies van de strafkamer van de Hoge Raad is juridisch natuurlijk juist. In de lijn van het moderne strafrecht kan het althans juist worden genoemd. Wij vragen ons echter af, of

de moderne strafrechttheorie er wel bij moet worden gehaald en of zij niet buiten deze discussie moet worden gesteld. Men verliest onzes inziens namelijk te veel uit het oog – hiertegen keert het verzet tegen de vrijlating zich namelijk –, dat deze misdadigers niet op één lijn kunnen worden gesteld met de misdadigers „ad hoc“, die iedere samenleving kent. Deze misdadigers vormen namelijk een ander soort levenslang gestraften. Zij hebben reeds éénmaal gratie gekregen. Zij zijn ter dood veroordeeld. De voltrekking van het vonnis is niet geschied, omdat men vond, dat de door hen bedreven misdaden niet ernstig genoeg waren, maar door bepaalde omstandigheden is dat vonnis in levenslang omgezet. Dit is een ander soort levenslang dan dat wat een normaal mens krijgt. De bedoeling was, hen te elimineren; met dit „levenslang“ is niet bedoeld, dat ze niet voorgoed zouden worden geëlimineerd.

Ik wil in dit verband ook ten sterkste de stelling die dr. L. de Jong voor „Televizier“ naar voren heeft gebracht, aanvechten. Hij heeft toen onopzettelijk – hem kennende zeg ik: natuurlijk onopzettelijk – een zeer eenzijdige voorlichting gegeven. Deze voorlichting deed mij namelijk enigszins denken aan de theorie „Befehl ist Befehl“. Hij zei immers, dat er nog ergeren waren dan de drie van Breda. Ik denk in dit verband aan een arrest van de Hoge Raad.

Daarin staat: „Al zijn er hier te lande hoger geplaatste Duitse functionarissen werkzaam geweest op wie voor het gebeurde een nog zwaardere algemene verantwoordelijkheid rust, dit niet voldoende grond oplevert om de doodstraf te zwaar te achten. . . .“. De Bijzondere Raad van Cassatie heeft het verder over de „stuitende wijze waarop Aus der Fünften een persoonlijke rol heeft gespeeld bij de deportatie van de Joodse Nederlanders“. In dit arrest wordt ook gesproken over „dit complex van in vele gevallen sterk persoonlijk gedane misdrijven“. Met andere woorden: het rechtscollège onderstreept de persoonlijke aansprakelijkheid van deze mensen. Ik geloof, dat dit in de voorlichting van de heer De Jong onopzettelijk niet naar voren is gekomen, hetgeen bijzonder spijtig is.

Ik geloof, dat het ook onzinnig is, de tegenstanders en de voorstanders, de aanhangers van bijvoorbeeld de vergeldingstheorie, van wraakgevoelens tegenover deze drie mensen, en de aanhangers van de zuiver moderne theorie van de socialisering van de misdadiger, te betrekken bij het veilig stellen voor de gemeenschap. Ik geloof, dat bijna niemand het algemene beginsel van straf is beveiliging met zekere nuances onderschijft.

Ik vraag mij af, of wij niet moeten proberen, er een moderne empirische sociologische redenering voor te vinden. Als men namelijk over vrijlating denkt, moet men zich realiseren, welke gevolgen deze vrijlating heeft. Het gaat om het afwegen van belangen. Alleen indien de vrijlating van een misdadiger geen gevaar oplevert voor de samenleving, is het verantwoord hem in de samenleving terug te laten keren. Nu kan men beweren, dat het vrijlaten van deze mensen geen gevaar voor de samenleving zal meebrengen. Dit wil ik ten sterkste bestrijden, vooral gelet op de wijze, waarop de Regering het heeft gespeeld en op de enorme golf van emoties, die zij heeft doen ontstaan.

Het gevaar van vrijlating is, dat een zeer grote groep Nederlanders – ik doel hierbij niet alleen op de 40 000 of 50 000 mensen, die met een concentratiekampsyndroom rondlopen, maar ook op de zeer velen in de randgebieden en op degenen, die hun familieleden hebben verloren en die zelf hebben geleden –, nadat deze emoties nu eenmaal zijn opgeworpen – daar kunnen wij niet van terug –, zeer zal worden gekwetst. Met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid zal in deze groep een aantal slachtoffers vallen. Nu kan men zeggen: wij hebben deze emotie toch gekregen; laat de mensen vrij; zij hebben de hele ellende toch al achter de rug. Ik meen, dat het feit van het vrijlaten alleen maar een erger effect zal hebben. Wanneer zij nu worden vrijgelaten, zal men zich afvragen, waarom het in het publiek is gegooid. Men zal dan zeggen: betrokkenen hebben naar ons willen luisteren; dat luisteren schijnt echter niet geholpen te hebben; wij roepen maar. Vrijlating van de mensen zal na de hele emotie, die is ontstaan, een zeer sterke reactie met zich brengen met mijns inziens slachtoffers van dien.

Vervolgens wil ik voorlezen hetgeen de heer De Ranitz, voorzitter van het bestuur van de Stichting „Oranjehotel”, heeft gezegd. Hij spreekt namens de nabestaanden van de oud-gevangenen en de oud-gevangenen zelf. De heer De Ranitz zegt, dat de overwegingen van de Regering zeer honorabel zijn, doch dat andere beweegredenen, beheerst door de gevoelens van een bevolkingsgroep, die bij voortdurend met grote zorg behoren te worden worden ontzien, de gevoelens namelijk van de talloze rechtstreekse en indirecte slachtoffers van het drietal oorlogsmisdadigers benevens die van aanverwante zielen, in acht moeten worden genomen. De heer De Ranitz zegt voorts:

„Onder dezen nemen de oud-gevangenen van het Schevenings „Oranjehotel” en hun nabestaanden een belangrijke plaats in.

Die gevoelens zouden bij het verlenen van gratie stellig pijnlijk gekwetst worden. Deze omstandigheid behoort naar mijn overtuiging bij het afwegen van humanitaire beweegredenen en doctrinaire overwegingen van strafrechtspleging, dus bij het kiezen en het voeren van een overheidsbeleid, de doorslag te geven. Hier is een exceptioneel, uiterst gevoelig rechtsbewustzijn van vele Nederlanders in het geding, dat mijns inziens bij voorrang in acht dient te worden genomen.

Mijn gevoelens worden gedeeld door de grootst mogelijke meerderheid van het bestuur, en zonder twijfel door een overgrote meerderheid van de mensen, waarvoor wij ons medeverantwoordelijk voelen. Daarom acht ik mij gerechtigd U met de meeste klem in overweging te geven, over de thans andermaal ingediende gratieverzoeken een afwijzende beschikking bij de Regering te bepleiten”.

Ik geloof, dat de vrijlating door een aantal mensen, die door ethische gevoelens worden gedreven, niet mag opwegen tegen de bevrijding, of de niet-bevrijding, gezien de grootste zorg, waarmee wij de grote groep mensen, die erbij zijn betrokken, moeten omringen.

De heer Wiebenga (P.S.P.): Ik wil mevrouw Glastra van Loon een vraag voorleggen naar aanleiding van haar opmerking over de gang van zaken, met name over het feit, dat er straks een kamerdebat aan zal worden besteed.

Bent u zich bij die kritische opmerking ervan bewust, dat de Kamer een dergelijk debat destijds al in zoverre heeft uitgelokt, dat men ten slotte heeft willen voorkomen dat de Kamer in dit opzicht voor een voldongen feit zou worden gesteld en is het voor u toch ook niet zo, dat wij op het ogenblik gewoon mogen constateren, dat, als dat verzoek destijds door de Kamer niet was gedaan, wij nu voor het voldongen feit van de vrijlating zouden hebben gestaan? Dat is immers duidelijk uit het standpunt van Minister Van Agt. Ik zou daarom u de vraag willen voorleggen, of deze overwegingen toch niet voor u betekenen, dat wij er onder de gegeven omstandigheden dankbaar voor moeten zijn, dat die beslissing nog niet als een voldongen feit op tafel kan liggen, maar dat hieraan nog een debat in de Kamer wordt gewijd.

De Voorzitter: Wil mevrouw Glastra van Loon alleen op de vraag antwoorden en niet op de constatering ten aanzien van Minister Van Agt, die voor rekening van de heer Wiebenga komt en voorlopig niet door feiten wordt gestaafd?

Mevrouw Glastra van Loon-Boon: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb natuurlijk de grootst mogelijke erkentelijkheid voor het feit, dat er openbaarheid is en dat het advies van de Kamer wordt gevraagd en ook voor het verzoek indertijd van de Kamer. Ik wijs er alleen op, dat, doordat men dit advies heeft gevraagd, men de verantwoordelijkheid doorschuift en een golf van emoties en van extra gekwetstheid in het land heeft ontkend, die volgens mij de vrijlating onmogelijk maakt.

17. Jellgersmakliniek Leiden

De heer Bastiaans: Mijnheer de Voorzitter, dames en heren! In de laatste weken zijn wij in toenemende intensiteit opnieuw geconfronteerd met het feit, dat ruim 30 jaar geleden vrijwel geheel Europa tot een veld van strijd en in feite ook tot één groot concentratiekamp werd. Miljoenen verloren het leven. Duizenden leven nog met de onuitwisbare schade. In ons land betreft dit vandaag nog meer dan 30 000 personen, van wie velen het slachtoffer zijn van het perfide systematische Duitse en Japanse vernielingssysteem, dat erop gericht was de menselijke zekerheid, waardigheid en zelfvertrouwen in het begaan van opperste wreedheid te ondermijnen.

Aldus is een grote groep van onze bevolking in sociaal, geestelijk en ook lichamelijk opzicht aangetast, geschaad en/of ziek.

Een gemeenschap, die gekenmerkt is door een hoog niveau van geestelijke en lichamelijke gezondheid, is doorgaans een gemeenschap waarbinnen aan zekere fundamentele behoeften van zekerheid, van waardigheid, maar ook van meer primaire behoeften van liefde en ook van haat en wraak, althans van agressie is voldaan. Binnen een gemeenschap die aan grote schade blootgesteld is geweest, liggen die behoeften anders dan binnen een niet of weinig geschade gemeenschap.

In een gesprek, dat ik gisteren met Minister Van Agt had, kwam duidelijk naar voren dat het uitgangspunt van het denken en vooral ook zijn denken over „de drie” is gegeven in een rechtsstaat waarin een straf na zekere tijd zinloos gaat worden.

Voor de medicus en de denker over vraagstukken van geestelijke volksgezondheid ligt het uitgangspunt echter primair bij de bevrediging, binnen zekere grenzen, van de genoemde behoeften aan zekerheid etc., nodig om de gemeenschap in optimale gezondheid te houden. Tegenover het z.g. verjaren van de straf staan eisen van volksgezondheid, eisen die, met betrekking tot het vraagstuk van „de drie”, in tal van discussies, in de laatste dagen gevoerd, eerst duidelijk in formulering zijn gekomen.

Om de 30 000 genoemde personen de fundamentele zekerheid te geven, nodig voor hun geestelijke en lichamelijke gezondheid, is het thans van het grootste belang om duidelijk uit te spreken of het vrijlaten die fundamentele zekerheid zal doen versterken dan wel zal doen verminderen.

Er is leed dat nimmer verjaart en dit geldt thans voor de duizenden die in de Tweede Wereldoorlog werden geschaad en van wie er slechts enkelen op de juiste wijze, wanneer zij ziek waren, konden worden behandeld. Voor velen is '40-'45 een onvoltooid verleden tijd; wat zij ervaren hebben en hoe zij gefixeerd zijn in de oorlogsellende, hebben de Kamerleden gisteravond kunnen zien bij de vertoning van de film „Begrijpt U nu waarom ik huil ...”.

Velen zijn thans, wat hun ziek-zijn betreft, gefixeerd in het postconcentratiekampsyndroom en daardoor is het verleden van '40-'45 voor hen nog werkzaam alsof het gisteren of vandaag betreft. Prikkel, die weinig doen aan de mens die de oorlog niet op enigerlei wijze heeft meegemaakt, kunnen bij de getroffen en uur na uur en dag na dag oude ervaringen naar boven halen. Dat kunnen geluiden zijn, berichten, geruchten, symbolen en alles wat direct of indirect aan de oorlog doet denken.

Het leed is niet verjaard, althans voor de meesten; het is groter en meer omvattend dan men denkt. De mogelijke vrijlating van „de drie” heeft allerwegen angst en onrust gewekt en velen thans reeds een verergering bezorgd van de symptomatologie van het K.Z.-syndroom.

Op zich zelf zijn de discussies over het probleem van ongekende betekenis. Zij fungeren niet alle in het teken van protest, maar zij kunnen ook een cathartische waarde hebben wanneer daardoor onverwerkte spanningen tot verwerking komen. Hoe meer men zich kan uiten hoe beter het is en hoe geringer de kans is op verergering van de symptomen verbonden aan onverwerkte machteloosheid, beledigd zijn, haat en

wraak. Voor vele getroffenen is het nu reeds van opperste betekenis dat de vrijlating niet met „een-enkel-zinnetje” wordt afgedaan, dat zij ervaren dat het Nederlandse volk dat ook niet neemt.

In de laatste dagen heb ik naar voren gebracht hoe er onder de getroffenen, ziek of gezond, twee groepen zijn. De grootste groep betreft degenen voor wie vrijlating van „de drie” de grootste hoon en ook hernieuwde smaad, belediging en onzekerheid betekent. De kleinste groep betreft degenen die „de drie” willen laten vertrekken omdat zij er van af willen zijn, omdat dat voor hen de grootste zekerheid betekent. Soms betreft dit mensen die zo evenwichtig zijn dat voor hen de behoeften aan gezonde zekerheid, ook aan gezonde haat en wraak, anders liggen dan voor degenen die minder evenwichtig of meer geschaad zijn. Herhaaldelijk heb ik kunnen merken dat in de loop van behandeling van oorlogsslachtoffers de behoefte aan vasthouden van „de drie” in intensiteit veranderde en wel zo dat het voor de betrokkenen veel minder belangrijk werd of zij zouden blijven.

Doch dergelijke behandelingsresultaten zijn uitzondering. Velen die ziek zijn kunnen niet behandeld worden. Velen die niet ziek zijn, maar die wel werden geschaad, denken er verschillend over.

Mij zijn in de laatste dagen, in tal van discussies, zes vragen voorgelegd.

1. *Wat ziet u als medisch deskundige in dezen als noodzakelijk?*

Antwoord: Een voor ieder bevredigende oplossing is niet haalbaar. Een kleine groep zal door de vrijlating terstond of in de loop der tijd opgelucht zijn; dat kan hun gezondheid en gevoel van bestaanszekerheid ten goede komen. Een grote groep wordt door de vrijlating opnieuw aangetast, zeker nu, en voor velen ook in de komende jaren. Het is niet waarschijnlijk dat de verergering van symptomen, die wij thans kunnen vaststellen, slechts van zeer tijdelijke aard zal zijn. De grondregel van iedere psychotherapie luidt: *structureer en realiseer fundamentele zekerheid*. Waar de grootste groep van de getroffenen onbehandeld zal blijven, is het vasthouden van „de drie” voor hen de „behandeling” die het meest voldoet aan de grondregel van zekerheid.

2. *Bent u als mens voorstander van vrijlating?*

Antwoord: Als staatsburger, levend in een rechtsstaat, ben ik tegenstander van doodstraf en nog meer van levenslang. Maar dit geldt voor normale omstandigheden. De zaak van „de drie” is gevolg van een toestand van extreme rechteloosheid. Het lijden, de onzekerheid en het aangetast zijn van de getroffenen moet zwaarder wegen dan de straf voor „de drie”; 27 jaren straf is erger dan de doodstraf, maar de 30 000 gaan voor. Wij zouden wellicht wensen, in het kader van de idealen van de rechtsstaat, dat de 30 000 anders zouden kunnen reageren, maar dat is niet mogelijk.

3. *Bent u als deskundig psychiater voorstander van vrijlating?*

Antwoord: Het antwoord is reeds gegeven. Er is geen oplossing die een ieder kan bevredigen. Degenen voor wie de grootste rust is gegeven in het definitieve vertrek van „de drie” nemen het mij kwalijk als ik tegen vrijlating ben; daarvan verwachten zij het telkens weer aanboren van oude wonden, vooral omdat de discussies toch zullen doorgaan.

Degenen die de schade en het leed niet hebben kunnen verwerken en voor wie de vrijlating de diepste belediging van eigen bestaan en van hun geliefde doden betekent, nemen het mij hoogst kwalijk als ik voor vrijlating ben. Zij aanvaarden zoals zij mij meedeelden momenteel het risico dat door nieuwe gratieverzoeken periodiek dezelfde discussies gevoerd zullen moeten worden met alle tijdelijke of blijvende verergering van ziekten daaraan verbonden.

De tweede groep is duidelijk de grootste groep. Sommigen stellen zelfs dat hernieuwde discussies ook een positieve bete-

kenis hebben, mits „de drie”, uiteraard ter bevrediging van hun fundamentele behoeften, ook die van hun „gezonde” wraak, maar vastgehouden worden. Wellicht terecht stellen zij dat de belangen van de grootste groep moeten prevaleren.

4. *Hoeveel personen, lijdend aan het K.Z.-syndroom, kunnen nog worden behandeld?*

Antwoord: Slechts weinigen. Een goede behandeling vraagt per persoon doorgaans gemiddeld 100 uren intensieve specialistische behandeling. Het aantal deskundigen is veel te gering. Voor 30 000 mensen is de beste behandeling niet te realiseren. Degenen, die thans geen behandeling behoeven, zullen deze over enkele jaren mogelijk toch nog nodig hebben. Wij kunnen en moeten er met alle kracht aan blijven werken dat er meer deskundigen voor de behandeling worden opgeleid, zowel voor de individuele behandeling als voor de groepsbehandeling, waarbij medici, sociale werkers, pastores, psychologen en anderen zullen moeten samenwerken.

5. *Wilt u aan vrijlating van „de drie” compensatie verbinden voor de slachtoffers?*

Antwoord: Ik wil dit niet direct aan elkaar koppelen. Als „de drie” niet worden vrijgelaten en dan alles bij het oude blijft, zullen wij ernstig te kort schieten. De heilzame discussie van thans moet aanleiding worden tot het openen van de ogen van die Nederlanders die nog steeds blind zijn voor de realiteit van het onverwerkte leed, de nog bestaande discriminatie en het grote tekort aan sociale zekerheid en behandelingsmogelijkheden voor velen.

Wat dus nodig is: nieuwe acties voor verbetering van de fundamentele sociale zekerheid, erkenning van redelijke rechten waar deze nog niet zijn erkend, gunstiger pensioenrechten, ook voor de Joodse landgenoten en de vele slachtoffers die in feite niet als oorlogsslachtoffers werden erkend en op basis daarvan niet werden gecompenseerd. Strijd en actie zijn ook nodig voor de genoemde uitbreiding van de behandelingsfaciliteiten. Dit is niet alleen een zaak van de Regering, doch ook een zaak van de medische en in andere opzichten behandelende wereld en instanties, aldus een zaak van het gehele Nederlandse volk.

6. *Wat is erger: nu vrijlaten of niet vrijlaten met de kans op voortduren van heilloze discussies?*

Antwoord: Als men niet vrijlaat zullen er weer discussies komen. Voor sommigen zullen deze heilzaam zijn als zij op de juiste wijze worden geleid. Voor anderen zullen zij schadelijk zijn. Exacte getallen zijn helaas nog niet te geven. Wij weten slechts dat momenteel bij velen die ziek zijn de nazibeulen, zoals zij doorleven vanuit de herinnering, voortdurend in huiskamers en leefwereld van vandaag binnentreden als de inbrekers van weleer. Dat is wat wij psychiaters noemen: de onvoltooid verleden tijd!!!

Dat vrijlating nú slechts met een tijdelijke verergering van ziekten, vooral van de symptomen van het post-concentratiekampsyndroom gepaard zal gaan en dat er dan na enkele weken rust en zekerheid voor de meeste getroffenen zullen komen, acht ik na de analyse van de laatste weken niet waarschijnlijk.

Aldus, dames en heren, zult u een beslissing moeten nemen inzake een vraagstuk van geestelijke volksgezondheid en een uitspraak moeten doen over de rechten van fundamentele zekerheid voor vele ernstig geschade en diepgetroffen Nederlanders wier leed nog zeker niet is verjaard.

De heer Wolff (C.P.N.): Mijnheer de Voorzitter! Het spreekt vanzelf dat ik met veel belangstelling naar de uiteenzetting van prof. Bastiaans heb geluisterd. Over zijn mening heb ik ook al het een en ander in de kranten gelezen. Wat mij bezighoudt, is het volgende. Waaruit leidt prof. Bastiaans eigenlijk af dat de discussie toch altijd onafwendbaar zal doorgaan, ook wanneer in deze Kamer de definitieve beslissing zou vallen dat er geen mogelijkheid is tot collectieve gratiëring? Ik begrijp niet hoe prof. Bastiaans tot zijn alternatiefstelling komt.

De heer **Bastiaans**: Ik heb gisteren in het gesprek met Minister Van Agt gevraagd: Kunt u garanderen dat er ook bij volgende kabinetten niet opnieuw discussies zullen komen? Het antwoord daarop was duidelijk: Neen, dat kunnen wij niet garanderen. Er zijn steeds mogelijkheden voor de Nederlanders in onze vrije rechtsstaat om met nieuwe gratieverzoeken te komen en daarover zullen discussies op gang komen.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Ik zou opnieuw de vraag over de afweging willen stellen. Zijn er psychiatrische indicaties waaruit blijkt dat het nieuwe, diepe en lange leed, dat zou worden toegebracht door definitieve vrijlating, zwaarder moet worden gewogen dan de periodieke repercussies rondom nieuwe gratieverzoeken?

De heer **Bastiaans**: Ik heb al geantwoord dat mij de exacte getallen ontbreken. Ik heb echter de indruk, dat de grootste groep bestaat uit degenen, die van vrijlating op dit moment grote narigheid vrezen.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Groter dan de narigheid, het verdriet . . . . .

De heer **Bastiaans**: Groter dan de andere mogelijkheid, door u genoemd.

18. Nederlands-Indische oorlogsslachtoffers

De heer **Stulemeijer**: Mijnheer de Voorzitter! Ik wil graag even een ander geluid laten horen dan degenen, die voor voortdurende vasthouding pleiten. Er zijn wel degelijk mensen onder de Ambonezen en onder de Surinamers dit het voelen als een medegevangenschap. In de eerste plaats vraag ik namens de N.I.O.S. vrijlating van de drie krijgsgevangenen in Breda.

De heer Gerbrandy had niet het recht, Duitsers te veroordelen. De Bijzondere Rechtspleging had alleen maar betrekking op Nederlanders. Aangezien de Nederlandse Regering haar verantwoordelijke post verliet hadden zij alle rechten verloren. In tijd van oorlog treedt het burgerlijk gezag terzijde. Het militair gezag trad daarvoor in de plaats. Generaal Winkelman heeft gecapituleerd. Volgens het ook door Nederland ondertekende Verdrag van Genève moesten de bevelen van de bezetters worden gehoorzaamd. Ieder die zich verzette was een franc-tireur en kon worden gestraft met de kogel. Het Nederlandse strafrecht kent geen straftermijn van 27 jaar. Hoe lang worden deze drie nog vastgehouden, om nog meer comiteetjes op te richten, met als oogmerk de Rijkskas nog wat lichter te maken, ten koste van de belastingbetaler?

Een stem: Fascist!

De heer **Stulemeijer**: Eerst hebben wij jaarlijks „De Bezetting” en „De Vervolging” van prof. L. de Jong op de televisie gehad, vervolgens de winstgevende geschiedenis van Anne Frank en daarna het post-concentratiekampsyndroom. Wie rijt er nu steeds weer oude wonden open? De vrijlating van de drie is zeer noodzakelijk, wil hier niet door groeperingen van Ambon en Suriname en de Antillen een bloedbad aangericht worden. Zij hebben gisteren openlijk verklaard dat er met praten niet veel te winnen is. Zij beschikken over wapens en beschouwen hun lot als op één lijn te liggen met dat van de drie. Sam de Wolff zei in 1948 voor de VARA: „De grootste vijand van de Joden was de Joodse Raad, die 500 Joden per week aan Duitsland uitleverde, maar arme”. Heeft Heine gelijk als hij zegt dat alles in Holland vijftig jaar later komt? Dan krijgen wij over 23 jaar de situatie dat er meer verzetsstrijders zijn geweest dan inwoners. Toen Frankrijk een gat in zijn schatkist had, moest er een figuur worden gevonden die daarvan de aandacht kon afleiden. Dat was Dreyfus. Wil men hier de aandacht afleiden van de woningnood, de werkloosheid, met de „Drey(fuss) van Breda?”

Een stem: Er waren ook nog N.S.B.-ers.

De heer **Stulemeijer**: Ik was geen N.S.B.-er.

Een stem: Fascist!

De heer **Stulemeijer**: Dat laat ik aan u over.

Ik verzoek een ieder zijn fatsoen te bewaren en mij rustig te laten uitspreken.

Een stem: Als u ook uw fatsoen bewaart.

De **Voorzitter**: Ik herhaal wat ik aan het begin van de middagzitting heb gezegd: er zal van ieders zelfbeheersing veel worden gevraagd. Ik verzoek iedereen, uiteraard ook de heer Stulemeijer, te bedenken wat hij zegt en fatsoenlijk te spreken. Ik verzoek iedereen ook zo kort mogelijk te zijn.

Een stem: Hij is een verlate N.S.B.-er.

De heer **Stulemeijer**: Ik bied aan, mij gevangen te laten zetten in de plaats van de drie en Reder en Kappler in Gaëta.

Welter gaf als Minister van koloniën op 9 mei 1940 opdracht aan Tjarda alle personen te doen interneren die staatsgevaarlijk konden worden geacht gezien de omstandigheden. Ruim 600 werden er geïnterneerd, alsmede hun vrouwen en kinderen. Na de oorlog werden de ambtenaren in het genot gesteld van hun pensioen. De burgers kregen niets. Ik ben gepakt omdat ik de uitlating deed: „Nu komen die moffen binnen en nu neemt de Koningin de benen”. Ook mijn vrouw werd geïnterneerd, met ons dochttertje. Wij waren 22 jaar oud en bemoeiden ons in het geheel niet met de politiek. Dat is hier genoegzaam bekend. Zes jaar werden wij vastgehouden. Een maand nadat de Regering in Engeland aan Japan de oorlog had verklaard, namelijk op 20 januari 1942, werden wij gekidnapped en naar Suriname gebracht. In augustus 1946 kwamen wij voor het eerst vrij. Ik heb een proces tegen de Staat der Nederlanden aanhangig gemaakt. Men beriep zich op het feit, dat Indië zelf rechtspersoonlijkheid had. In Suriname zaten wij met zijn 146'en op de Jodensavannah. Wij moesten dwangarbeid verrichten. Raadt van Oldenbarnevelt, Van Poelje, Kraak en ik werden door Nederlandse officieren gelast, de daar aanwezige graven van Joden open te breken om te kijken, of, zoals Bill Roos, een Nederlands officier, zei, die oude Joden nog sieraden bij zich hadden.

De **Voorzitter**: Mijnheer Stulemeijer, ik moet u nu echt vragen kort te zijn en niet uit te weiden over persoonlijke belevenissen die slechts zeer zijdelings in verband staan met het probleem dat wij vandaag bespreken. Ik verzoek u met een enkele zin uw betoeg af te ronden.

De heer **Stulemeijer**: Mijnheer de Voorzitter! We hebben geweigerd grafschennis en lijkenroof te plegen, die werden opgedragen door Nederlandse officieren. Daarvoor zijn vermoord Raadt van Oldenbarnevelt en Van Poelje. De commissaris van politie heeft deze zaak uitgezocht en vastgesteld dat de geuite beschuldiging juist was, doch de zaak is geseponeerd.

Ik vraag mij af, of deze heren, J. K. Meijer, A. van Kuik en A. van Oosten (wonend aan de Sportlaan alhier) ooit maar 27 seconden zijn gestraft voor het mishandelen, voor het in elkaar trappen van onze vrouwen en kinderen en voor het vermoorden van verscheidenen onzer.

Mag ik ook mijn emoties hebben? Hebben alleen andere groeperingen daartoe het recht?

De **Voorzitter**: U hebt recht op uw emoties, mijnheer Stulemeijer. U hebt uw bijdrage aan de voorlichting geleverd door te wijzen op een ander aspect van de zaak. Het is uw goed recht dat te doen. In dit land hebben wij gelukkig allen het recht, vrij te spreken.

19. Stichting Vriendenkring Oud-Natzweilers

De heer **Broedelet**: Mijnheer de Voorzitter! Dames en heren! Wij danken u voor de uitnodiging, hier aanwezig te zijn. Wij hopen, dat u en de andere kamerleden 29 februari a.s. tegen vrijlating zullen willen stemmen.

Wij, de heren Wijnen, Boverhuis en ik, zijn een afvaardiging van het bestuur van de Stichting Vriendenkring Oud-Natzweilers. Natzweiler is een weinig bekend concentratiekamp, omdat het een geheim vernietigingskamp was in de Elzas. Ik zal u er het een en ander over vertellen, opdat u op de hoogte komt hiervan. Over de andere kampen is veel in de publiciteit gekomen, maar dit is de eerste keer na de tweede wereldoorlog dat wij over ons kamp spreken.

Het is moeilijk over deze tijd te spreken, omdat ons nooit de indruk die wij van het kamp hebben gekregen zal verlaten, bij dag noch bij nacht. Wij houden het kamp in onze herinnering bij ons. Wij moeten er altijd aan denken; wij moeten er altijd mee leven.

Dit concentratiekamp was gebouwd aan de noordhelling van een berg aan de top; de noordzijde had het slechtste klimaat. Wij hebben daar een „leven” gehad, zoals niemand zich in deze tijd kan voorstellen. Wij hebben meegemaakt: ophangen aan de galg, doodschieten, doodtrappen, doodschoppen en doden door injecties. Er heeft in dat kamp vlektyfus geheerst waaraan vrijwel alle West-Europeanen stierven. Het typische is, dat twee Nederlanders zijn genezen, namelijk de heer Wijnen en ik. De overigen zijn eraan gestorven. Wij hebben voorts meegemaakt een difterie-epidemie met 1400 zieken en 1300 geïnfecteerden.

Wij hebben meegemaakt, dat wij iedere dag onze luizen moesten zoeken op ons lichaam en in onze kleding. Het was een verschrikkelijk kamp. Onbegrijpelijk voor iedereen, onbegrijpelijk om het aan de mensen te vertellen. Het is ook onbegrijpelijk voor de jeugd; om dit uit te dragen, is een moeilijke zaak. Ik wil een voorbeeld geven. In een kamer van 7,5 m lang en 4,5 m breed – er stonden 20 driedubbele bedden – sliepen in 1943 60 man, in 1944 120 en in 1945 160 man. In die kamer moesten de ramen dicht; de enige ventilatie was een deur, die open mocht staan, maar die kwam uit in een ruimte, waarin ook werd geslapen. Zo hadden wij dagelijks onze doden, als gevolg van gebrek aan zuurstof en van ellende.

Wij zijn dat kamp ingegaan als Hollandse verzetsstrijders, die innerlijk moesten strijden tegen de indringers. Wij zijn het kamp ingegaan met uitsluitend verzetsstrijders. Als gevolg daarvan bestond er onder de Hollandse groep een grote eenheid. Dat is het nog. Vierhonderd en vier mensen hebben als aangeklede geraamten de bevrijding gehaald; zij hebben dat mogen beleven. Er leven er nu nog 131. Velen zijn nadien gestorven. Ik spreek nu namens die 131. Meer dan de helft hiervan is 100 pct. blijvend invalide. Dezen zijn geestelijk en lichamelijk geknakt. Toen het bericht kwam, dat de Minister de drie wilde vrijlaten werden zij allen getroffen tot in hun hart. Het was een dolksteek in hun hart. Het resultaat was, dat wij als bestuur – wij doen niets anders dan voor die arme mensen zorgen – de laatste dagen ons normale werk niet hebben kunnen doen. Deze mensen zijn geschokt van top tot teen.

De gedachte van vrijlating moet tegen andere zaken worden afgewogen. De commissieleden hebben al zeer veel gehoord. Onze mensen, die de vrijlating verschrikkelijk vinden, menen, dat de zaken tegen elkaar moeten worden afgewogen. Zijn die drie mensen in Breda meer waard dan één of meer dode Nederlanders? Dat is het gevolg van de vrijlating. Deze mensen kunnen het geestelijk en lichamelijk niet verwerken. Zij lopen met de raarste plannen rond.

Als jonge kerels, flink en krachtig, gingen zij het kamp binnen; als aangeklede geraamten kwamen zij thuis. Men moet zich eens indenken welke moeilijkheden dit geeft voor de vrouw en de familie. Zij moesten de mensen weer opvangen. Vandaag den dag heeft men hiermede nog moeite.

Men moet ook eens denken aan de weduwen en aan de kinderen, die zijn overgebleven. Laat men eens denken aan de

slachtoffers, die hun invaliditeit tot aan hun dood moeten dragen.

Al deze groepen zijn levenslang gestraft. Daarvoor is geen gratie. Wij kunnen niets doen. Het enige dat u, leden van de Tweede Kamer, kunt doen is tegen de vrijlating stemmen.

Bij de volgende verkiezingen komen meer jongeren in de Kamer en dan zal het moeilijker zijn de drie van Breda vast te houden. Op het ogenblik lijkt het ons, alsof wij gisteren door Kotälla gestraft, geschopt en geslagen werden en alsof het niet 27 jaar geleden is. Wij moeten leven met gisteren, en dat blijft. Dit is niet sentimenteel, het is de waarheid, de exacte waarheid waarmee wij moeten leven. Wij hopen, dat bij de bespreking in de Kamer wordt gedacht aan de mensen, die tot hun dood slachtoffer blijven. Het gaat om goede Nederlanders, voor wie de Nederlandse Regering moet waken en regeren. Men moet even niet denken aan die drie in Breda, van wie de doorsnee gezondheid volgens onze mening veel beter is dan die van onze invaliden en weduwen, die met de problemen zijn blijven zitten; en dan spreek ik nog niet over onze doden, die geofferd zijn. Wij zijn ervan overtuigd, dat wij ons best moeten doen om u ervan te overtuigen, dat het beste is de drie nu nog niet vrij te laten.

20. Landelijke Contactgroep verzetsgepensioneerden '40-'45

De heer **Kliest**: Mijnheer de Voorzitter, leden van de vaste Commissie voor Justitie, dames en heren! De Landelijke Contactgroep van gepensioneerde oud-verzetsstrijders en nagelaten betrekkingen 1940–1945 is u erkentelijk voor de snelle wijze waarop u gevolg heeft gegeven aan ons verzoek om deze openbare hoorzitting. Wij hopen, dat deze hoorzitting ertoe zal bijdragen tot een juiste oordeelvorming in de Tweede Kamer te komen. Het voornemen van de Regering om de drie te Breda gedetineerde oorlogsmisdadigers – deze drie misdadigers tegen de mensheid – in vrijheid te stellen heeft ons ten diepste geschokt. Wij vragen ons af waar deze Regering het recht vandaan haalt om over barmhartigheid en humaniteit ten opzichte van deze drie te praten en daarbij nauwelijks oog heeft voor de slachtoffers van deze drie.

Het ontstaan van onze landelijke contactgroep in 1965 is juist een voorbeeld en een gevolg geweest van de nalatigheid van de diverse naoorlogse regeringen om tot een adequate wijziging van de Wet buitengewoon pensioen 1940–1945 te komen. Nog steeds zijn een groot aantal verzetsinvaliden en weduwen verstoken van een – in alle opzichten – rechtvaardig pensioen! Voor de Joodse en andere oorlogsslachtoffers zijn de getroffen regelingen evenzo onbevredigend!

Wij weten, dat ook bij de normale reclassering dikwijls het belang van de delinquent prevaleert boven dat van het slachtoffer. Bij deze drie is dit een niet te verteren zaak. Deze misdadigers zijn niet gelijk te stellen met gewone misdadigers. Wat zij bedreven hebben, gaat de stoutste fantasie te boven en het is niet onze bedoeling, al hun gruweldaden hier naar voren te brengen. Hiertoe kunt u zich oriënteren bij het bureau Oorlogsdokumentatie in Amsterdam. Uit de zich daar bevindende stukken blijkt, dat deze drie naast het bekende „Befehl ist Befehl” ook hun eigen en helaas zeer gruwelijke initiatieven hebben ontplooid. En op deze laatste gronden – hun eigen initiatieven – zijn ze dan ook veroordeeld!

Het door de heren mr. Biesheuvel en dr. De Jong naar voren gebrachte argument, dat deze drie thans als symbolen dienen, is onwaarachtig en niet juist. Wij weten óók, dat veel grotere oorlogsmisdadigers zich thans op vrije voeten bevinden. Dit is echter ook het geval met de gewone misdadigers en hier hebben wij nog nooit gehoord, dat op grond van dit motief een misdadiger op vrije voeten is gesteld. Zou dit wél het geval zijn, dan kunt u beter meteen alle gevangenispoorten openzetten.

Ook de argumentatie van de heer Van Schaik, die in een krantartikel stelde, dat alleen in Nederland nog oorlogsmisdadigers zitten, is onjuist. In het katholieke Italië zijn er ook nog twee opgesloten. Over verdere detentie van deze twee

wordt alleen beslist door een referendum onder hun voormalige slachtoffers, wat ook juist is, want die hebben recht van spreken.

Dat er na de oorlog geen bijtjesdag gekomen is, dit in tegenstelling tot tal van andere landen waar dit soort misdadigers direct na de bevrijding door hun slachtoffers zelf geliquideerd werd, is ons inziens juist. Het verzet heeft juist gestreden tegen rechteloosheid, het had vertrouwen in een eerlijke berechting. Die berechting hebben deze drie gehad voor hun individuele misdaden. Hun doodstraf was ten volle en vele malen verdiend. Zij zitten op een rechtmatig vonnis; zij hebben gratie op hun verbeurde leven gehad. Ze worden noch gefolterd, noch gemarteld. Integendeel, zij genieten een voorkeursbehandeling. Zó zelfs, dat hun medegevangenen in opstand kwamen tegen deze voorkeursbehandeling. In ieder geval ondergaan zij een behandeling, die tijdens de oorlog ondenkbaar was voor hun slachtoffers.

Wat voor grond is er dan nu voor hun vrijlating? Een vrijlating, die een slag in het gezicht is voor hun thans nog levende slachtoffers. Deze vrijlating kan voor deze slachtoffers die, zoals al door prof. Bastiaanse gesteld is, onder zeer grote psychische druk en lichamelijke verminking leven, een verergering van hun kwaal tot gevolg hebben. Zij zullen zich verraden en verkocht voelen.

Zeer terecht heeft prof. Bastiaanse in diverse kranteartikelen gesteld:

„Regering geef aan deze slachtoffers uitgebreide materiële en sociale voorzieningen en een goede medische begeleiding. Degenen die werkelijk levenslang hebben zijn de slachtoffers van deze drie. De oorlog is voor hen nog niet voorbij. Dageelijks en vooral 's nachts worden zij achtervolgd door hun angstdromen. Dezen, hun slachtoffers, dient u in de eerste plaats bij uw oordeelvorming te betrekken.”.

De z.g. spijtbrief, waar wij slechts enkele citaten uit kennen, kunnen wij niet aanvaarden als een echte uiting van berouw, doch geïnstigeneerd, door de behandelende reclasseringsorganen. Wij zien deze eerder als een hoon aan hun slachtoffers. Bij wezenlijke erkenning van het onmenselijke van hun gedrag zouden zij niet hebben kunnen stellen, dat zij meenden met 27 jaar voldoende levensgeboet te hebben, maar zouden zij eerder gesteld hebben, dat zij met 27 maal 27 levens nog niet aan een afdoening van hun boete toe zouden zijn.

Als door sommigen gesteld wordt, dat, als deze drie maar eenmaal vrij zijn, dit dan ook bevrijdend op ons zou kunnen werken – zoals door premier Biesheuvel o.m. gesteld is – dan weet ik dat dit niet waar is. Het zou alleen frustrerend werken. Wij vragen ons af op wie dit bevrijdend zal werken. Op de Regering? Op een aantal kamerleden? Op de reclassering, die door deze vrijlating van bepaalde frustraties afgeholpen wordt? Ons gevoel voor recht – één van onze gronden voor het verzet – zou op zo'n grove wijze gebrutaliseerd worden, dat wij moeilijk kunnen weten wat dan nog recht is.

Wij hopen dat de Kamer de vrijlating zal afwijzen. Wij hopen dat als deze drie ook ooit echt berouw krijgen, zij zullen inzien geen oprechter boete te kunnen doen dan zich zo stil mogelijk te gedragen en hun slachtoffers al die slopende emoties te besparen en het gevoel te geven, dat er recht is gedaan. Dat kan de werkelijke zin van hun verder verblijf in Breda zijn. Zouden zij toch wèèr en wèèr proberen op vrije voeten te komen, dan hopen wij dat de Regering direct en vastberaden NEEN laat horen, zolang nog zoveel van hun slachtoffers leven.

Wij geloven dat gratie geen zaak mag zijn van een simpel optelsommetje van vóór- en tegenstemmers. Het gewicht der stemmen dient wel heel zwaar te tellen. Het lot van het levenslang der drie afwegen tegen het zoveel zwaardere levenslang van zovelen van hun slachtoffers lijkt ons geen moeilijke zaak. Wij menen, dat dit het minste is wat wij mogen vragen.

Ten slotte verwijzen wij nog naar een artikel van dr. Fentener van Vlissingen in één onzer dagbladen, waarin hij de angst uitspreekt voor eventuele gewelddadige acties. Deze angst hebben wij ook, want door dit soort gewelddadige acties zouden

voormalige verzetsmensen opnieuw in grote moeilijkheden kunnen geraken. Dat gewelddadige acties niet denkbeeldig zijn bewijzen de veiligheidsmaatregelen ten aanzien van de heer Van Agt.

Door tijdsbeperving is het ons helaas niet mogelijk op een aantal kwesties dieper in te gaan. Op u, leden der Tweede Kamer van de Staten-Generaal, rust de volle verantwoordelijkheid van de te nemen beslissing. Wij hopen, dat u zich hiervan ten volle bewust bent.

De heer **Van Baaren**: Mijnheer de Voorzitter! Ik spreek namens de **Nederlandse Vereniging van Ex-politieke Gevangenen**. U begrijpt, dat ik als zoveelste spreker in herhaling zou treden, wanneer ik alle zaken, die al gezegd zijn, opnieuw naar voren zou brengen. Na de uitvoerige mededelingen, die de mensen, die in Auschwitz, Sobibor, Treblinka hebben gezeten, dus in hoofdzaak de Joodse slachtoffers, hebben gedaan, zou ik nog iets kunnen zeggen over wat mijn vrienden van het Natzweiler-comité en van de vriendenkring-Neuengamme hebben verteld. Ik zou ook over de verzetsstrijders kunnen spreken en over het feit, dat van mijn verzetsgroep, die in 1942 werd gearresteerd en toen 26 man omvatte, 20 man ter dood werden veroordeeld.

Wij hebben mededelingen gehoord over de misdadige handelingen in de kampen. Ik kan deze mededelingen nog aanvullen met hetgeen ik aan misdadige handelingen in de gevangenissen heb gezien en ondervonden. Wij zaten in het Oranjehotel in Scheveningen, waar wij werden opgesloten in de 'dunkelzellen'. Zes weken lang heb ik in zo'n cel gezeten. Wij werden er regelmatig uitgehaald voor een zogenaamd 'dauervernehmen', dat soms uren, soms halve en soms hele dagen duurde. Daarna werden wij weer in de cel teruggesmeten, die totaal onverlicht was. Je kreeg daar slechts een snee brood. Als je dacht, dat je even vrij was van de mishandelingen, werd je weer uit de cel gehaald voor ondervragingen door S.D.'ers, die elkaar aflossen. De slachtoffers konden elkaar niet aflossen.

Na de voltrekking van de doodstraf op Waalsdorp zijn degenen, die niet tot de groep behoorden, maar wel tegelijk met de groep werden gearresteerd, overgebracht naar Vught, waarna transport naar Duitse kampen volgde. Uiteindelijk ben ik op 22 april met nog een aantal mensen op een dodentransport door de Russen bevrijd. Wij hebben de laatste dagen van de oorlog in Russische hospitalen doorgebracht. Ik woog toen 35 kilo, kon niet meer zien en niet meer lopen. Wij zijn ten slotte via Amerikaanse hospitalen Nederland binnengekomen.

Er zijn mensen, die niet meer langs de Hoogovens durven te gaan vanwege de grote pijpen die er zijn. Zij worden dan namelijk steeds weer geconfronteerd met de gedachte aan concentratiekampen. In de kampen verspreidden de pijpen doorlopend de rook van allen, die in de ovens werden geworpen. Ik zou kunnen vertellen van mensen, die huiveren, wanneer zij thuis onder de douche willen gaan staan. Ik zou nog veel meer kunnen vertellen, maar ik meen, dat ik mij na alles, wat is gezegd, tot een aantal opmerkingen, die nog niet zijn gemaakt en die een ander licht op de affaire kunnen werpen, moet beperken.

Ik onderschrijf alle opmerkingen die tot nu toe zijn gemaakt. Ik stel centraal, dat de misplaatste „barmhartigheid” jegens de „drie” een onnoemelijke onbarmhartigheid jegens alle slachtoffers inhoudt. Zij kunnen na alles, wat zij hebben meegemaakt, een dergelijke nekslag niet meer verwerken.

Ik wil nu enkele opmerkingen maken met betrekking tot het persoonlijk contact met Minister Van Agt, dat kortgeleden heeft plaatsgevonden. Onze Vereniging van Ex-politieke Gevangenen heeft na de uitlating van Minister van Agt – de heer Van Agt was nog maar net Minister – met betrekking tot de bekende „Ariër-verklaring” een gesprek met hem gehad. De Minister heeft toen gezegd, dat hem nog geen doorslaggevende argumenten bekend waren, die tegen een eventuele vrijlating konden pleiten. Mijn vereniging is toen ongerust geworden. Wij hebben de Minister toen in een telegram gevraagd om, mocht hij tot een dergelijke actie besluiten, vooraf als oud-

verzetsmensen door hem te worden gehoord. Toen dan ook – naar later bleek ten onrechte – in de pers de publikatie verscheen: „De Regering heeft besloten . . . enz.”, hebben wij ons via een telegram tot de Minister gewend, waarin wij onze diepe teleurstelling uitspraken over het feit, dat hij zijn belofte niet gestand had gedaan, ons, oud-verzetsmensen vooraf te horen. Hij is toen blijkbaar geschrokken, want hij heeft onze organisatie persoonlijk in een telefoongesprek uitgenodigd, een gesprek met hem te hebben. Dit gesprek heeft maandag jl. plaatsgevonden.

Een deputatie van de Vereniging van Ex-politieke gevangenen is bij de Minister geweest. Hierbij was ook de Nationale Federatieve Raad van het Voormalig Verzet aanwezig. Wij hebben toen drie en een half uur met de Minister gesproken. Wij hebben de Minister alle motieven, die ook heden ter tafel zijn gekomen, voorgelegd. Toen wij daarna weggingen, zei de Minister dat alles hem tot diep nadenken had gestemd en dat het „een moeilijk probleem” was. Wij hebben gezegd, dat wij bezwaar maakten tegen de benaming „probleem”. Het is naar onze mening namelijk helemaal geen probleem. Het gaat om een afgedane zaak. Wij hebben hem erop gewezen, dat hij en anderen er een probleem van maken. Wij hebben ook gezegd, dat het ook niet „moeilijk” is, gezien het feit, dat Ministers en volksvertegenwoordigers dagelijks met zaken worden geconfronteerd, ten aanzien waarvan zij het voor en het tegen tegen elkaar moeten afwegen. Er wordt in de Kamer op het ogenblik over onnoemelijk grote problemen gesproken. Ik denk bijvoorbeeld aan vraagstukken met betrekking tot werkverruiming, milieuvervuiling, woningnood en de problemen met betrekking tot de afgelopen stakingen.

Bij al deze zaken zal de weegschaal moeten worden gehanteerd en zullen de voor- en nadelen tegen elkaar moeten worden afgewogen. Wat het zwaarst is, moet het zwaarst wegen. De Minister kan de weegschaal ten aanzien van de drie van Breda op tafel zetten. Hij kan dan aan de ene kant van de weegschaal de misplaatste barmhartigheid jegens de drie van Breda zetten en aan de andere kant het leed van de duizenden, die nog toevallig zijn overgebleven. Hij moet dan toch ook tot de conclusie komen, dat de weegschaal moet doorslaan in de richting van hen, die hebben geleden en nu opnieuw lijden.

De Minister heeft mij toen ook duidelijk gemaakt – thans kom ik een ogenblik terug op hetgeen in het begin is gezegd, namelijk dat wij werden geconfronteerd met zogenaamd een besluit van de Regering –, dat deze bekendmaking niet juist was en dat wij niet hadden te maken met een definitief regeringsbesluit, maar met een voorlopig standpunt. Ik heb toen gezegd: mijnheer Van Agt, mag ik daarbij even stilstaan; mag ik u vragen, of, nu u spreekt van een voorlopig standpunt, wanneer voldoende argumenten worden aangedragen door degenen, die uw standpunt niet delen en die u duidelijk maken, dat uw inzicht fout is, u dan bereid bent, uw standpunt te herzien. De Minister heeft gezegd: daartoe ben ik zeker bereid. Daarom frappeert mij hetgeen ik hedenmorgen uit kranten heb moeten vernemen, namelijk dat de Minister op het ogenblik een geheel andere zaak aan de orde stelt.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb niets op papier gezet; ik plaats slechts enkele kanttekeningen. Vervolgens wil ik een enkele opmerking maken over de veroordeling van deze misdadigers tegen de menselijkheid. Deze mensen zijn veroordeeld door bijzondere rechtspraak. Dit houdt ook in, dat zij nu op een bijzondere wijze moeten worden beoordeeld en dat zij niet moeten worden vergeleken met de commune misdadigers, voor wie geldt, dat, wanneer zij twintig jaar hebben gezeten, de poort geruisloos kan opengaan, nadat misschien door de directeur van de gevangenis is medegedeeld, dat zij zich zoet hebben gedragen. In dit geval geldt, dat zij niet na twintig jaar, na 27 jaar en ook niet na 127 jaar boete hebben gedaan. Zij kunnen nooit boete doen. Nu denk ik aan die berouwbrief, die na 27 jaar plotseling te voorschijn komt. Als door ons en door anderen wordt gesteld, dat je onmogelijk gratie kunt verlenen aan mensen, die nog nooit hebben gezegd, dat zij spijt en berouw hebben, komt plotseling na 27 jaar een berouwbrief op tafel. Mijnheer de Voorzitter! Dat is een lachertje; dat

ding is opgemaakt door mensen, die er belang bij hebben, dat zij vrij krijgen. (*Applaus*)

Het is reeds gezegd, dat men, wanneer men werkelijk spijt heeft van een wandaad en als men werkelijk berouw heeft over een zaak, dan alleen maar kan willen boeten. Dit „boeten” houdt dan in, dat men niet met een gratieverzoek komt en dat men wil zitten tot het einde, omdat daarmee nog niet alles is geboet. Daarmede is bewezen, dat deze berouwbrief een lachertje is en onwaarachtig.

Thans wil ik gaarne een opmerking maken over „de seniele mannetjes”, zoals zij worden voorgesteld, die eigenlijk zijn afgeleefd en afgestompt en die, wanneer zij terugkomen, in wezen niet veel meer te doen en te laten hebben. Ik wijs op hetgeen Kotälla nog in 1970 – ik heb de brief in mijn dossier – ten aanzien van een ondergeschikte van hem, een Gefreiter, een Unterscharführer, in kamp Amersfoort opmerkte. Het betreft een interview naar aanleiding van een bepaalde situatie. Betrokkene, die zich in het kamp redelijk goed had gedragen, heeft zich daarin over Kotälla uitgelaten en gezegd, dat hij een misdadiger was. In felle bewoordingen heeft hij deze Rijksduitscher echter tot de orde geroepen, waarbij hij hem wees op artikel en paragraaf zoveel van het kampreglement, op grond waarvan hem was verboden, dit of dat te doen. Hij eiste van hem, dat hij binnen 14 dagen zijn berichten over Kotälla zou terugnemen. Dit wordt niet gedaan door een seniel mannetje, mijnheer de Voorzitter. Deze mensen zijn nog actief en zij zijn nog volop in leven. Men moet ze maar zien in de strafgevangenis van Breda. De een is in de keuken werkzaam als een prima kok, namelijk Fischer. Als men Aus der Fünten en Kotälla, die er kleermaker is, ziet, spreekt men niet van seniele mannetjes. Zij zijn geenszins seniel.

Ik wil mijn opmerkingen besluiten met te wijzen op de situatie in de gevangenis te Breda, waar ik aardig goed bekend ben. Er zijn cellen zonder deuren; zij kunnen er gewoon in en uitgaan. Elke dag hebben zij hun werkzaamheden en 's avonds hebben zij hun ontspanning. Thans kan ik voorlezen het programma voor de maand december van de strafgevangenis te Breda. In dit programma kan men lezen, dat het VARA-dansorkest onder leiding van Charly Nederpelt er werkt. Dit heeft er op zich zelf niets mee te maken, mijnheer de Voorzitter; het gebeurt in alle gevangenissen. Ik wil een ogenblik herinneren aan het rapport, dat de heer De Gaay Fortman over het gevangeniswezen heeft samengesteld.

Als wordt gezegd, dat 27 jaar bijna niet uit te zitten is, wil ik graag dit boekje laten zien. Dit boekje van 20 bladzijden bevat het ontspanningsprogramma van een maand van de strafgevangenis in Breda.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil graag eindigen met de kammerleden toch op hun hart te binden, dat zij bij het bepalen van hun oordeel niet hun stem moeten geven aan de vrijlating. Daarmede zouden zij de laatste doodssteek geven aan degenen, die per ongeluk zijn teruggekomen.

21. Werkgroep Stichting 40-45 Zuid-Holland

De **Voorzitter**: Hoewel ik het ongaarne doe – ik laat bij voorkeur iedereen hier zeggen, wat hij wil zeggen – moet ik er nu toch op wijzen, dat wij heel ernstig op het tijdschema zijn uitgelopen. Ik moet dus wel een beroep op u doen, beknopt te spreken.

De heer **Vink**: Geachte commissieleden! In tegenstelling tot de heer Postma, directeur van de Reclassering te Breda, de heer Zitman, gevangenispsychiater, en de heer De Jong, protestantse gevangenisverzorger, die jarenlang de drie oorlogsmisdadigers sociaal en geestelijk hebben begeleid, heb ik met nog een aantal mensen, eveneens slachtoffers van genoemde drie, 15 jaar lang in het kader van het werk van de Stichting '40-'45 ongeveer hetzelfde werk verricht voor de invalide slachtoffers uit de provincie Zuid-Holland.

Dit werk zou men kunnen zien als werk, waarbij de lammen de blinden helpen. Naar aanleiding van de ervaringen, welke wij hierbij hebben opgedaan, zou ik een vergelijking kunnen

maken met het werk, dat bovengenoemde heren doen voor de drie in Breda. Het verschil is echter, dat onze groep bestaat uit de slachtoffers van genoemde drie, dat velen invalide zijn geworden door de persoonlijke misdaden van deze drie en dat de slachtoffers nimmer een gratieverzoek kunnen indienen, omdat zij blijvend invalide zijn geworden.

Ik zal u een opsomming besparen van het schrijnende psychische en fysieke leed en de ontwrichting van vele gezinnen hierdoor. Er is geen regering geweest, die uit zich zelf heeft gezegd – zoals bij de drie in Breda –: „Daaraan moeten wij eens iets gaan doen.” De gevolgen van het verblijf in de concentratiekampen en de deelname aan het verzet zijn zo ernstig, dat de gezondheidstoestand van duizenden zorgwekkend is. Het zal u duidelijk worden, als ik verklaar, dat 26 jaar na de oorlog, op 1 februari 1971, door het Ministerie van Volksgezondheid een medische commissie is geïnstalleerd om de gevolgen van de deelname aan het verzet en het verblijf in de kampen nader te bestuderen, terwijl er dit jaar een vleugel met plaats voor 25 bedden aan de Jelgersmakliniek van Prof. Bastiaans zal worden gebouwd, omdat enerzijds de toestand van de reeds eerder opgenomen slachtoffers aanwijsbaar verergert en er anderzijds in de laatste jaren honderden nieuwe patiënten bij komen.

Ik meen mij te kunnen aanmatigen, te verklaren dat bij de slachtoffers geen wraakgevoelens leven bij de beoordeling van de vraag, of deze drie oorlogsmisdadigers vrijgelaten zullen worden. Wel vreet het aan ons hart, dat zij onder dezelfde Wiedergutmachung zullen vallen als hun slachtoffers. Vele Duitse verzetsmensen, van wie sommigen 10 tot 12 jaar in de kampen hebben gezeten, leven materieel in erbarmelijke toestanden. Ik zeg uitdrukkelijk: „deze drie oorlogsmisdadigers”, omdat wij allen reeds jarenlang op een afschuwelijke manier rechtstreeks met hen geconfronteerd zijn.

Is het soms vreemd dat er verbittering in ons hart leeft, is onze verbittering hetzelfde als wraakgevoel? Is er geen ander alternatief bij de vele verslaggevers, die ons steeds maar vragen of wij op wraak belust zijn, of is dit stupiditeit of zomaar onnozele onwetendheid?

Het is een volkomen onderkenning van de werkelijke situatie, waarin een deel van ons volk leeft en denkt.

In een van de laatste uitzendingen van het t.v.-programma „In de stoel” van Mies Bouwman werd Jantje Verhagen voor het voetlicht gebracht, een illegale jongen uit Brabant – hij is inmiddels overleden – die na 1945 nimmer van zijn bed is geweest. Mevrouw Bouwman heeft hem dan ook moeten opzoeken in het ziekenhuis. Ook zij heeft aan deze ongelukkige jongen de vraag gesteld, of hij wraakgevoelens had, maar ondanks het feit, dat hij 25 jaar achtereen kromgegroeid aan zijn bed gekluisterd was, heeft hij positief „neen” geantwoord. Persoonlijk heb ik het geluk gehad, dat een aantal vrienden van de illegale C.P.N. mij op 9 juli 1944, na een verblijf van ruim twee jaar in Scheveningen, Amersfoort en Vught, heeft bevrijd. Vier weken daarna werd aan mijn vrouw en mij gevraagd, of wij bereid en in staat waren, weer aan het werk te gaan, waardoor ons werkterrein Schiedam, Vlaardingen en Maassluis werd, en wel tot aan de bevrijding. Ik heb gelegenheid gehad wraak te nemen en de jaren van opsluiting in te halen door zoveel mogelijk schade toe te brengen aan de nazi-activiteiten en de oorlogvoering. Maar in januari 1945 heb ik in „De Vrije Pers”, de illegale courant voor de gehele Rotterdamse agglomeratie, een artikel laten plaatsen, overgenomen uit de illegale „Waarheid”, met als onderwerp: bijtjesdag, ja of neen? In dit artikel werd bijtjesdag als vergelding beslist afgewezen, met als motief: vergelding moet vernieuwing voor onze volksgeest na de oorlog betekenen, uitgaande van het principe: geen vergelding maar berechting, streng voor de groten en mild voor de kleinen.

Op grond hiervan doet het mij vreemd aan, dat de laatste weken behalve de vraag, of het om wraak gaat, ook de vraag steeds luider klinkt, of de drie van Breda de werkelijke schuldigen zijn en of het grote of kleine oorlogsmisdadigers zijn. Daarom heb ik aan het begin van mijn verhaal met nadruk gesproken over: deze drie oorlogsmisdadigers. De Joodse slacht-

offers en de andere gevangenen kunnen u dagen lang vertellen, hoe en waarom zij persoonlijk verantwoordelijk zijn. Ik zal slechts enkele voorbeelden noemen.

Toen ik Heer Fischer leerde kennen, was hij ook al voor „sauber machen” en tegen „dreckige Joden”. Tijdens een van de verhoren die ik onderging, hier op Binnenhof 7, en uitgevoerd door de beruchte SD'er Lange, liet deze zich niet onbetuigd met de zweep en de ijzeren staaf. Fischer bracht toen een bezoek aan genoemde SD'er. Na enkele minuten het afranselen te hebben aangezien, zei hij tegen Lange: let goed op, heren, wij hebben het heel wat gemakkelijker dan jullie; onze prooi draagt een gele ster of heeft een kromme neus; ik behoef ook geen rekening te houden met een Kriegsgericht; als ze bij mij onwillig zijn, kan ik ze liquideren, waarbij komt, dat wij een bekwame Stelle hebben, want hoe meer wij er aanvoeren, hoe rijker wij worden. Dames en heren! Dit is een uitlating van Fischer! Gedaan in augustus 1942.

De jacht op Joodse mensen hing dus af van zijn initiatief.

De beul van Amersfoort, Kotälla – deze naam zal ik hierna beslist niet meer uitspreken – duwde tijdens het z.g. luchten van de gevangenen in Scheveningen een al wat oudere man met het hoofd in een „kibelton”, een emmer welke de gevangenen in hun cel hadden voor hun ontlasting. Toen de man niet met zijn hoofd naar beneden in de ton kon blijven staan en omviel, werd hij door de beul geslagen en geschopt en daarna moest hij zeker een uur land met zijn handen omhoog, de oren, mond en ogen vol drek, rondlopen. De ton had anderhalve dag in een cel gestaan, waarin zes mensen zaten. Hij moest daarbij aldoor maar roepen: ik ben een drekzak.

Mijn celgenoot was de heer De Bruin, directeur van het Groningsch Dagblad. Op een middag maakte de beul onze cel open, gooide mijn eigen kleren naar mij toe, begon in een aantal paperassen te lezen en zei: omkleden, je bent ontslagen. Na een kwartier deed hij de cel weer open en brulde tegen mij: ha, zeker een vlucht poging. Hij begon mij te schoppen en te slaan. Heel onnozel zei ik hem, dat ik ontslagen was, waarop hij bulderde van het lachen en weer schopte. Hij maakte mij uit voor een leugenaar. Hij zei: niet jij, maar hij – dus de heer De Bruin – is ontslagen. Deze werd inderdaad ontslagen. Nadat De Bruin weg was, kwam hij weer terug met een andere SS'er en nu begonnen zij mij met z'n tweeën af te drogen. De beul zei mij: jij bent communist; jullie gebruiken we nog, want jullie zijn „Verbrecher”. Dit weerhield hem er echter niet van een christelijke gevangene uit Leeuwarden en een katholieke man uit Leidschendam, een kleine kippenfokker, dood te martelen. De een zat in cel 749 en de andere in cel 745. Het Bureau voor Oorlogsdocumentatie kan dit nog nagaan. Dit is persoonlijk door de beul van Amersfoort gedaan.

Die nacht om twee uur kwamen zij weer in mijn cel en sleepten zij mij naar de hoofdgang. Zij gooiden mij later in de bunker, waar de beul mij 30 dagen liet zitten met als voeding 200 g brood en een beker water per dag. Bed, matras, noch dekens bevonden zich in die bunker. Dit was geen opdracht uit Berlijn, zelfs niet van de SD, want toen ik er na 12 dagen voor een verhoor werd uitgehaald, bleek dat zij mij niet konden vinden en de SD niets van deze opsluiting wist.

Een ander geval speelde zich in Amersfoort af. Daar was een gevangene die op zijn hand een grote zweer had. Terwijl de ene SS'er deze met een schaar wegnipte, stak de beul een pook in het vuur van een kachel en duwde die witgloeiend in zijn mond. De man werd in bewusteloze toestand als een kadaver in de sneeuw gegooid. Ook dit was geen opdracht maar wellustig sadisme.

De meeste van de voorstanders van gratie voor de drie beulen, hebben veel woorden aan hen gewijd en met één zin herinneren zij zich ook nog, dat de beulen slachtoffers hebben gemaakt. Zij doen daarbij, alsof het toevallige slachtoffers waren, of het normale uitvloeisel van een oorlog. Ook waren er die het zo nodig vonden dat onze volksgeest vernieuwd moest worden, onze democratie versterkt en onze rechtsstaat niet in het geding mocht komen. Daarvoor was dan nodig, dat de drie beulen werden vrijgelaten. Ik ben met hen van mening, dat de bescherming van onze democratie en onze rechtsstaat

een heilig goed voor iedere Nederlander moet zijn. Dit leeft in het bijzonder bij ons, want op die basis konden wij in de oorlog zoveel verdragen en konden wij vechten voor het herstel van de democratie. Wij geloven echter niet in het alleenzigmakend middel: het vrijlaten van deze drie oorlogsmisdadigers. Het vrijlaten van deze drie betekent het klakkeloos vertrappen van het rechtsgevoel van een belangrijk deel van ons volk, terwijl het leed, dat de slachtoffers zullen ondergaan, waaronder voor velen verkorting van hun leven, zeer groot zal zijn.

Indien de Regering zich verantwoordelijk voelt voor het leed van deze drie oorlogsmisdadigers, hoe groot moet hun verantwoordelijkheid dan niet zijn als het om het leed gaat van hun duizenden slachtoffers? In onze democratische rechtsstaat behoort déze verantwoordelijkheid voorrang te hebben.

Ik hoop, dat het u, voor zover dit nog nodig mocht zijn, door deze kleine bijdrage duidelijk is geworden waarom Minister Van Agt moet worden geadviseerd voorgoed af te zien van vrijlating en van behandeling van verdere gratieverzoeken.

22. Verenigd Verzet 40-45

De heer Smit: Ik vertegenwoordig de vereniging Verenigd Verzet 40-45. Onze organisatie bestaat uitsluitend uit voormalige verzetsstrijders en oud-politieke gevangenen. Verscheidene van de voorgaande sprekers maken ook deel uit van deze vereniging.

Ik geloof dat het na alles wat reeds is gezegd, niet nodig is in herhaling te treden. Mij rest eigenlijk nog alleen op enkele schrikbarende voorvallen te wijzen, waarvan ik getuige ben geweest.

Ik wil herinneren aan enkele verschrikkelijke dagen, die wij in 1944 in het concentratiekamp Vught hebben beleefd. Rondom Dolle Dinsdag werden in enkele dagen tijds 500 van de gevangenen, die in de bunkers waren opgesloten, zonder vorm van proces door S.S.-ers neergeknald. De andere duizenden in dit kamp aanwezige gevangenen konden alleen maar denken: Wanneer zullen wij aan bod komen? U kunt zich misschien voorstellen, wat dit voor een verschrikking is geweest, toen dag in dag uit honderden mensen, die tot de bloem van de Nederlandse natie behoorden, rechteloos en als honden werden neergeknald.

Aan het eind van de oorlog heb ik een klein jaar doorgebracht in Sachsenhausen, waar zo'n honderdduizend politieke gevangenen zijn vermoord, waaronder duizenden Nederlanders. Onze laatste bittere ervaring was de z.g. dodenmars, waaraan 30 000 gevangenen deelnamen, maar waarvan het grootste deel niet meer levend in het westen van Duitsland is aangekomen. Wat is er met de rest gebeurd? Zij zijn onderweg van ellende en van honger, onder ondraaglijke pijnen, omgekomen. Wie niet verder kon, werd neergeschoten.

Deze herinneringen dragen wij allen met ons mee. Zij zullen ons nooit uit de gedachten gaan.

Wij spreken nu over de eventuele vrijlating van oorlogsmisdadigers. Is bij processen, waarbij andere oorlogsmisdadigers voor hun rechters stonden, door hen ooit berouw getoond? Onze vereniging heeft de processen in Duitsland op de voet gevolgd. Wij hebben alleen maar vastgesteld de hondse brutaliteit van de beulen als zij voor het gerecht stonden, waarbij zij vaak nog trots waren op de daden die zij hebben gepleegd. Schuld hebben zij nooit erkend (*Applaus*).

Ik zou in dit verband nog het volgende willen zeggen: Houden wij in ons land wel voldoende rekening ermee dat lieden als de oorlogsmisdadigers nog zoveel collaborateurs in eigen land hebben; houden wij er rekening mee dat deze lieden – die S.S.-ers – op het ogenblik nog de vrije hand hebben om hun S.S.-treffens te organiseren; houden wij er rekening mee dat zij het revanchisme in hun vaandel hebben geschreven; houden wij er rekening mee dat zij streven naar atoomwapens en dat zij de wereld opnieuw in de ellende zouden willen storten? Dit zijn de vragen die de mensen van het Verenigd Verzet bezielen. Jarenlang hebben wij ervoor gewaarschuwd. In alle mogelijke opzichten hebben wij de mensen – ook de jeugd – in Nederland willen wijzen, hoe dit in het verleden is geweest.

Afsluitend, zou ik willen zeggen dat wij met vrijlating van de drie oorlogsmisdadigers niet alleen alle oud-gevangenen een slag in het gezicht geven. Wij geven dan het gehele Nederlandse volk een slag in het gezicht, de antifascisten in Duitsland niet uitgezonderd. (*Applaus*)

23. Raad van Verzet

De heer Dunnewind: Mijnheer de Voorzitter! Namens de Raad van verzet zeg ik u dank voor de mogelijkheid die is geopend om hier het woord te voeren. Mijns inziens is het wel een groot geluk dat ook nog een verzetsman kan worden gehoord, die niet gearresteerd is geweest en die daardoor wellicht meer tot objectiveren in staat is. Ik wil dan ook slechts een enkel voorbeeld aanhalen, wanneer ik het nodig acht in het raam van de strekking van mijn betoog.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil beginnen met te herinneren aan het betoog dat ik enkele jaren geleden hield, toen dezelfde zaak aan de orde was en toen vrienden die nu in deze zaal zitten, in Amsterdam aanwezig waren en zich bezighielden met dezelfde vragen inzake al dan niet gratiëren.

Er was een hoogleraar uit Rotterdam, die de weg naar een toekomst met een humane samenleving bewandelde. Daarin paste geheel de vrijlating van deze mensen uit Breda. Ik ben helemaal mee kunnen gaan – en waarschijnlijk velen met mij –, maar de conclusie was toch wel, dat deze weg naar een humane wereld, waarin wij in harmonie leven, dan toch wel even iets verder benaderd moet zijn en dat wij de absurde feiten, waarmee wij nog worden geconfronteerd, eigenlijk maar liever moeten vergeten. Wij hadden hier vandaag nooit mogen zijn.

Wellicht is onze onmacht daar wel de grote oorzaak van. Wij allen, ook de oud-verzetsmensen, weten ons volslagen onmachtig. Ik meen dat het verzet met een andere naam betiteld moet worden. Natuurlijk was het verzet, maar het was voornamelijk hulporganisatie op alle wijzen. Ik wil nu – en zeer nadrukkelijk – de vele ongeorganiseerde Nederlanders die tijdens de oorlog op vele manieren hebben geholpen, ook in onze rijen opnemen. Zij zijn naamloos; zij zijn nooit naar voren getreden, maar ons volk heeft toch op een redelijke, brede wijze hulp geboden.

Ik wil nu overgaan tot het iets meer objectiveren. Enkele jaren geleden verzocht prof. Biegel van de Universiteit van Amsterdam, een onderzoek in te stellen naar de minderheden in de wereld, zo mogelijk in de grensgebieden waar vele nationaliteiten met elkaar samenleven. Ik heb contact opgenomen met circa 120 steden in de wereld. Kortheidshalve memoreer ik alleen een brief van een burgemeester uit Noord-Amerika, de burgemeester van een grote gemeente waarin circa 30 nationaliteiten leefden. Mijn vraag was: hoe leven rassen, kleuren enz. samen wanneer zij gedurende een langere tijd bij elkaar zijn. Zoeken zij wellicht een minderheid op waartegen zij zich afzetten? Het antwoord van de burgemeester was kort en bondig: Wij leven in vrede maar als wij ons psychisch afzetten doen wij dat met zijn allen, alle nationaliteiten bij elkaar, tegen de minderheid, de Indiaan. Hieruit kan de conclusie worden getrokken, dat wij ons afzetten tegen de minderheid, bij voorkeur tegen een minderheid waaraan wij iets schuldig zijn. Ik memoreer dit, omdat wij ons ook vandaag de dag weer afzetten tegen de minderheid in ons volk, namelijk ons Joodse volksdeel.

Waarom hebben historici en geestelijke leiders in de afgelopen weken de vrijheid ontleend, zich in dit debat te mengen? Jezus is er bijgehaald. Kortheidshalve zal ik slechts een conclusie trekken. Jezus ontam de misdadigers niet hun kruis. Hij stierf met hen aan het kruis. Hij was barmhartig en troostte hen met de woorden: Heden zult gij met mij in het paradijs zijn. Hebben deze geestelijken er ooit iets van begrepen? Wilen zij de pijn van de desillusies, van de smart van de meest afschuwelijke verliezen in familiekring nog vergroten? Waar toe, omdat zij zich onmachtig weten? Mag het gevoel van onmacht eindigen in een cumulatie van fatalisme? Waar blijft onze toekomst, onze nieuwe wereld, als wij niet bereid zijn de duivelse krachten blijvend te bevechten? Voor de minderheden

moeten wij, vooral ook vanuit een christelijk geloof, blijven vechten. Daarvan zijn veel voorbeelden. De historici en de geestelijken hadden hier in diepe deemoed moeten zwijgen.

Laten wij de drie in Breda vrij – laten wij dat niet bagatelliseren – dan geven wij een trap in de rug van de Joden in Rusland en op andere plaatsen in de wereld, de verdrukten in Zuid-Afrika, in Zuid-Amerika. Het is een trap in de rug van de verzetsmensen die vandaag den dag voor hun idealen strijden. Wilt u de fascistoïde figuren in die landen een vrijkaartje geven voor hun handelen? Wilt u steun geven aan deze mensen met Uebermensch-ideeën, met rancune en haat voor het wezen dat toevallig anders is, toevallig anders denkt, toevallig anders beleeft en dat misschien ook nog een andere kleur heeft?

Mijnheer de Voorzitter! Geachte afgevaardigden! Wat zullen de vele gevolgen zijn van eventuele gratieverlening door de Regering? Ik beperk mij welbewust in het aangeven van die gevolgen tot de zes volgende punten, hoewel ik dat lijstje met vele andere punten zou kunnen uitbreiden.

1°. Het vertrouwen van het Nederlandse volk in de Nederlandse politieke constellatie zal ongetwijfeld wederom een flinke deuk krijgen en de gratiëring zal een nieuwe impuls geven aan het onbehagen.

2°. De Nederlandse gelovigen die al zo intens in beweging zijn zullen verder de capaciteiten van hun geestelijke leiders moeten gaan betwijfelen.

3°. De democratische krachten in Duitsland zullen een dolkstoot in de rug krijgen, want zij hebben vandaag den dag óók nog te doen met dezelfde soort heren als waarvan er enigen in Breda zijn.

4°. Mondiale organisaties zullen een vraagteken zetten bij onze nationale karaktervastheid.

5°. Onze Joodse landgenoten zullen zich in hun eigen vaderland nog iets meer een logé gaan voelen.

6°. De verzetsmensen en al diegenen die hulp boden en grote risico's namen, zullen zich verraden voelen.

Mijnheer de Voorzitter! Max Tailleur heeft gezegd: Geen humor zonder pijn. De Duitsers probeerden tijdens de oorlog onze haatgevoelens op te wekken tegenover de Joodse slachtoffers. Het Amsterdamse antwoord was – en nu moet ik een lelijk woord gebruiken; men vergeve het mij –: Blijf met jullie handen van onze rotjoden af! Dat onplezierige woordje houdt voor onze Amsterdamse vrienden een wereld van bewondering in voor die door de eeuwen verdrukten die zich toch met zoveel humor en vindingrijkheid al die tijd wisten te handhaven.

Wij vragen u, geachte kamerleden, nu: Blijf van hen af; stapel niet nog meer verdriet en trauma's op hun ziel. Al zou het maar zijn voor die ene Jood die aan het kruis gestorven is en die ons allen vandaag nog kan inspireren.

Geachte afgevaardigden. Eensgezind verwachten wij van u de enig juiste uitspraak die Nederland in de wereld kan doen respecteren: Een afwijzing van mensonterende aspecten van die mensheid. (*Applaus*)

24. Februari Herdenkingscomité Amsterdam

De heer **Korper**: Mijnheer de Voorzitter! Naast mij zit de secretaresse van ons comité, mejuffrouw De Haas.

Ik wil graag nog een enkel woord vooraf zeggen in verband met een opmerking die hier is gemaakt en die mij niet alleen diep heeft geschokt als voorzitter van het Februari Herdenkingscomité Amsterdam, maar ook als oud-verzetsstrijder vanaf de eerste tot de laatste dag van de bezetting. Gezegd is, dat bij de capitulatie van 10 mei 1940 de voorwaarde is gesteld, dat geen verzet mocht worden gepleegd.

De daarop volgende opmerking kwam erop neer, dat de verzetsmensen – in wezen was dat een uiting van hoon aan het adres van het verzet 1940-1945 – feitelijk hebben gehandeld in strijd met de wet van de Duitse nazi-bezitters. Waren die duizenden Joodse kinderen, die niet vanaf de eerste tot de laatste

dag van de bezetting verzet hebben gepleegd en die in de gaskamers van Auschwitz terecht zijn gekomen, verzetsstrijders? Neen, het waren weerloze slachtoffers van degenen, voor wie thans de vraag geldt, of zij moeten worden vrijgelaten. Ik geloof, dat dit antwoord al voldoende zou moeten zijn voor de leden van de Tweede Kamer. Gaat het hier wel om de vraag: barmhartig of onbarmhartig? Men schuift ons in de schoenen, dat wij onbarmhartig zijn, omdat wij ons verzetten tegen de vrijlating van de oorlogsmisdadigers. Maar wie zijn de onbarmhartigen? De onbarmhartigen zijn zij, die steeds weer opnieuw het vraagstuk van de vrijlating aan de orde stellen. Als wij thans geen beslissing nemen over de vrijlating, dan komt de vraag later weer aan de orde. Er zijn er zelfs die van mening zijn, dat zij beter geruisloos – zoals zij ook in de meidagen van '40 geruisloos zijn gekomen – kunnen verdwijnen.

Mijnheer de Voorzitter, leden van de Tweede Kamer! Wanneer wij morgen, 31 jaar na de februaristaking in 1941, defileren langs de Dokwerker, dan zullen wij hieraan denken. De Dokwerker staat daar met de handen wijdout alsof hij wil zeggen: Kom maar op! Dat „kom-maar-op” was het antwoord van de Amsterdamse bevolking – en van de omgeving – op hetgeen er gebeurde. Dat was geen antwoord van Joden en niet-Joden, neen, het was het antwoord van het beste deel van het Nederlandse volk! (*Applaus*)

Wij hebben ze ook in de bezetting gekend, de capitulanten. Zij zeiden: Nou ja, het is gebeurd, wij moeten bukken voor de vijand.

De februaristaking van 1941 heeft een diepe indruk gemaakt. Zij zal in eeuwigheid de roem en de eer van het Nederlandse volk tegen alle capitulanten hoog houden!

Ik sluit mij aan – ik heb ze hier voor mij – bij de verklaring van het college van B. en W. van Amsterdam. Ik heb hieraan niet veel toe te voegen. Zij is klaar en duidelijk. Morgen zullen om 5 uur duizenden en duizenden demonstreren en defileren, zonder woorden, maar het zwijgen zal sterker zijn dan al de woorden van degenen, die op het ogenblik over barmhartigheid spreken en onze wonden steeds weer opnieuw open-scheuren.

Ik heb hier de opmerking gehoord, dat wij wraakzuchtig zouden zijn en dat wij wraakgevoelens zouden hebben. Wij hebben geen wraakgevoelens. Moordenaars waren degenen, die thans in Breda zitten.

Wraakzuchtig waren de drie van Breda. Ik heb hier voor mij een kopie van de „National Zeitung” van 12 november van verleden jaar. Het is een krant van oud-nazi's. Ik las vanmorgen, dat Minister Van Agt aan het wankelen is. Ik vraag mij af, of – dit stuk lezende – de Nederlandse Regering en de volksvertegenwoordiging dit zonder een woord van protest kunnen aannemen.

Op 12 november jl. schreef de „National Zeitung” dat de Nederlandse Minister van Justitie, de heer Van Agt, meer voor de in Holland gekerkerde Duitse krijgsgevangenen heeft ondernomen dan ooit een sociaal-democratische Duitse Minister van Justitie van plan is geweest, mijnheer Roethof. Hiermee is een politieke daad verricht door de oud-nazi's. Zij pogen een tegenstelling te scheppen tussen de democratische krachten en de krachten, die dromen van neo-fascisme en revanchisme.

De kwestie van de vrijlating is niet alleen maar een kwestie van barmhartigheid of onbarmhartigheid. Het gaat om een politieke zaak. Wij hebben een oproep gedaan, onderschreven door oudere mensen en door mensen uit alle lagen van de Nederlandse bevolking. Het is treffend te constateren, dat de directie en de ondernemingsraad van bedrijven als De Cirkel en Draka oproepen aan het defilé langs de Dokwerker a.s. vrijdagsmorgen om vijf uur deel te nemen. Duizenden protesten komen bij ons binnen. Het Nederlandse volk is niet alleen geërerd, maar ook geschokt. Wij zijn niet opzij gegaan voor de Duitse nazi's en wij gaan ook niet opzij voor de vrienden van deze nazi's. (*Applaus*)

De Voorzitter: U doelt, neem ik aan, op vrienden van de nazi's in Duitsland. U suggereert niet, dat iemand in Nederland bewogen wordt door vriendschap voor het nazisme.

De heer **Korper**: Ik doel op die reactionaire krachten, ook in ons land, die naar neo-fascisme neigen.

Op 25 februari 1972 is het 31 jaar geleden, dat de roemrijke februaristaking 1941 plaatsvond. Telkenjare vindt op 25 februari het defilé langs het monument van de Dokwerker te Amsterdam plaats ter herdenking van de gevallen in het nationale verzet tijdens de februaristaking en ter eerbiedige herinnering aan de slachtoffers van de jodenvervolging tijdens de bezetting van Nederland door de Duitse nazi's. Het defilé stond steeds in het teken van waakzaamheid tegen het fascisme en Duits revanchisme, voor vrede, nationale onafhankelijkheid en democratie. Dit blijft onder de nieuwe omstandigheden van vandaag noodzakelijk.

De overeenkomsten, die dit jaar met betrekking tot de normalisering van de verhoudingen tussen de bondsrepubliek en de DDR tot stand zijn gekomen, hebben grote betekenis.

Het zal echter van de volkeren afhangen of duurzame veiligheid in Europa kan worden gevestigd. Stopzetting van de bewapeningswedloop is hiervoor een eerste vereiste.

De februaristaking 1941 herinnert ons eraan hoe nodig het is altijd tot de strijd bereid te zijn en zich geen illusies te maken. Er is na het heldenfeit van de februaristaking 1941 31 jaar voorbijgegaan. Een nieuwe generatie is opgegroeid, andere levensomstandigheden zijn ontstaan met nieuwe, ernstige problemen. Dit onderstreept de noodzaak het defilé niet tot het herdenken alleen te beperken. De waarden waarvoor werd gestreden tijdens de bezettingsjaren, waarin de februaristaking een heldhaftig hoogtepunt vormde, dienen ook in deze tijd hoog gehouden te worden.

De februaristaking werd voorafgegaan door felle politieke en sociale strijd over een reeks van jaren, door strijd tegen oorlog en fascisme, voor democratie en nationale onafhankelijkheid. Morgen, mijnheer de Voorzitter, leden van de Tweede Kamer, zullen langs de Dokwerker duizenden en duizenden defileren. Wij weten als februari-comité, dat wij niet alleen spreken uit naam van het verzet. Wij zijn er trots op dat wij vrijdagavond met de heer Van Baaren en 17 anderen te samen zaten in het R.A.I.-gebouw voor het eerst na 27 jaar. Wij hebben toen gezegd, dat het een historisch moment was. Minister Van Agt heeft al onze tegenstellingen weggevaagd. Er is voor ons maar één antwoord, namelijk: gezamenlijk en opnieuw tegen die krachten op te treden die voor vrijlating van de drie oorlogsmisdadigers zijn. Wij zullen morgen, 25 februari, het juiste antwoord geven.

Ik doe een ernstig beroep op alle leden van de Tweede Kamer. Laten wij ons niet gaan verdiepen in allerlei spitsvondigheden. Er is maar één antwoord, een antwoord dat wij ook in de jaren van de bezetting hadden. Wij moeten niet alleen waakzaam zijn, niet alleen herdenken en defileren en niet alleen protesteren tegen de vrijlating van de drie oorlogsmisdadigers, maar wij moeten er ook voor zorgen dat hetgeen gebeurd is, nooit meer weerkeren mag en dat Nederland in de toekomst in vrede en vrijheid zal leven. (*Applaus*)

De heer **De Gaay Fortman** (P.P.R.): Mijnheer de Voorzitter! Wat bedoelt de heer Korper precies als hij degenen die in geweten menen, dat een inhumane straf niet mag worden toegepast ook al betreft het de meest inhumane misdaden, vergelijk met de capitulanten tijdens de oorlog? Kan hij zich voorts voorstellen dat er mensen zijn die alles wat hij zegt over de februari-staking voor de volle 100 pct. in eerlijke oprechtheid meevoelen, maar toch anders denken over het vast houden van de drie in Breda gedetineerde oorlogsmisdadigers?

De heer **Korper**: Mijnheer de Gaay Fortman, ik ben iets ouder dan u. Ik heb de strijd tegen het fascisme van de eerste dag af dat het opkwam meegemaakt. In de jaren voor de bezetting zeiden wij: Fascisme is oorlog, fascisme is moord. Er waren er toen zeer velen die zeiden dat dit overdreven was. Ik meen dat de praktijk van het fascisme duidelijk heeft aange-toond, dat het fascisme oorlog en moord betekent.

Ik wil overigens niemand betichten van capitulatie enz. Er waren er in de jaren van de bezetting die dachten – dit waren

niet eens de eersten de besten in Nederland; ik zal hierover verder niet spreken, want ik ben maar een gewone arbeider die geen historicus, doctor of professor is – dat de Duitsers het met de bezetting gewonnen hadden. Wij zeiden daarop: Neen. Men kan denken aan de opvattingen van degenen die spraken over de grens tussen twee werelden. Met die capitulanten bedoel ik ook degenen die tijdens de bezetting als bunkerbouwers geld hebben verdiend. Daarom vond ik opmerking van mevrouw Furth van het Nederlands Auschwitz Comité zo goed, dat wij ons niet laten kopen. Er is met ons geen koehandel mogelijk. Wij zullen liever strijdend ten onder gaan – dit was ook tijdens de bezetting ook de strijdogave – dan dat wij zullen bukken of capituleren voor degenen die voor de vrijlating van de drie oorlogsmisdadigers opkomen.

25. Nationale Federatieve Raad van het voormalig verzet Nederland

De heer **Van den Heuvel**: Mijnheer de Voorzitter! Ik vertegenwoordig het georganiseerde voormalig verzet Nederland. Wij hebben de laatste weken in onze eigen kring het oor te luisteren gelegd in verband met alle argumenten, die tegen vrijlating pleiten. Wij zijn tot de conclusie gekomen, dat de meerderheid van onze groep tegen vrijlating is.

Wij hebben alle argumenten geïnventariseerd en daarbij zijn wij gekomen tot een indrukwekkend aantal. Ik zal deze argumenten niet alle noemen. Wij hebben er een keuze uit gemaakt.

Wij zijn van oordeel, dat alle argumenten, die ter zake zijn genoemd, de aandacht afhouden van het punt, waarom het in feite gaat, namelijk het diep menselijke van het probleem. Juridische motieven passen hierbij wel, maar het gaat toch om het menselijke aspect. Wij hebben de indruk, dat de Regering bij het stellen van dit probleem aan dit aspect wellicht een weinig voorbij is gegaan.

Wij menen, dat de barmhartigheid, de genade of de gratie, te bewijzen aan de drie oorlogsmisdadigers, in geen enkel opzicht opweegt tegen en in geen enkele verhouding staat tot het leed, dat wordt toegebracht aan duizenden Nederlandse kampenslachtoffers. Wanneer de zaak tot deze menselijke proporties wordt teruggebracht, is daarmee de essentie van het probleem aangegeven.

Wij hebben daarom weinig begrip voor het standpunt, dat onlangs door de Minister-President tot uitdrukking werd gebracht. Hij sprak over de bevrijding, die deze vrijlating teweeg zal brengen. Wij menen, dat ten aanzien van de slachtoffers geen sprake zal zijn van een bevrijding; het zal hen brengen in een diepe psychische verlatenheid. Zij hebben zich in het verleden altijd kunnen vastklampen aan de gedachte te hebben gestreden voor een goede zaak. Thans zou daaraan psychisch de doodsteek worden gegeven.

De laatste tijd wordt veel gesproken over de mogelijkheid, dat de drie misdadigers tot symbolen zouden zijn geworden. Daarmee wordt blijkbaar tot uitdrukking gebracht, dat het kwaad, dat hun wordt toegeschreven, in feite niet is verdiend. Wij menen echter, mijnheer de Voorzitter, dat indertijd de doodstraf niet symbolisch was bedoeld en dit gold zeker ook niet voor de levenslange gevangenisstraf. Bovendien menen wij, dat het op zichzelf niet zo verschrikkelijk is, wanneer deze oorlogsmisdadigers tevens als symbool worden beschouwd voor alles wat in die tijd plaatsvond. Wij kennen wél monumenten en symbolen voor heldendom en martelaarschap. Waarom zouden wij geen symbolen kennen voor menselijk onrecht, menselijke wreedheid en onmenselijkheid?

Ten slotte vraag ik er begrip voor dat, wanneer men zou mogen besluiten, de drie niet vrij te laten – dat hopen wij van ganser harte – daarmee de zaak ook definitief af zal zijn. (*Applaus*)

Ik dring erop aan, dat – gelet op het menselijke element – de slachtoffers niet opnieuw door deze zee van psychische ellende worden geleid.

De heer De Pous: Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben herhaaldelijk dezelfde mededelingen gehoord. Wij kunnen het dus kort houden.

Wij menen dat er wordt gemeten met de maten van thans. De misdaden van toen waren echter zo bijzonder, dat een bijzondere rechtspleging noodzakelijk was. Waarom kan dit „bijzonder” ook niet inhouden, dat aan dezelfde mensen ook geen gratie meer wordt verleend? Er is geen jurisprudentie over dit geval, omdat het uniek is. Er is geen tijd in de historie van ons land geweest, waarin misdrijven werden gepleegd als wij hebben meegemaakt.

Een ander punt waarop wij de aandacht willen vestigen is het volgende. Een poosje geleden heb ik in een Amerikaans tijdschrift een artikel gelezen onder het opschrift „Let's have justice for non-criminals too”. Welnu, daar vragen wij om. Er zijn nu plannen, onze strafwetgeving in te richten zodat kan worden tegemoetgekomen aan de belangen van de gelaedeerden, dus de slachtoffers. De misdadiger krijgt als hij wordt gevat zijn straf en daarbij wordt zo goed mogelijk op zijn belangen gelet. Aan de belangen van zijn slachtoffer wordt echter vaak weinig of geen aandacht geschonken. De wetgever wil daarin verbetering brengen.

Nu spreken wij over de belangen van de duizenden slachtoffers van onvoorstelbare misdaden. Die staan op het spel. Die misdaden zijn in Nederland gepleegd, jegens Joden en christenen. De drie daders zijn gestraft, doch wel verzorgd. De overheid behartigt nu de belangen der slachtoffers. Dit kan reeds nu, al is de wet op dit punt nog niet gewijzigd. Wij vragen de Regering recht voor de niet-misdadigers, die nu nog lijden door de drie in Breda. Dit zal moeten worden verleend.

De heer Komen: Mijnheer de Voorzitter! Ik dank u dat ik hier, in 's lands vergaderzaal, iets in het midden mag brengen.

Ik wil het argument van het staatsbelang onder uw aandacht brengen. In kritieke perioden in het bestaan van volk en staat, zoals wij in de jaren 1939-1945 hebben beleefd, is er een zeer sterke nationale discipline nodig om de kans op overleving van dat volk te realiseren. Met nationale discipline bedoel ik dan het volgen van een nationale lijn, het sluiten van de rijen en in ieder geval saamhorigheid in Nederlandse zin. Dit betekent dat van bestuurders, ambtenaren en de bevolking wordt geëist, dat zij de door de Regering aangegeven nationale lijn, die ook ligt verankerd in het Landoorlogreglement en alles wat daaromheen bestaat, nationaal en internationaal oorlogsrecht, volgen op straffe van zuivering en bestraffing als oorlogsmisdadigers, zwarthandelaren, enz. Dit betekent ook, dat degenen die de nationale lijn volgen zich aan enorme risico's blootstellen.

Indien men in volgende perioden met kritieke situaties in ons volksbestaan weer wil rekenen op loyale medewerking van bestuurders, ambtenaren en bevolking, is het nodig dat na de kritieke periode de zaken die zijn gebeurd tijdens die periode, even ernstig worden genomen en genomen blijven worden, op straffe van verlies aan geloofwaardigheid voor de staat die, de zaak relativerend en bagatelliserend, gevaar loopt, dat in een volgende periode bestuurders, ambtenaren en bevolking hun les hebben geleerd en geen risico's meer nemen.

Ik wil deze theoretische stelling gaarne met mijn eigen ervaring illustreren. Ik heb tijdens de mobilisatie in 1939-1940 als dienstplichtige gediend in de Grebbelinie. Ik heb het Duitse geweld over ons volk zien komen. Ik heb Rotterdam zien branden. Als gemeenteambtenaar heb ik de Duitse zaken moeten doen, dat wil zeggen al die dingen die aan een gemeente werden voorgeschreven. Op een zeker moment heb ik moeten weigeren, een bevel van een nationaal-socialistische burgemeester uit te voeren, namelijk om honderd mensen aan te wijzen voor tewerkstelling bij de Duitse Wehrmacht.

Ik kon, wilde ik een goed Nederlander blijven, niet „ja” zeggen. Ik moest dus onderduiken. Het gevolg daarvan was, dat mijn vrouw als gijzelaar gevangen werd genomen aan de Amstelveenseweg; zij kwam in het concentratiekamp Vught terecht. Zij was een jonge vrouw van 27 jaar, maar zij is in één nacht grijs geworden. Ik beschouw deze grijze haren nog

steeds als de meest Koninklijke onderscheiding. Ik heb na de oorlog als lid en secretaris van een zuiveringscommissie de zuivering meegemaakt voor gemeentepersoneel in 24 gemeenten. Ik mag dus met enig recht een oordeel geven met betrekking tot de zuivering van die dagen. Ik meen, dat zij grosso modo een farce is geworden.

Naar mijn mening is de berechting van oorlogsmisdadigers, zeker in een aantal gevallen, adequaat geschied. De aandacht mag echter niet verslappen, op straffe van verlies aan geloofwaardigheid als staat.

Ik sta als burgemeester aan het bestuursfront en ik meen te kunnen zeggen, dat de nationale saamhorigheid meer dan ooit zoek is. In de jaren 1939-1940 werden wij vrijwel met blote handen de oorlog ingestuurd. Ons huidige leger is weliswaar uitstekend bewapend, maar ik vraag mij af, of zijn mentaliteit ook bestand is tegen een nieuw gevaar. Ik meen, dat dit alles reden moet zijn, zeker op het ogenblik, nu er een exacte gelegenheid is, de rijen te sluiten en een beroep op de volksvertegenwoordiging te doen, een demonstratie te geven van de nationale lijn en nationale saamhorigheid.

26. De Verzetsorganisatie Zuid-Oost Azië

De heer Doornik: Mijnheer de Voorzitter! Ik ben fel gekant tegen vrijlating van de drie afgezanten des doods, die onder uitstekende verzorging in de best beveiligde en meest beschermde strafgevangenis van Nederland zijn opgeborgen. Zij moeten daar blijven. Het is volstrekt onaanvaardbaar, dat deze drie beulen van het Nederlandse volk ooit zullen worden vrijgelaten. Zij mogen alleen door de dood worden bevrijd. De misdrijven die deze onmenselijke hebben gepleegd, kunnen slechts worden aangeduid met het begrip „genocide”. Hiervoor was in de Nederlandse strafwet geen artikel voorhanden. Alleen volgens de wetten van Neurenberg en Tokio konden zij worden gestraft, echter slechts met de doodstraf, die in het Nederlandse strafrecht niet bekend was.

Daarna werd de drie misdadigers tegen de menselijkheid gratie geschonken en werd de doodstraf in levenslang omgezet. Dit is in feite in strijd met de internationale strafwet van de verenigde vrije volken: Zij hadden zonder enige aarzeling moeten worden gefusilleerd. Of het nu krullenjongens in het vak waren of niet, het waren alle drie beulen van het Derde Rijk. Zij zijn volledig verantwoordelijk voor hun uitzonderlijk ernstige wandaden, die tot nog toe nimmer in de wereld zijn voorgekomen.

Ik ben een van de laatste overlevenden van het verzet in Zuid-Oost Azië. Ik heb gestreden tegen de grote vriend van Hitler, de op een na grootste oorlogsmisdadiger, nl. Hirohito van Japan. Ondanks ernstige waarschuwingen van de overlevenden van de hel van Zuid-Oost Azië werd hij toch in Nederland toegelaten, ongeacht de tienduizenden doden, die het Nederlandse volk in dat deel van de wereld heeft moeten achterlaten. De as Tokio-Berlijn was goed gesmeerd; de adviseurs van Hitler waren in Japan en de adviseurs van Hirohito in het Derde Rijk.

Ik heb het buitengewoon betreurd, dat er zo bitter weinig rekening werd gehouden met de gevoelens van de overlevenden, die evenzeer als in Nederland zonder eigen regering, zonder bescherming van gezagsorganen tegen een overmachtige, wrede en gewetenloze vijand moesten vechten. Van Nederlandse zijde is helaas heel weinig aandacht aan het vreselijke drama in Zuid-Oost Azië besteed zodat ik mij, na zoveel mogelijk voor vrouwen en kinderen in de verschrikkelijke kampen in Indonesië te hebben gedaan om te redden wat er te redden viel, na 8 jaren gevangenisleven in Zuid-Oost Azië na 1958 volledig heb ingezet voor de slachtoffers van de Teutoonse terreur in Nederland, waarvan ik zo bitter weinig wist voordat ik lid was geworden van een aantal verzetsorganisaties in Nederland. De haren rezen mij te berge toen ik ten slotte heel veel wist van de jaren 1940-1945 in Nederland. Ik ben met mijn Joodse vrienden naar Auschwitz, Majdanek en Triblinka gegaan om te zien wat daar moet zijn gebeurd met de Joodse bevolking van Europa en in het bijzonder met de

Joodse Nederlanders, van wie enkele overlevenden in deze zaal aanwezig zijn.

Wat het Joodse deel van ons volk door de drie massamoordenaren in Breda is aangedaan, is zo onvoorstelbaar laag en gemeen, dat dit nooit door bestraffing in termijn kan worden gelid. Vrijlating zou niets meer of minder betekenen dan ontkenning van het Jood-zijn en dat is toch wel het laatste wat wij Nederlanders zouden willen, omdat de Nazi-mentaliteit dat wilde; die wilde nog veel verder gaan totdat de Endlösung was bereikt. Het is ook niet goed voor de Duitsers, dat deze beulen worden vrijgelaten, daar de denazificatie nog lang niet is voltooid, noch in West-Duitsland, noch in Oost-Duitsland. Daarbij komt nog, dat de drie veroordeelden statenloze inwoners van Nederland zijn, omdat zij uitgezonden zijn door het niet meer bestaande Derde Rijk. Met de beide Duitslanden hebben wij nog steeds geen vredesverdrag gesloten, dus zijn mijns inziens deze drie statenlozen bovendien vijandelijke onderdanen van Nederland. Aan wie moeten wij hen eigenlijk teruggeven? Kunnen wij hen bij voorbeeld aan België, Frankrijk, Oost-Duitsland of Israël uitleveren als ongewenste vreemdelingen? Ook om deze redenen is het uiterst ongewenst deze doodsvijanden van het Nederlandse volk in al zijn geledingen los te laten.

Dat dit voor de tienduizenden, die met angst en beven de beslissing van de Nederlandse Regering afwachten, een verschrikkelijke gedachte is, werd hier al herhaaldelijk gezegd en in de pers vermeld. Het is een troost en genoegdoening voor de slachtoffers, dat de drie beulen in Breda blijven zitten. Het is beter dat de Regering de gratieverzoeken van de levenslang gestraften nimmer meer ter hand neemt en eenvoudig sponoreert. Zij hebben geen recht op gratie, noch op erbarmen. Dat hebben zij hun doodgemartelde, doodgeslagen en doodgetreiterde slachtoffers ook nooit gegund.

Het kabinet is slecht gestart met de opmerking van de jonge Minister van Justitie, die zich Ariër noemde en zo een dolkstoot in de rug gaf van zijn Joodse voorganger. Bovendien is het zich Ariër noemen een stellingname tegen Joodse landgenoten, iets wat de Nederlander in het geheel niet past. Het gaat in de eerste plaats om onze Joodse medeburgers, die meer dan alle andere Nederlandse bevolkingsgroepen hebben geleden.

Ik ben één van de laatste overlevenden van het verzet in Zuid-Oost Azië tegen de grote vriend van Hitler en daarom wens ik met mijn Nederlandse slachtoffers de Regering dringend te verzoeken, deze mensen nimmer vrij te laten, omdat zij dat niet hebben verdiend, ondanks het feit, dat ons rechtsgevoel misschien ergens zou zijn gekrenkt. Dit laatste heeft niets met deze zaak te maken. Het gaat om de gerechtigheid!

27. Landelijke Organisatie Oud-Illegale Strijders

De heer **Kicken**: Mijnheer de Voorzitter! Geachte toehoorders! De tijd van tien minuten, die ons is toegekend, is maar zeer beknopt. Wij willen u echter toch hartelijk dankzeggen voor de ons geboden gelegenheid, bepaalde bevolkingsgroeperingen hier te kunnen vertegenwoordigen.

In de allereerste plaats wil ik stellen, dat ik hier niet alleen namens de Landelijke Organisatie Oud-Illegale Strijders, afgekort de LOOIS, optreed, maar tevens namens de overige gewone burgers, goede Nederlanders, die ons vele brieven hebben toegezonden. Daarbij gevoegd verschillende leden van de Witte Brigade uit Gemmenich, gelegen aan de Belgisch-Duitse grens, waarmede wij zeer nauw contact onderhouden. Hierbij denk ik voorts aan de Maquis uit Frankrijk en aan verzetsstrijders, die in Spanje aanwezig zijn. Door de afdeling-Vaals van de LOOIS worden nog steeds voedselpakketten gezonden aan verzetsstrijders, die destijds tegen het fascisme vochten en die er thans nog moeten verblijven voor een tijd van circa dertig jaar. Zij komen er dus nooit meer uit, mijnheer de Voorzitter.

Door een van de grootste sportverenigingen, namelijk Bally te Pas, met diverse categorieën mensen te 's-Gravenhage, is mij dringend verzocht of ik ook hun belangen aangaande

de drie misdadigers van Breda, deze drie ratten, aan de orde wilde stellen. Dit zal ik zo beknopt mogelijk in een nadere toelichting doen, mijnheer de Voorzitter. Ik spreek in ons mooie Den Haag, in ons democratische land, dat wij democratisch willen houden, over de criminele gevangenen, die men in gevangenschap heeft gekend en die ook mij in gevangenschap hebben gekend. In oorlogstijd kwamen zij naar ons toe; zij zeiden: „Niet kikken; wij zijn rotzakken, maar als wij iets kunnen doen in het belang van ons land, zeggen wij „ja“; wij vinden dat geweldig; dan kunnen wij ook iets goeds doen.”

Ik moet hulde brengen aan alle mensen, die wij in het goede gareel hebben weten te helpen, mensen, die van her en der een beroep op ons doen om te worden geholpen, omdat is gebleken, dat de belangen van de verzetsstrijders, met name van hun nabestaanden, na de oorlog in de goot zijn getrapt. Thans moeten zij nog de hand ophouden en zich afvragen, hoe zij iets meer pensioen kunnen krijgen voor het verlies van hun mannen, die door de moffenbeulen gekielhaald zijn. Ook denk ik aan de belangen van de nog levende verzetsstrijders, die na de oorlog in de goot werden geschoven. Het gaat om de belangen van deze groeperingen van de bevolking, om de stem van het volk, om de stem van uw eigen Den Haag. Ook denk ik aan de grote volkswijk, de Schilderswijk. Men zegt woordelijk: Kicken, zeg het goed. In Limburg, in België zegt men: houw ze op hun moel. Dat is uiteraard niet toegestaan, omdat wij thans in vredetijd leven. Zij hebben mij verzocht, Minister Van Agt te vragen, of hij niet beter zijn tijd en aandacht kan besteden aan het helpen van de bewoners van de Schilderswijk uit hun krotwoningen. De centen kunnen dan worden besteed om hen aan andere woonruimte te helpen en om de ex-criminele gevangenen beter tegemoet te komen en te trachten, dezen op de juiste paden te leiden, opdat zij niet meer tot het plegen van misdaden overgaan. Het gaat erom, dat ervoor wordt gezorgd, dat de grote zedenmisdadigers en de handelaars in drugs, die de Nederlandse jeugdige bevolking verpesten, worden geliquideerd of naar elders worden gedeporteerd, b.v. naar een of ander eiland. De Minister doet er beter aan, zo te handelen dan ook maar één woord te besteden aan het pleiten voor eventuele vrijlating van deze drie oorlogsmisdadigers.

U zult zich misschien afvragen, uit hoofde waarvan ik dit durf te stellen. Ik zal het heel simpel weergeven. Ik heb in 1940 in Zeeland tegen de Duitsers gevochten. Na de overgave hebben wij direct het verzet georganiseerd. Wij hebben verschillende groepen gevormd. Wij huilden, toen wij het koningshuis weg zagen gaan. Wij hebben altijd voor de volle 100 pct. achter het koningshuis gestaan, ook na de bevrijding. Wij staan er nog achter. Deze rauwe mensen, waar ik het over heb, hebben allen een hart van goud. Zij hebben een zodanig nationaal gevoel, waarbij velen niet in de schaduw kunnen staan.

Toen wij hoorden, dat Minister Van Agt de drie in Breda wil vrijlaten, ben ik van vele kanten benaderd met de vraag: Dat is toch niet mogelijk? Dat kan toch niet? Ik heb toen gerepliceerd, dat naar mijn bescheiden mening deze Minister de bevoegdheid moet worden ontnomen om over deze zaak te oordelen, omdat hij daarvoor te jong is. Bovendien zei iemand: Kun je niet eens vragen, of Minister Van Agt misschien rijp is voor een bezoek aan de psychiater? Wat hij wil doen, grenst toch wel aan het onmogelijke.

Ik wil in verrijnde trant en zoals dat in het parlamentsgebouw vereist is, u van repliek dienen, maar u neme het mij niet kwalijk als ik in de terminologie verval van de jongens uit het volk, die voor 100 pct. achter onze democratie en het Koninklijk Huis staan.

Ik heb twee jaar in Duitse gevangenschap doorgebracht. Ik heb er drie keer uit weten te ontvluchten. Nu spreekt men over gratie geven aan drie Duitse oorlogsmisdadigers, over hun democratisch recht. Maar wat deden de Duitsers met hun gevangenen? Hoe denkt u, dat men in Duitsland iemand ter dood veroordeelt?

Ik werd, toen men mij te pakken had, in een kabinet gedreven, want ik was deutschfeindlich. Ik had namelijk verklaard dat, als de geallieerden zouden komen, ik een leger zou oprichten, dat de geallieerden zou kunnen helpen om de

Duitsers te verslaan. Hitler krijgen wij ook nog. Die zullen wij niet alleen verslaan, maar ook nog een kopje kleiner maken.

Ik ben naar het Landesgericht gegaan, hoewel ik van tevoren wist, dat ik gevangen zou worden genomen en het risico liep geëlimineerd te worden door deze ratten. Ik had de eer zeven landgenoten te kunnen bevrijden. Ik gaf hun drie gulden om een kop koffie te drinken. Ik zei tegen hen: Ik geloof niet, dat jullie mij terugziet.

Van de twee jaren, die ik in Duitsland gevangen heb gezeten, heb ik drie maanden in zwaar arrest doorgebracht, waarvan één maand in een bunker, kromgebonden. Ik behoef de verzetsmensen niet te vertellen, wat dit betekent. Door het liggen staken de botten er aan de zijanten uit. Ik heb het te danken aan mijn keiharde en sportieve opvoeding, die ik na mijn zeventiende jaar in Den Haag mocht genieten, dat ik op dit moment hier zit.

Ik respecteer ieders motieven. Ik meen echter, dat men vandaag over twee grote lijnen heeft gezien. De Minister en ook vele anderen denken het te kunnen afdoen met de dooddoener: Het zijn maar kleine mannen en voor hen gold: Befehl ist Befehl. Neen, mijnheer de Voorzitter, dat is niet zo. Als recruit heb ik nog geleerd dat ieder militair in oorlogstijd, als hij in een bepaalde situatie komt, zelf mag beslissen wat hem te doen staat, mits achteraf blijkt dat het in 's lands belang is geweest. Deze oorlogsmisdadigers kunnen zich niet beroepen op het „Bevel is bevel”, want zij hadden het commando in oorlogstijd: zij konden handelen geheel naar de situatie die zich ter plaatse voordeed. De dooddoener, dat zij ook maar het bevel hebben gekregen, is uit den boze.

Ik ben opgegroeid in Vaals aan de Limburgse grens. Ik weet dat men straks misschien zal trachten mij of onze organisatie dood te schrijven of op ongemotiveerde wijze aan te vallen. Wij zijn er trots op hier te mogen constateren dat er met ons zoveel anderen zijn, die beseffen wat idealisme en vaderlandsliefde betekenen. Ik heb hen gehoord en ik heb ervan genoten. Zij hebben mij op een juiste wijze zeer veel gras voor de voeten weggemaaid.

Ik heb het fascisme zien onkomen: ik heb de Putsch van 1932-1933 in Duitsland meegemaakt. Toen, in vredestijd, werden de Joden in Aken door de etalages geslagen. Zij werden opgebracht als zwijnen. Wat ik vertel, is historisch, maar men leest er niets meer over. De nabuurlanden en wij allen hebben er schuld aan, dat wij het fascisme hebben laten opkomen. Het gebeurde toen, in wat men toch de democratische wereld noemde, dat oudgediende bevel kregen om zich te melden voor de dienst. Zij weigerden. De jonge SS-ers gingen erop af en knalden hen neer. Daarna werden zij op een open auto gelegd. Ik heb ze door Aken zien rijden, met het opschrift: So vergeht es dem Dienstweigerer. Ik geloof dat ik dit niet behoef te vertellen, want de moffen hebben voldoende Duitse taal bij ons erin gehamerd, zo niet geslagen.

Ik meen te mogen stellen dat ik toen heb waargenomen – en daarom val ik de heer Van Schaik aan en val ik mijn eigen geloof aan, al kan ik wel huilen als ik dit doe –, dat destijds reeds door het katholicisme het fascisme werd gestimuleerd – uit een zekere angstpsychose voortgesproten – om ze toch maar tegen het communisme op te jagen. De boemerang kwam echter op ons zelf terug.

Ik wil hieraan nog toevoegen dat nu, na zoveel jaren, hetzelfde dreigt te gebeuren. De heer Van Schaik, gesteund door mijn geloofsgenoten, tracht ditzelfde te stimuleren. Het kan weer averechts werken. Wij zijn gekant tegen iedere dictatuur, of het nu fascisme, communisme of anarchisme is. Wij staan een zuivere democratie voor, gebaseerd op een eerlijke regering en een eerlijk koningshuis, waaraan wij hulde brengen.

Het is onjuist wanneer men denkt, dat de jongeren – die met de lange haren – de schoulers ophalen en zeggen: Wat kan het ons schelen dat die drie worden vrijgelaten. Zij denken dat misschien als zij 15 of 16 jaar zijn. Als zij op de leeftijd komen dat zij in dienst moeten, zeggen zij: Wat moet ik in militaire dienst, waarom moeten wij vechten, wat is vader-

landsliefde, want zij laten die troep toch vrij. Wat hebben wij aan zo'n Regering, zeggen zij dan.

Willen wij komen tot een zuiver staatsbestel, waarop iedere burger recht heeft en dat hij zal toejuichen, dan moet u het Minister Van Agt onmogelijk maken, de nabestaanden, de verzetsmensen, de weldenkende Nederlandse burgers en de mensen in het buitenland die met ons meelevende een klap in het gezicht te geven, op het hart te trappen of de verdommenis in te helpen. Wij hebben toch niet gevochten om ons recht bij de autoriteiten te halen met dreigementen en met de vuist? Geeft de verzetsleiders hun recht, met name ook de adjudant die er recht op heeft, hoofdcommies te worden. Men gooide hem zijn verzetswerk voor de voeten. Ik vind het schandelijk zo iets te doen.

Zit Minister Van Agt zo met deze zaak in zijn maag, dan verzoek ik Israël, Polen of Rusland, de Regering om uitlevering te vragen. Gebeurt dit niet en gaat men door, dan verzoek ik een ieder dringend een algehele zuivering onder de autoriteiten, zonder aanzien des persoons, uit te voeren.

Mijn laatste vraag is of de heer Van Agt ons wellicht op de barricaden wil drijven om de drie van Breda zelf te liquideren. Dat zal beslist niet uitblijven. (*Applaus*)

28. Contactcommissie van de Stichting 40-45 Noord-Holland

De heer **Kuster**: Ik ben gearresteerd bij de demonstraties in Amsterdam in verband met de februaristaking van 26 februari 1941.

Mijnheer de Voorzitter, leden van de vaste Commissie voor Justitie, dames en heren! Ook wij wensen onze stem te laten horen tegen de pogingen de drie van Breda vrij te laten. De leden van de Contactcommissie van de Stichting 40-45, allen gepensioneerde oud-verzetsstrijders of oud-concentratiekampgevangenen, maken u kenbaar dat de afschuwelijke gedachte, dat de drie oorlogsmisdadigers die in Breda gevangen zitten vrij zullen komen, voor ons oud-verzetsstrijders, slachtoffers van de fascistische horden die ons land in de meidagen van 1940 binnendrongen, een onverteerbare zaak is.

Wij vragen ons in deze uren af, of Minister Van Agt met zijn plannen tot vrijlating niet bewust bezig is, de wonden van vele duizenden Nederlanders die nooit zullen genezen verder open te halen. Wij willen er met nadruk op wijzen, dat wij de uitspraak afwijzen, dat langer gevangen houden van deze drie een onmenselijke daad zou zijn. Wij willen erop wijzen, dat juist wij, invalide oud-verzetsstrijders door onze invaliditeit als gevolg van de vaak barbaarse behandeling in de concentratiekampen, levenslang (dus tot aan onze dood toe) slachtoffers zijn.

Toen wij in 1945 thuiskwamen, hadden wij de hoop, dat deze nazi-moordenaars nooit meer een kans zouden krijgen om in de mensenmaatschappij terug te keren. Aan Minister Van Agt en allen die met hem van mening zijn dat de drie oorlogsmisdadigers, Kotälla, Aus der Fünten en Fischer, seniel en ziekelijk zijn, wil ik, als oud-gevangene van het kamp Sachsenhausen, vertellen wat er in april 1945 gebeurde met de meest zieke gevangenen. Toen werden de „hemelvaarttransporten”, zoals wij, gevangenen, deze noemden, dagelijks bekendgemaakt. De zieken moesten zich – luister u goed, volksverteenwoordigers van Nederland en (indirect) ministers! – klaarmaken voor transport. Weet u waar deze transporten naar toe gingen, dames en heren? Niet naar huis, Minister Van Agt! De transporten gingen om het kamp heen naar de industriehof waar de gaskamers stonden.

Daaronder waren ook Nederlanders! Nederlanders, die van het kamp Schoorl naar dat in Amersfoort werden gebracht en daar te maken kregen met Kotälla, de beruchte kampbeul zoals wij hem hebben leren kennen.

Wij, de Nederlanders, die in de bezettingsjaren hun leven waagden voor de vrijheid van hun land en lichamelijk geknakt terugkeerden uit de hel der Duitse concentratiekampen, willen niet beleven dat deze drie oorlogsmisdadigers als oorlogshelden naar hun „Heimat” terugkeren.

Het zal u bekend zijn, dat de oud-nazi-generaals zich nu al voorbereiden op een grootse ontvangst van deze, zoals zij hen noemen, „oorlogshelden”. De eed, die wij oud-gevangenen destijds in de kampen hebben gezworen, namelijk dat de massavernietiging van mensen begaan door deze nazi-misdadigers zich nooit meer mag herhalen en dat wij daarvoor tot onze dood toe waakzaam zullen blijven, zal morgen, vrijdag, nog eens duidelijk worden bij de herdenking van de roemrijke februaristaking van 1941.

Wij moeten waakzaam zijn, mijnheer de Voorzitter, geachte leden van de Kamer, omdat ook hier tijdens deze hoorzitting een provocerende stem is gehoord tegen het Nederlandse verzet. Ik doel op de uitlatingen van de heer Stulemeijer. Dat was een provocatie aan het adres van het Nederlandse verzet.

Weest waakzaam dus, verzetsstrijders hier aanwezig, tegen het opkomende fascisme óók in ons eigen land! Weest tevens waakzaam voor de pogingen tot vernietiging van de democratische vrijheid en rechten die wij althans nog in Nederland hebben. De vanochtend in de pers gepubliceerde berichten vormen één van de vele pogingen van bepaalde Nederlanders om de democratie met voeten te treden.

Vanochtend is in de pers gepubliceerd, dat Minister Van Agt zal aftreden als de meerderheid van de Kamer zich verzet tegen zijn voornemen. Ik noem dat een stok achter de deur, maar tegelijkertijd een vertrapping van de parlementaire democratie. (*Applaus.*)

Mijnheer de Voorzitter! Er is meermalen in ons land en vooral de laatste dagen in verband met de onderhavige problematiek gezegd: Geef de oorlogsslachtoffers hun recht in de vorm van betere uitkeringen; laat hen niet moeten lopen naar de uitvoeringsorganen van de Algemene Bijstandswet. Ik wil datgene onderstrepen wat mevrouw Furth van het Nederlands Auschwitz-comité heeft gezegd, namelijk dat deze zaak niet met een koehandel kan en mag worden afgedaan. Liever hebben wij gepensioneerde oud-verzetsstrijders minder pensioen, als deze oorlogsmisdadigers maar tot hun dood toe in Breda blijven zitten! (*Applaus.*)

29. Contactcommissie Verzetsgepensioneerden van de noordkop van Noord-Holland

De heer **Lavell**: Mijnheer de Voorzitter! Alvorens ik het standpunt van de verzetsmensen uit de noordkop van Noord-Holland, namens welke ik hier het woord voer, uiteenzet, wil ik de woorden aanhalen, die de voorzitter van het Auschwitz-comité sprak ter gelegenheid van de opening van de verzets-tentoonstelling te Schagen. Hij zei, „dat elke Duitse bezetting gepaard ging met wreedheden, doch het fascisme doodde niet alleen, het vertrapte de menselijke waardigheid alsof het drek was. Dat is nooit te vergeven en nooit te vergeten.”

Deze woorden geven de diepere betekenis van het concentratiekampsyndroom weer, waarmede vele slachtoffers van de concentratiekampen dagelijks, maar vooral des nachts te maken hebben. Als men over „levenslang” spreekt, dan hebben deze mensen levenslang. Het iedere keer weer spreken over vrijlating van deze drie boeven brengt deze mensen dieper in de put. Voor deze mensen is geen genezing meer mogelijk. Zij kunnen de gelofte, die zij hebben gedaan aan hun op een gruwelijke manier verrekte kameraden, niet waar maken. Zij horen des nachts steeds weer het gehuil en het gekreun van deze mensen. Zij komen daarvan nooit meer los.

Men heeft ons verweten, dat wij als oud-gevangenen de wil aan een meerderheid willen opleggen, maar dat recht menen wij te moeten nemen; ook in het verzet waren wij de minderheid.

Morgen herdenken wij weer de februari-staking. In de kop van Noord-Holland heb ik het verzet leren kennen, een verzet, dat zijn weerga niet kende. Nog massaler dan in andere jaren zal men de februaristaking herdenken. Die staking is voortgekomen uit dat machteloos gevoel, dat wij toen hadden. Wij wilden wat doen voor onze Joodse landgenoten. Het heeft niet geholpen. Onder leiding van deze drie van Breda zijn in Nederland tot in de perfectie onze Joodse landgenoten uitgemoord,

op een manier, die in de geschiedenis haar weerga niet heeft. Geef ons, als oud-verzetsmensen, het recht, te bepalen of deze boeven gratie moeten hebben. Elke volksvertegenwoordiger, die ons dat recht ontnemt, is niet waard een plaats in de volksvertegenwoordiging in te nemen. Wij zouden er vrede mee kunnen hebben, als het probleem van de oorlogsslachtoffers was opgelost. Maar nog altijd bestaat er geen begrip voor het onnoemelijke leed, dat is geleden. Nog altijd worden de rechten van deze mensen niet erkend. Deze drie massamoordenaars die in 1945 al zeker tienmaal hun leven hadden verspeeld, – zij hebben mensen doodgeknuppeld, laten verhongeren of voor het leven invalide gemaakt – mogen niet worden vrijgelaten. Dat wij na 27 jaar nog met hen zitten opgescheept, is niet onze schuld. Wij hadden destijds graag de rekening met hen ver-effend als inlossing van een belofte aan onze kapotgeslagen kameraden. Die drie in vrijheid, wij, overlevenden, levenslang is een pil die wij, hoewel wij dagelijks pillen slikken, niet meer kunnen verteren.

In de afgelopen vier weken heb ik drie kameraden naar het graf zien dragen. Het waren slachtoffers van deze beesten. Als de Regering er werkelijk toe overgaat deze beulen vrij te laten, vallen er onder de oud-verzetsmensen opnieuw slachtoffers. Heldhaftig, barmhartig, vastberaden is het devies dat aan het Amsterdamse wapen is toegevoegd. Als zij werkelijk berouw hebben, wat steeds wordt gesuggereerd, moet men hun een touw in de cel geven, zodat zij zich kunnen ophangen. Mensen, die met zo'n schuld op zich verder willen leven, zijn geen mensen, maar monsters. Zij zullen voor iedere democratische samenleving een doorlopend gevaar betekenen; zij zullen pogingen doen hun werk, dat toen niet helemaal is afgekomen, te voltooien. Daarvoor zijn wij bang. Dit geldt niet voor onszelf, maar voor het nageslacht.

Ik heb hier een boekje, geschreven door een kameraad in de gevangenis, getiteld: „Met lege handen? Neen”. Wij moeten nu zeggen, als het beoogde gebeurt: Met lege handen? Ja, nog steeds met lege handen. (*Applaus*)

De heer **Mesman**: Mijnheer de Voorzitter! Als verzetsstrijder moet je het beleven, dat je na 27 jaar het Nederlandse volk uiteengescheurd ziet door het vraagstuk of drie monsterachtige fascistenaars al of niet moeten worden vrijgelaten. Dit heeft geen verzetsstrijder in zijn stoutste dromen en in al zijn opofferingsgezindheid ooit verwacht.

Toen Minister Van Agt onder politiebegeleiding door het land reed, dachten wij: Als deze mijnheer naar Margraten moet, gaat hij dan ook onder politiebegeleiding? Heeft men wel eens bedacht, dat wij met trots en eer zijn vervuld door datgene, wat wij hebben verworven als februaristakers? Wij hebben de eer van ons vaderland verworven. Heeft men wel eens eraan gedacht, dat in de tweede wereldoorlog 50 000 000 mensen te gronde zijn gegaan aan de handelingen van het fascisme?

Er zouden veel opmerkingen te maken zijn over de internationale betrekkingen, die Nederland onderhoudt. Ik men deze niet te behoeven maken. Wij sturen allerlei delegaties en allerlei produkten naar vele delen van de wereld. Wij zijn trots op ons Nederlandschap. Beschaam dit niet. (*Applaus*).

30. Comité Herdenking Vloeiweide

De heer **Van Rij**: Wij vertegenwoordigen de O.D. van Breda en de overlevenden van het Comité Vloeiweide.

Mijnheer de Voorzitter! Geen mens ter wereld is bij machte het gruwelijke leed van hen, die de hel van deze satanskinderen overleefden, uit hun gedachten en harten weg te nemen, zelfs berouw en vrijlating van de oorlogsmisdadigers niet. Nu een Minister Van Agt, die zelf niets van de bezetting bewust heeft meegemaakt – en gezien zijn uitlatingen er waarschijnlijk ook nooit over heeft gehoord of gelezen – op de onzalige gedachte is gekomen om deze oorlogsmisdadigers gratie te verlenen, is het de plicht van onze volksvertegenwoordiging om stelling te nemen tegen deze plannen van de Regering. Wij verwachten van onze regeerders en onze volksvertegenwoordigers dat zij rechtvaardig handelen, dat wil zeggen dat zij het opnemen voor hen die lijden onder een onrechtvaardige

behandeling en dat zij degenen straffen die dit lijden hebben veroorzaakt.

Het is triest te moeten vaststellen dat de grote deugd „rechtvaardigheid” in onze dagen bijna niet meer in tel is. De misdadigers worden met zorg omringd en de slachtoffers worden aan hun lot overgelaten. Hebben zij die over verlening van de gratie moeten beslissen, zelf wel eens hun leven gewaagd om anderen van de dood of mensonterende gevangenschap in concentratiekampen te redden? Gratie verlenen aan zware oorlogsmisdadigers is een durende kwelling voor de nog levende slachtoffers van de concentratiekampen en een slag in het gezicht van de oud-verzetstrijders.

Hoeveel oprechte mannen en vrouwen werden alleen al vermoord omdat zij mensen verborgen die door de bezetter werden gezocht? Ik ben blij dat mijn broer, wijlen mr. C. Van Rij uit Amsterdam, dit walgelijk gesol met de rechtvaardigheid niet meer behoeft te beleven. Allen die hem hebben gekend, kunnen getuigen dat hij, ondanks zijn vierjarig verblijf in gevangnissen en kampen, nooit wraakgevoelens koesterde, maar strikt rechtvaardig handelde. Hij was het die in de functie van advocaat-fiscaal van het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam in het proces tegen Willy Lages, één van de kornuiten van de drie van Breda, uitriep: „Uw naam zal te eeuwigen dage een vloek zijn in Nederland. Ik kan slechts één straf vorderen. Ware dit anders, dan zou ik de eis van doodstraf vijfmaal laten weerklinken”.

Zij werden ter dood veroordeeld, maar men moest zo nodig die straf verlichten tot levenslange gevangenisstraf. Vindt u dat nu nog te zwaar? Door vóór gratieverlening te stemmen verliest u het vertrouwen dat wij als oud-verzetstrijders in u als goede Nederlanders hebben gesteld. Wanneer deze oorlogsmisdadigers werkelijk berouw hebben over hun gruwelijke daden, hetgeen wij ernstig betwijfelen, dan zullen zij geen vrijheid wensen, maar tot hun dood toe willen boeten.

Leden van de volksvertegenwoordiging. Van u mogen wij als eersten verwachten dat u uw volk dient en niet een stel van de ergste buitenlandse oorlogsmisdadigers. U waagt uw leven niet door de dienst aan uw volk, integendeel; u wordt daarvoor nog beloond en geëerd.

Denk aan de nog levende oorlogsslachtoffers; dien hen in het bijzonder door hen te verzorgen. Daarvoor wordt van u geen offer gevraagd. Neem een voorbeeld aan de mensen uit het verzet, die het opnamen voor degenen, die gevaar liepen, hun vrijheid of leven te verliezen. Zij waren bereid, daarvoor hun eigen leven te geven. Hun enige loon was in duizenden gevallen een gruwelijke dood.

Mevrouw **Goossens-van der Zande**: Mijnheer de Voorzitter! Gaarne zou ik, geachte afgevaardigden, ten aanzien van de vrijlating van de „drie uit Breda” het volgende willen opmerken.

Over het algemeen zijn wij als Nederlanders snel bereid te vergeven en te vergeten. Bovendien zijn wij altijd bereid, zij die geslagen worden en de minderheden te verdedigen en te helpen. Vooral het „Officiële Nederland”, het parlement, blijkt sterk in het vergeten!

De bevolking van Nederland heeft destijds als één man achter Biafra gestaan en mede getracht een vertrappt volksdeel te redden. Dank zij het zich „neutraal opstellend officiële Nederland” heeft men de zaak thans vergeten, althans heeft men moedeloos het hoofd in de schoot gelegd bij het zien van zoveel politieke onverschilligheid. Griekenland, Angola, Zuid-Afrika; de mens die daar geslagen wordt, spreekt heel Nederland aan, maar dank zij het feit dat „officieel Nederland” zich weer neutraal en ongeïnteresseerd opstelt, buigt iedereen het hoofd en vraagt zich af, waar menselijkheid en rechtsgevoel in Nederland zijn ondergedoken.

„Officieel Nederland” staat thans weer op het punt, zich neutraal en ongeïnteresseerd op te stellen ten aanzien van de Bredase drie. Zij wassen hun handen in onschuld en kijken meewarig naar hen, die zich niet gewonnen geven. Dat zijn de slachtoffers, de nabestaanden, dat zijn zij, die in de jaren 1940-1945 alles hebben gegeven om de vrijheid – en daarmee

het huidige „parlementaire spelletje” – weer mogelijk te maken.

De beulen van de Gestapo, de Bredase drie, hebben zich destijds persoonlijk ingezet om mannen, vrouwen en kinderen, let wel Nederlanders net als u, af te laten maken in koelen bloede. Indien uw eigen familie daarbij betrokken zou zijn geweest, zou u er dan ook over denken, zoals de zogenaamde meerderheid erover denkt? Er is thans misschien best een meerderheid te vinden bij hen, die dit alles nooit aan den lijve hebben ondervonden.

Barmhartigheid is een grote deugd. Gerechtigheid is een begrip, dat slechts door de overheid gestalte kan krijgen. Laat thans deze overheid, indien zij recht wil doen, de straf handhaven die deze nazibeulen niet ééns, maar honderdmaal verdiend hebben, door het moedwillig om het leven brengen van tienduizenden onzer landgenoten, die zich aan geen enkel vergrijp hadden schuldig gemaakt.

Hier passen geen krokodilletranen! Zij, die als Nederlander zijn gestorven zonder het te willen of omdat zij op de bres stonden voor uw vrijheid, hebben geen trap na verdiend. Zij, die zwaar gehavend zijn teruggekomen en waarvoor diezelfde „overheid” thans een schamel pensioentje heeft goedgevonden, verdienen het zeker niet nu nog eens ten achter gesteld te worden, terwijl zijn reeds murw geslagen zijn door de nazi-beulen en door de dank die Nederland hun heeft betoond.

Zij zullen u straks zijgend rekenschap vragen en misschien wensen, tóch nog in de gaskamers te zijn omgekomen; dan hadden zij ten minste de zogenaamde barmhartigheid voor hun beulen niet ook nog eens mee moeten maken. Als de overheid nu principieel en barmhartig wil zijn, dan ook graag consequent. (*Applaus*)

31. Pax-Christi

De heer **Verkoelen**: Mijnheer de Voorzitter! Wij weten dat wij ons kwetsbaar maken door hier niet tegen het regeringsvoorstel te pleiten. Wij menen hier te moeten komen, omdat het ontstaan van Pax-Christi samenhangt met gelijke omstandigheden in de tweede wereldoorlog.

Ook binnen onze beweging denkt niet iedereen hetzelfde over de onderhavige zaak. Toch hebben wij de overtuiging namens velen binnen en buiten de beweging te spreken.

Het grondwettelijk recht waarvan de drie van Breda gebruik maken door gratie te vragen, stelt ons voor een probleem. Niet alleen de Regering moet dit verzoek beantwoorden met „ja” of „neen”. Het wordt ook van ons gevraagd. Het zal wel een voorrecht zijn, dat wij mogen meepraten. Het is echter een voorrecht dat mij allenminst blij maakt en mij ook niet verlost van moeilijkheden die ik daaromtrent in mijzelf ervaar. Het articuleert alleen maar die moeilijkheden en het vergroot de verantwoordelijkheid.

Waar emoties zo'n grote rol spelen, kunnen argumenten bijna niet meer tellen. Hoe meer ik erover nadenk, hoe meer ik beseft dat anderen het recht hebben, anders te denken. Ik weet dat er in de oorlog duizenden zijn geweest die persoonlijk veel meer hebben geleden dan ik. Ik respecteer dat leed, maar niet de mate van het geleden leed geeft ons recht van spreken. Ook jongeren, die het leed alleen maar kennen uit verhalen, zullen, misschien minder emotioneel, maar met meer kracht van argumenten en met hun blik gericht op de toekomst waar wij in deze dagen gedwongen werden, alleen maar naar het verleden te kijken hun standpunt bepalen. Ook die stem telt en wij moeten ernaar luisteren. Het gaat hier niet alleen om het verleden; het gaat ook om de toekomst.

Wanneer ik niet tegen vrijlating stelling neem, kan ik die stellingname maar gedeeltelijk beargumenteren. Ik zal nog minder overtuigend kunnen zijn voor anderen, die een tegenovergesteld standpunt voorstaan. Ik blijf hen en hun motieven hoog achten. Ik hoop dat mij nooit meer wordt gevraagd wat ik ervan denk. Als de drie nu geen gratie krijgen, moeten wij er over een tijd weer over gaan praten met nieuwe pijn. Die pijn zou ik mij zelf willen besparen en vooral degenen, wier leed met het mijne in geen vergelijking staat.

Er is echter meer. Zoals velen heb ik in de oorlog mijn vader verloren en hem sinds zijn gevangenneming in 1944 nooit meer gezien. Hij is door vele gevangenschappen en kampen heengesleurd en ten slotte vermist. Ik heb alleen van hem gehoord van lotgenoten. In mijn gedachten leeft hij voort zoals ik hem heb gekend, groot en grootmoedig. De spaarzame verhalen van lotgenoten bevestigen dat. Ik idealiseer hem misschien op een afstand en in herinnering, maar ik leef in de illusie dat gevoelens van vergeving bij hem sterker waren dan gevoelens van haat, zelfs in het concentratiekamp. Ik zou in die illusie willen blijven leven, want dan heeft hij minder geleden dan wanneer hij haatgevoelens heeft gekoesterd. Uit piëteit zou ik uit zijn naam en uit naam van vele anderen niet willen pleiten tegen vrijlating.

Ik doe dit niet zozeer ter bevoordeling van de drie van Breda, alswel uit liefde, uit piëteit. Ik heb niets anders, waardoor ik mijn liefde uiten kan ten opzichte van hem, die mij dierbaar was. Ik kan alleen maar hopen, dat hij ook dit begrijpt. Ik wil niemand pijn doen, ook niet hen, die anders over dit vraagstuk denken. Ik wil geen leed vergroten.

In de grond van de zaak is het dat gevoel geweest, dat mij kort na de oorlog Pax Christi heeft doen vinden als een ideaal, waarin mensen samen aan een bewoonbare wereld bouwen. Het is onvoorstelbaar en onbegrijpelijk wat mensen elkaar hebben aangedaan en elkaar tot op de dag van vandaag nog aandoen. Wij zijn hypocriet, wanneer wij ook in onszelf niets willen veranderen. Ik heb daarmee vaak moeite overigens. Ik geloof nog steeds, dat het mogelijk is, dat mensen goed voor elkaar zijn. Wat wij ook in dezen zullen doen, er zal altijd een risico zijn. Ik weet het. Het is beter te ver te gaan met vergeven dan te ver te gaan met het zoeken naar vergelding.

Mevrouw **Wesseling**: Mijnheer de Voorzitter! Ik wil ter verduidelijking nog een opmerking maken met betrekking tot het ontstaan van de Pax Christi-beweging. Het ontstaan van deze beweging houdt zo nauw verband met de houding, die wij in deze moeilijke zaak willen aannemen, dat wij aan die geschiedenis niet voorbij kunnen gaan.

Op 14 juli 1944 zat monseigneur Théas, mede-oprichter van de Pax Christi-beweging, in de gevangenis van Compiègne. Hij zat daar wegens hulpverlening aan Joden. Toen hij zijn medegevangenen op een dag het Evangelie voorhield, dat ons leert onze vijanden te leren vergeven, protesteerden zij met de woorden: „Het Evangelie? Maar dat is verschrikkelijk!”

Toch hield hij dit beginsel staande en zo is vanuit de Franse verzetsbeweging de aanzet tot deze vredesbeweging begonnen. Vanaf het begin wees men af, de schuld voor de oorlog en alle gevolgen ervan, uitsluitend aan de Duitsers toe te schrijven. Het programma van de beweging is door studie, gebed en actie te werken aan een betere, waarachtiger vrede tussen de volkeren. Dat programma wordt nog steeds overal in de wereld door ouderen en vooral ook jongeren enthousiast onderschreven; er wordt hard aan gewerkt. Voor mij is vooral in deze dagen zeer duidelijk geworden, hoe nodig het is, dat ook de jongeren meer weet moeten hebben van de feiten en de toedracht van de verschrikkingen van het nazi-regime. Ik denk in dat verband ook met name aan de betekenis ervan voor onze tijd en onze toekomst. Ik wil voor onze kinderen vragen, hun meer dan nu in het raam van zowel de opvoeding als het onderwijs alles voor te houden, waartoe onrecht en machtsmisbruik, waar ook ter wereld uitgeoefend, kunnen leiden.

De heer **Berkhouwer** (V.V.D.): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb pater Verkoelen horen zeggen: Het is beter, te ver te gaan met vergeven dan te ver te gaan met vergelden. Ik heb voor deze opvatting groot respect. Wij zullen moeten trachten in deze discussie elkaars argumenten zoveel mogelijk te respecteren. Ik wil de pater echter de volgende vraag stellen:

Hebben wij de beschikking als mensen over een voldoende maat om af te meten, waar de grens ligt tussen te ver gaan met vergeven en te ver gaan met vergelden? Zouden wij met vrijlating ook inderdaad te ver gaan met vergeven?

De heer **Verkoelen**: Als wij die grens zuiver konden stellen, hadden wij hier naar mijn mening niet de gehele dag behoeven te zitten.

32. Werkgroep Kerk en Samenleving van het Bisdom Breda

De heer **R. H. M. Smit**: Zeer geachte commissie! Als lid van de Werkgroep Kerk en Samenleving in het Bisdom Breda wil ik niet spreken namens een grote achterban, namens een gedeelte van de Rooms-Katholieke Kerk, namens de kerken, namens het christendom of namens het Evangelie. Ik wil alleen spreken namens een groep mensen, die vanuit hun gemeenschappelijke geloof willen nadenken over onze samenleving, over de vraag hoe wij recht kunnen doen aan iedereen. Wij willen pleiten voor de vrijlating van de drie laatste oorlogsmisdadigers, die bij ons in Breda worden vastgehouden.

Mijnheer de Voorzitter! Een paar gedachten, die ons daartoe brengen, willen wij aan u doorgeven; wij hopen, dat zij bouwstenen zullen zijn voor uw debat.

1. Levenslange gevangenisstraf mag niet betekenen gevangenisstraf tot de dood erop volgt.
2. Rechtspreken en gratie verlenen moeten niet gebeuren bij meerderheid van stemmen.
3. Er zijn andere en betere manieren om de slachtoffers te helpen.

Wat betreft het eerste punt wil ik het volgende opmerken. De menselijkheid van een samenleving blijkt naar onze mening uit haar zorg voor de enkeling. De enkeling: drie oude mannen in Breda, die vijftientig jaar geleden ter dood zijn veroordeeld. (*Geroep op de tribune*)

De **Voorzitter**: Wij hadden met elkaar afgesproken, dat wij ook de voorstanders van vrijlating de gelegenheid zouden geven hun gedachten te uiten.

De heer **R. H. M. Smit**: Mijnheer de Voorzitter! Aan hen werd gratie verleend; aan hen werd een levenslange gevangenisstraf opgelegd. Vanuit die straf moeten wij nu denken. Levenslange gevangenisstraf betekent niet een gevangenisstraf tot de dood erop volgt. Als dit wel het geval was, zou het niet meer zijn dan een uitgestelde doodstraf. Levenslange gevangenisstraf betekent naar onze mening een gevangenisstraf die een geheel leven duurt, dus tijdens de volheid van je leven, in de tijd dat de mens creatief is, dat hij lief heeft, dat hij kinderen krijgt en opvoedt, dat hij verantwoordelijkheid draagt in de maatschappij. Zo'n straf moet een einde kennen. De onherroepelijkheid van de dood, waarvoor wij allen staan, mag niet aan deze straf zijn gekoppeld. Leven betekent namelijk ook hoop op vrijheid en hoop op een kans op verandering. Levenslange gevangenisstraf is op een bepaald moment voorbij. Als dit punt is gepasseerd wordt recht onrecht en dan kan een straf onmenselijk worden.

Het strafrecht in Nederland wil humaan zijn; als christenen zijn wij daar blij om want wij blijven voortdurend worstelen met teksten als: hebt uw vijanden lief; men moet het geknakte riet niet breken; men moet zijn broeder zeventig maal zeven vergeven; oordeelt niet opdat gij niet geoordeeld wordt of, wie zonder zonde is, werpe de eerste steen. Wij zijn niet helemaal klaar met dit soort teksten, maar het doet ons in ieder geval kiezen voor een uitermate humaan rechtsbestel. De menselijkheid rondom deze drie oorlogsmisdadigers nu wordt bedreigd.

Het is onmenselijk, het is verschrikkelijk, telkens weer hoop te wekken en die hoop dan weer neer te slaan. (*Geroep*)

De **Voorzitter**: Dames en heren! Ik moet nog een keer een beroep op uw zelfbeheersing doen. Wij – en nu betrek ik mij zelf er uitdrukkelijk bij – hebben in de jaren 1940–1945 gevochten, opdat ook andersdenkenden zich zouden kunnen uiten. Willen wij dat alstublieft blijven bedenken?

De heer **R. H. M. Smit**: Die wisselvalligheid zal men naar onze mening niemand moeten toewensen.

Bovendien is het ons inziens onmenselijk, mensen tot symbool te maken, mensen te overweldigen en hun afmetingen toe te kennen, dat zij niet bezitten. Een mens, hoe misdadig ook, verdient het niet om een symbool van beestachtigheid te worden. Dit kan dezer dagen misschien even gebeuren, maar dan zeker niet levenslang.

Een tweede punt betreft al datgene, wat nu rond de „drie” gebeurt. Rond mensen, die misdaden hebben gepleegd, hebben wij te handelen overeenkomstig het geschreven en het gewoonte-recht. De zwaarte van hun misdaden in het verleden doet daar niets aan af. Iedere straf, die is opgelegd, heeft iets onbevredigends; wat is gebeurd, is niet te herstellen. Het leven is onherroepelijk; wij kunnen het niet terugdraaien. Om te verhinderen, dat onrecht, dat is gepleegd, door nieuw onrecht wordt gevolgd, hebben wij de rechtspraak met veel zorg omgeven. Rechtspreken over een enkel mens, beschikken over leven en dood, kunnen wij niet doen bij plebisciet, bij meerderheid van stemmen. Met zorg stellen wij samen algemene regels op en met zorg kiezen wij personen uit, die over toepassing van het recht in concrete omstandigheden oordelen. Onze rechtsinstanties hebben vonnis gewezen. De hoogste Nederlandse rechtsinstanties adviseren nu tot vrijlating. Het zou onze democratie sieren, als wij in dezen onze rechtsinstanties volgden. De Kamer en de groepen, die hier vandaag zijn, kunnen niet zomaar zitten op stoelen, waarop zij niet thuis-horen.

Een betrouwbaar en goed gecontroleerd rechtsapparaat hebben wij opgebouwd. Personen en beslissingen over personen horen naar onze mening niet in een arena thuis. Over gratiëring van bekende misdadigers als mijnheer A of mijnheer B gaan wij ook niet openbare kamerhearings houden.

Wij moeten recht doen aan de enkeling. Dit lijkt vandaag te betekenen, dat wij duizenden enkelingen gaan kwetsen, slachtoffers van terreur van 1000, 10 000 of van 100 000 keer drie misdadige mensen. Ieder, die geen slachtoffer is, zal kunnen zeggen: het slachtoffer is niet geholpen met het lijden van zijn beulen. Dat menen wij, maar wij weten niet, of wij het recht hebben, dat te zeggen. Misschien kunnen wij daaraan het volgende toevoegen: het slachtoffer wordt geen recht gedaan door onrecht tegen een andere enkeling, maar door een nieuw verantwoordelijk handelen, door positieve steun en begeleiding, door alle aandacht en zorg. Het kan zijn, dat wij in die zorg en aandacht tekortgeschoten zijn; dan is het onze fout, niet de fout van de „drie”.

Daarnaast moet een aandacht voor de slachtoffers ons op een andere manier actief maken, door namelijk de oorzaken, waardoor slachtoffers vallen, te onderzoeken en aan te pakken. Voor- en tegenstanders van vrijlating zullen elkaar kunnen vinden in afkeer van wat is gebeurd: discriminatie, onrecht, uitbuiting, marteling en moord. Dat is allemaal niet verdwenen, dat vindt plaats – wat subtiel misschien – in onze eigen omgeving. In de maatschappij, zoals wij die hebben opgebouwd, hebben wij daarmee voortdurend te maken. Het vindt ook plaats, grof en brutaal, op vele plaatsen in onze mensenwereld, ook daar, waar onze belangen in het geding zijn, ook daar, waar wij zelf of waar onze vrienden zijn.

Als wij een link kunnen leggen tussen datgene, wat toen is gebeurd en wat nu gebeurt, moet de kring van mensen, die tegen onrecht hun stem verheffen, worden vergroot. Dan komt ook de groep meedoen, die pas in en na de oorlog werd geboren en die over deze drie wat in verwarring is geraakt. Het bevrijdingsfeest werd afgeschaft, maar de rekening lijkt nog niet vereffend. Alleen als er een streep door die rekening gaat, kunnen wij samen verder.

33. Protestant-Christelijke Reclasseringsvereniging, regionaal bureau West-Brabant

De heer **R. Smit**: Mijnheer de Voorzitter! Als vertegenwoordigers van de Commissie van Bijstand bij het Regionaal Bureau West-Brabant te Breda van de Protestant-Christelijke

Reclasseringsvereniging willen wij beginnen met onze deernis uit te spreken met de slachtoffers van „de drie van Breda”.

Het is ons bekend, dat deze drie mensen onnoemelijk veel leed onder onze bevolking – en dan speciaal onder de Joden – om het lot van de nog in leven zijnde slachtoffers te verzachten, hebben veroorzaakt. Dat al het mogelijke gedaan moet worden is bij ons buiten kijf.

Evenwel: het is niet *alleen* aan deze slachtoffers om te bepalen of „de drie van Breda” al of niet voldoende gestraft zijn. Hoe erg zij ook geleden hebben, in een rechtsstaat mag niemand zijn eigen rechter zijn. Het komt hun ook niet toe te bepalen of bovengenoemde drie oorlogsmisdadigers al of niet in vrijheid gesteld mogen worden. Dit recht komt ons uiteraard ook niet toe, maar nu een deel van de bevolking meent te moeten pleiten *tegen* vrijlating van „de drie van Breda”, menen wij niet alleen het recht, maar ook de plicht te hebben te pleiten *voor* hun invrijheidstelling.

Dit doen wij op de volgende gronden:

1. Wij zijn allen mensen en als zodanig feilbaar. Niemand van ons die zich zelf kent, zal durven beweren, dat hij nooit en te nimmer en onder geen enkele omstandigheid in staat zou wezen tot misdrijven te vervallen, waartoe deze drie mensen zijn vervallen. Dit doet aan het ergerlijke van de door hen bedreven misdaden niets af, maar het maakt ons iets minder zelfverzekerd bij de beoordeling van deze drie mensen. Willen wij nu *coûte-que-coûte* dat zij tot hun dood in de gevangenis blijven? Zijn wij nog een rechtsstaat als wij – naar het woord van prof. Diepenhorst – deze mensen levend begraven zonder hun het leven te ontnemen? („Trouw”, 16 september 1969). Wij menen van niet. Na 27 jaar moet naast *recht* ook *genade* kunnen gelden.

2. Als een gevangenisstraf alle zin voor de betrokken delinquent verloren heeft, heeft vergelding afgedaan. Verdere opsluiting kan dan nog enkel dienen om de wraakgevoelens van de maatschappij of van een deel van haar te bevredigen.

Dit is een geciviliseerde samenleving onwaardig en in flagrante strijd met de christelijke beginselen.

Dat een gevangenisstraf langer dan 27 jaar enige zin heeft, tenzij recidive te vrezen valt, zal wel niemand willen beweren. Dat deze mensen, zo zij al wilden, hetgeen wij niet geloven, ooit weer in de gelegenheid zouden komen hun vroegere misdrijven te herhalen, achten wij uitgesloten. (*Geroep*)

De **Voorzitter**: Als wij met elkaar blijven discussiëren, komen wij er natuurlijk nooit uit. Laat de heer Smit nu toch even uitpraten!

De heer **R. Smit**: Aus der Fünten is nu 62 jaar, Kotälla 63 en Fischer 71 jaar. Die 27 jaar zijn hun niet in de koude kleren gaan zitten: zij zijn er heel wat slechter aan toe dan de foto's, die men onlangs op de beeldbuis kon zien, doen vermoeden. Deze foto's waren trouwens van zeer oude datum, waarschijnlijk reeds meer dan een kwart eeuw oud.

3. Alle Nederlandse politieke delinquenten zijn reeds jaren geleden in vrijheid gesteld, hoewel ook zij de dood van veel Nederlanders, waaronder ook tal van Joden, op hun geweten hebben. Waren hun misdaden in zekere zin niet erger dan die van de Duitsers? Hierbij ware tevens te bedenken, dat het Duitse volk, waarvan „de drie van Breda” deel uitmaken, voorafgaand aan de tweede wereldoorlog aan een bijzonder sterke psychologische beïnvloeding is blootgesteld geweest, hetgeen bij de Nederlanders, die zich in de oorlog zo ernstig misgaan hebben, niet het geval was. Zij waren bovendien verraders van hun eigen volk. Velen van hen zijn eerst ter dood veroordeeld, kregen daarna gratie waarbij de doodstraf omgezet werd in levenslange gevangenisstraf, en werden later nog een keer ge-gratieerd; zij werden toen op 'aren gesteld. De laatste van hen kwam zo'n acht jaar geleden vrij. Het argument, dat men vaak hoort, dat geen twee keer voor eenzelfde misdaad gratie gegeven kan worden, snijdt dus geen hout.

4. Buiten Italië is Nederland nog het enige land dat oorlogsmisdadigers gevangen houdt. In alle andere landen zijn zij reeds lang in vrijheid gesteld, als men althans het dwaze schouwspel dat de vier grote mogendheden met Rudolf Hess spelen buiten beschouwing laat. De ene die in een Italiaanse gevangenis verblijft, schijnt daar veel beter behandeld te worden dan de drie bij ons in de Koepel.

Als wij er prat op gaan een vooruitstrevende natie te zijn, ook in onze strafrechtspleging, kunnen wij deze drie mensen niet tot het bittere en definitieve einde in de gevangenis laten.

5. Aus der Fünten, Kotälla en Fischer waren *uitvoerders* van duivelse plannen, die in hoofdzaak door hun superieuren waren uitgebroed.

Is het rechtvaardig hen als zondebokken van het nazi-regime gevangen te houden, terwijl hun opdrachtgevers reeds lang in vrijheid verkeren?

6. Was de verantwoordelijkheid van de Japanse keizer ten opzichte van de Japanse oorlogsmisdaden niet groter dan die van de drie van Breda ten opzichte van de Duitse oorlogsmisdaden? Toch kon de Japanse keizer weer door onze Regering als een bevriend staatshoofd worden ontvangen.

7. Enkele jaren geleden wekte de vorige Minister van Justitie bij de drie van Breda de hoop, dat zij weldra in vrijheid zouden worden gesteld. Die hoop is door de Kamer de bodem ingeslagen.

Begrijpt men niet, dat deze mensen die de kranten spellen over alles wat daarin over hen geschreven staat en die aan de t.v. gekluisterd zitten wanneer dit probleem met alle facetten, die eraan vastzitten, erop wordt uitgebeeld, psychisch en geestelijk gemarteld worden? Maken wij ons aldus niet aan dezelfde feiten schuldig als wij hun verwijten?

Als nu ditzelfde spel weer opgevoerd wordt en als de Kamer weer vrijlating weigert, kunnen wij niet langer van een beschaafde straf spreken, maar van een primitieve wraakoefening.

8. Een ieder, die deze mensen nu in de gevangenis ziet en hen rustig observeert, zegt: „Och, laat ze nu maar gaan.”

Wij zijn ervan overtuigd, dat het verzet van hen, die tegen vrijlating bezwaren maken, sterk zou verminderen als zij, evenals wij, deze nog maar vaag bewust voortlevende mensen konden gadeslaan.

9. Het nageslacht zal ons ongetwijfeld veroordelen als wij in dit stadium het nog niet kunnen opbrengen om barmhartig te zijn.

10. Wij als Christenen kunnen niet langer bidden: Vergeef ons onze schulden als wij er niet aan toe willen voegen: gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren.

De heer **Wolff** (C.P.N.): Bij het beluisteren van de woorden van de heer Smit bekwam mij de vraag: Maakt de heer Smit werkelijk geen enkel essentieel verschil in zijn opvattingen tussen het bedrijven van een misdrijf en het bedrijven van genocide, van massale verdelging?

Mijn tweede vraag is: Wat is zijn grief in verband met de behandeling van de drie, die in Breda zitten, in vergelijking met de behandeling van de Duitse oorlogsmisdadigers in Italië? U hebt gezegd, dat er in Italië ook nog Duitse oorlogsmisdadigers zijn en dat het verschil is – ik vertaal het misschien iets vrij –, dat de oorlogsmisdadigers hier slechter worden behandeld. Waaruit blijkt dat?

De **Voorzitter**: U hebt gezegd, mijnheer Smit, dat zij in Italië beter worden behandeld.

De heer **R. Smit**: Als men de koepel van Breda kent en men komt er jaar in jaar uit en men ziet, welk een deprimerende indruk die koepel maakt, dan vraagt men zich af: Hoe kan men dit 27 jaar lang volhouden?

De heer **Wolff** (C.P.N.): Er is gezegd, dat er een verschil is met de behandeling in Italië. Ik wil dat verschil weten.

De **Voorzitter**: De heer Smit wijt dat aan de omgeving, zegt hij net.

De heer **Wolff** (C.P.N.): In Italië zijn de oorlogsmisdadigers niet in een koepelgevangenis opgesloten. Dat is dus blijkbaar het verschil.

De heer **R. Smit**: Het verschil tussen een gewoon misdrijf en het misdrijf van genocide zie ik wel, in zoverre dat genocide van bovenaf gebeurt. Laat ik zeggen: Hitler en consorten. Ik geloof niet dat deze drie zich hier bewust aan schuldig hebben gemaakt. Ik heb veeleer het gevoel dat het hier gaat om: Befehl ist Befehl. Zij hebben de bevelen opgevolgd, zij het misschien een beetje ...

Een stem: Te hard.

De heer **R. Smit**: ... te goed.

De **Voorzitter**: U moet niet van veronderstellingen uitgaan, mijnheer Smit. U kunt beter de arresten en de vonnissen lezen, want daarin komt een ander oordeel tot uitdrukking. (*Applaus.*)

Ik vis bepaald niet naar bijval, dames en heren. Het is echter zaak dat wij hier de feiten op een rijtje houden. Als de heer Smit iets wil veronderstellen, is dat zijn zaak, maar ik meen dat hij er verstandig aan doet de feiten op zich te laten inwerken. Ik zeg dit, zonder dat ik de heer Smit zijn standpuntbepaling ook maar enigszins kwalijk zou willen nemen.

34. De Katholieke Reclaseringsvereniging Breda

De heer **Van Raaij**: Mijnheer de Voorzitter! De voorzitter van het hoofdbestuur heeft ons medegedeeld, dat wij mogen zeggen niet alleen namens onze afdeling te spreken, maar dat de gehele vereniging zich breed achter ons opstelt.

Toen Minister Polak 2½ jaar geleden over deze zaak sprak, stelde hij vast dat hij, met begrip voor de eerlijke motieven van zowel voor- als tegenstanders, moest constateren dat de meningen polair tegenover elkaar stonden. Hij sprak de hoop uit, dat daar nog eens verandering in zou komen. Er blijkt echter weinig veranderd te zijn.

Wij zijn het eens met de opvatting van prof. De Jong, dat de drie niet in het beleid, maar in de uitvoering hebben gewerkt ...

Een stem: En hoe! Met hart en ziel!

De heer **Van Raaij**: ... en dat hun verantwoordelijkheid navenant is te achten.

Naast prof. De Jong heeft prof. Presser in 1969 voor de televisie zich hierover als volgt uitgelaten:

„Ik weet, doordat ik mij zo heb moeten verdiepen in die stof, dat het relatief eigenlijk maar hele kleine mannetjes zijn, dat deze rest, dit drietal, een min of meer toevallige rest is. Het zijn nou net die mensen die zijn achtergebleven, terwijl minstens even grote misdadigers als zij in Duitsland niet gestraft zijn en vrij rondlopen. Dit gaat tegen mijn gevoel van rechtvaardigheid in”. (*Geroep*)

De **Voorzitter**: Ik zou u willen verzoeken, dames en heren, de heer Van Raaij de gelegenheid te geven zijn standpunt uiteen te zetten. Daarna kunnen de leden van de commissie vragen stellen. Het gaat om de voorlichting van de Kamer, die straks een beslissing moet nemen.

De heer **Van Raaij**: Onze ervaringen onderschrijven deze visies wel. Tegen Kotälla b.v. is veel ingebracht. Omdat Kotälla aantijgingen weersprak, hebben wij getracht, met de briefschrijvers in contact te komen. Wij overhandigen u hierbij stukken, die hierop betrekking hebben. Er is nooit bewezen dat Kotälla direct met Jodenvervolgung te maken heeft gehad.

Met beide anderen ligt dat anders; zij hebben daar wel een rol bij gespeeld. Het is echter een rol geweest zoals is uiteengezet door prof. De Jong. Merkwaardig is, dat Fischer meermalen ter sprake komt in het eerste boek van Weinreb.

Wij geloven dat het besef duidelijker dan ooit naar voren is gekomen, dat wij hebben gefaald ten opzichte van de slachtoffers. Er is de afgelopen jaren veel van dit leed naar ons toegekomen en wij hebben geprobeerd in de geest van Minister Polak antwoord te geven. Wij hebben dat onder andere met alle brieven gedaan en wij zullen het weer doen met de brieven die wij ook nu weer veelvuldig ontvangen hebben. Door al dit leed worden wij weer nadrukkelijk geconfronteerd met onze tekortkomingen aan slachtoffers. Het is duidelijk dat het denken aan en helpen van deze slachtoffers in de schaduw hebben gestaan en nog steeds staan van economische vraagstukken. Het zal inspanning vergen, daarin verandering te brengen. Wij zullen het als een opgave zien hieraan naar vermogen mee te werken.

Onze eindindruk is echter, dat het probleem van de vrijlating en dat van de hulp aan de slachtoffers in wezen twee afzonderlijke zaken zijn, die niet zonder schade aan onze cultuur gecombineerd kunnen worden.

Geestelijke verzorging en reclassering en ieder die met deze drie in aanraking komt bevinden zich al jaren in de schizofrene situatie, dat men op grond van artikel 26 van de Beginselenwet Gevangeniswezen hoop op vrijlating dient te geven en dat er tot nu toe geen uitzicht op die vrijlating is geweest.

De heer Voogd (P.v.d.A.): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil een vraag stellen aan de heer Postma, omdat ik in het betoog van de heer Van Raaij niets van mijzelf terugvind. Ik heb al eerder met de heer Postma gediscussieerd en herken bij hem iets van datgene wat ook mij bezighoudt. Ik ken zijn beweging met het vraagstuk. Mijn vraag aan hem is, of hij mij één aspect van leed van de drie in Breda kan noemen dat niet duizendvoudig geldt voor de duizenden daarbuiten.

De heer Postma: Als wij het over het leed hebben, kan ik dat niet. De heer Voogd heeft zich verdiept in Weinreb. U heeft gezien, wat er is gebeurd.

Ons bezwaar is, dat al dat leed op deze drie mensen terecht komt. Wij vinden dat in twee opzichten een moeilijke zaak. Wij zullen nooit ontkennen, dat deze mensen schuldig zijn. Ik meen evenwel, dat – zoals ik al tijdens een t.v.-uitzending heb gezegd – de symbolische situatie die is ontstaan, de mensen die ook bloed aan hun handen hebben, te veel disculpeert en de gedachten in slaap wiegt aan alles wat er tijdens de oorlog is gebeurd.

Stem uit de zaal: Als u het niet aan kunt, mijnheer Postma, waarom neemt u dan geen ontslag? Het is geen kleine zaak.

De heer Wolff (C.P.N.): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil eerst een vraag stellen aan de heer Van Raaij en vervolgens aan de heer Postma.

De heer Van Raaij heeft nogal uitvoerig gesproken over het zondebok-karakter dat de zaak volgens hem heeft en over het feit, dat de drie niet een beleidsbepalende rol gehad hebben, maar slechts een uitvoerende (overigens zeer ernstig). Ik wil hem daarom recht op de man af vragen: Bent u formeel nog wel bezig met het bepleiten van gratie of bent u in wezen bezig met het pleiten voor herziening van een gerechtelijk vonnis?

Er is een vonnis, waarin objectief is vastgesteld dat bepaalde daden zijn begaan en waarin daarvoor een straf wordt aangegeven.

De heer Postma heeft gesproken over anderen die ook bloed aan hun handen hebben. Hij heeft nu iets weggelaten dat hij wel tijdens de t.v.-uitzending heeft gezegd. Als hij dat niet had gedaan zou ik geen vraag hebben gesteld. Hij heeft gewezen op de rol van de Nederlandse ambtenaren en op het door hen uitleveren van gegevens. Alle kritiek ten spijt, die bij mij bestaat ten aanzien van overheidsinstanties aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, wil ik hem vragen, of die vergelijking tussen de drie van Breda en de Nederlandse ambtenaren niet te ver gaat. (*Applaus.*)

De heer Van Raaij: Mijnheer de Voorzitter! Het is onze bedoeling om aan te geven, dat de drie mensen zijn, die in een bepaald systeem hebben gehandeld: een systeem waarvan wij in de wereld om ons heen ook nog voorbeelden ontmoeten. Wij willen hier de vraag aan de orde stellen: Wie zijn uiteindelijk de hoofverantwoordelijken geweest? In dat verband passen wij de drie in een situatie, waarin wij – God moge ons ervoor behoeden – ook zelf zouden kunnen belanden en waarin bepaalde individuen in onze samenleving, wanneer zij daartoe in de gelegenheid waren, misschien op dezelfde wijze zouden reageren als deze drie.

Stem uit de zaal: Zij hebben dat vrijwillig gedaan; zij konden onderduiken en allerlei andere dingen doen!

De heer Postma: Mijnheer de Voorzitter! De heer Wolff heeft gevraagd, of ik de rol van de ambtenaren in de Tweede Wereldoorlog niet heb overtrokken. Ik wil mij graag aansluiten bij wat daarover in de parlementaire enquête is gesteld. Datis een duidelijke zaak. Er is een uitvoerige parlementaire enquête gehouden over de rol van de ambtenaren, ook die van politie, de toenmalige Hoge Raad, enz. Deze zaken kunnen zeker worden nagegaan. Ik weet niet, of het wel zinnig is, hierop dieper in te gaan.

De heer Wiebenga (P.S.P.): De heer Van Raaij heeft prof. Presser geciteerd. Hij heeft dat citaat gebruikt als argument te dezen. Het ging om het aantal oorlogsmisdadigers, dat op dit moment in Duitsland nog vrij rondloopt. Is de heer Van Raaij niet met mij van mening, dat dit helemaal geen argument is? Wij weten, dat in Nederland zeer veel misdrijven ongestraft blijven. Moeten wij het feit, dat er bepaalde mensen ongestraft blijven als argument hanteren om dan maar iedereen, die misdrijven heeft gepleegd, los te laten?

Uit de woorden van de heer Van Raaij heb ik begrepen, dat Kotälla geen Joodse mensen zou hebben vermoord. Het is mij een volslagen raadsel, hoe hij dit kan zeggen.

Ik zou aan de heer Postma willen vragen, welke weg wij naar zijn mening inslaan, als wij het „Befehl ist Befehl” – een vertaling van de terminologie voor het handelen binnen het systeem – systematisch gaan aanvoeren als verontschuldiging voor wat men doet, om dan maar niet te spreken van de wijze, waarop men het doet. Naarmate wij het „Befehl ist Befehl” als excuus aanvoeren, naar die mate bevorderen wij misdaden, vandaag en morgen. (*Applaus.*)

De heer Postma: Ik wil eerst een opmerking maken over de zaak-Kotälla. Er is Kotälla nooit ten laste gelegd, dat hij Joden heeft vervolgd.

Stem op de tribune: En De Miranda dan?

De heer Postma: Zaterdag, vóór de uitzending, heb ik een gesprek met de heer Soetendorp gehad. Toen heb ik hem een briefwisseling laten lezen van een Jood. Deze had een enorm aantal klachten over Kotälla in verband met bestialiteit, enz. Het was een vreselijke brief. Het is gebleken, dat Kotälla met deze zaak niets te maken had.

Stem in de zaal: Hij zit zeker 27 jaar onschuldig gevangen!

De heer Postma: Ik meen hiermede de vragen van de heer Wiebenga beantwoord te hebben. Hem is nooit ten laste gelegd – hij is er ook nooit voor veroordeeld – dat hij Joden heeft vervolgd.

De heer K. A. Keuning (DS'70): Vindt u, mijnheer Postma, het relevant, wie Kotälla heeft vermoord? (*Applaus.*)

De heer Postma: Ik ben graag bereid op deze zaak in te gaan. Ik weet echter niet, of dit wel een geschikt moment daartoe is. U krijgt er de stukken over.

Een stem: Neen, neen, u moet het nu doen.

De Voorzitter: U kunt met een simpel „ja” of „neen” volstaan.

De heer Postma: In het vonnis staat, dat Kotälla deel heeft uitgemaakt van executiepelotons. Ik weet niet of er meer veroordeeld zijn wegens het deel uitmaken van executiepelotons. Er staat niet in, dat hij daarnaast nog iemand heeft vermoord.

In antwoord op de vraag of het feit, dat in Duitsland nog oorlogsmisdadigers vrij rondlopen relevant is voor de vraag of de drie in Breda vrij moeten komen, kan ik zeggen dat wij hier te maken hebben met Nederlands recht. Wij zullen hier dus moeten oordelen aan de hand van Nederlandse rechtsnormen. Duitsland zal het voor zichzelf moeten uitmaken en doet dit ook. Wat daar gebeurt, weten wij. Als wij iets weten, moeten wij de Duitse justitie ervan op de hoogte stellen en moeten wij bevorderen, dat betrokkenen alsnog worden vervolgd. Verder kunnen wij er weinig aan doen.

Op de vraag of ik het „Befehl ist Befehl” als verontschuldigungsgrond aangemerkt wil zien, moet ik een ontkennend antwoord geven. Ik wil wel zeggen, dat het feit, dat degenen, die schuldig zijn en zijn vrijgekomen, aantoonde dat het „Befehl ist Befehl” door meer personen is toegepast. Natuurlijk kan ik achter de verontschuldiging „Befehl ist Befehl” niet staan.

35. Coornhert Liga

De heer Hulsmans: Ik geloof, dat wij ons in een moeilijke situatie bevinden. Dit geldt zowel voor de kamercommissie, die al de gehele dag met dit probleem in al zijn facetten is geconfronteerd als voor mij, omdat ik over dit bijzonder ingewikkelde probleem in zo'n tien minuten iets moet proberen te zeggen, dat voor de commissie een zekere relevantie heeft na alles wat is gezegd. Ik zal mijn best doen.

Voordat ik over de zaak zelf iets zeg in deze sfeer, die met emoties is geladen, hetgeen begrijpelijk is, moet ik zeggen waar ik emotioneel sta om begrepen te kunnen worden. Emotioneel sta ik aan de kant van de slachtoffers van wat er in de laatste oorlog is gebeurd. Ik heb de oorlog bewust beleefd. Ik ben in mijn opvattingen over recht, strafrecht en samenleving erg gemarkeerd door wat er in de oorlog en de tijd daarna is gebeurd. Ik heb een stuk ervaring in een kamp in Amersfoort opgedaan, zij het een korte ervaring.

Als ik emotioneel aan de kant van de slachtoffers sta, betekent dit niet, dat ik vanuit die emotie meen dat ik mijn standpunt mag bepalen. Ik meen dat ik mijn standpunt moet bepalen los van die emotie.

Het standpunt van de Coornhert Liga vloeit voort uit de beginselen die de Coornhert Liga over straffen en het functioneren van strafrecht in onze samenleving in de alternatieve justitie-begroting heeft geformuleerd. De Coornhert Liga ziet twee begrenzingspunten in de straf. De eerste is, dat de straf niet onevenredig mag zijn. Over het punt, dat de straf voor de drie niet onevenredig is en het ook niet zou zijn als zij zou worden voortgezet, bestaat bij ons geen twijfel. Het is dus niet op grond van de onevenredigheid, dat in de huidige tenuitvoerlegging van de straf wijziging zou moeten worden gebracht.

Er is echter volgens de uitgangspunten van de alternatieve begroting nog een tweede begrenzing aan de straf, namelijk dat zij niet langer mag duren dan de doelmatigheid met zich brengt.

Een stem: Waarom niet?

De heer Hulsmans: Ik spreek nu over de uitgangspunten van de Coornhert Liga. Over dat andere punt kunnen wij uren praten, maar dat kan nu natuurlijk niet. Daarover kunnen wij misschien straks buiten in de gang verder spreken.

De doelmatigheid van deze straf is nu verdwenen. Noch uit generaal preventieve, noch uit speciaal preventieve overwegingen heeft deze straf nog zin. Ook heeft deze straf geen

zin uit een oogpunt van conflictoplossing. Wat wij ook doen, dit conflict is en blijft er.

Wij vinden deze straf dus niet doelmatig en op grond daarvan menen wij dat het standpunt van de Regering, dat er gratie moet worden verleend, juist is.

Bij deze standpuntbepaling is op zichzelf eigenlijk nauwelijks nog plaats voor een verdere afweging van elementen, omdat wij tot die afweging nauwelijks in staat zijn. Iedereen zit met andere informatiesets over dat gegeven en vanuit die verschillende sets kan die afweging niet anders dan sterk subjectief zijn. Wij menen dan ook dat men eigenlijk verder van een afweging af moet zien.

Wanneer men echter toch meent dat er verder moet worden afgewogen, wat moet er dan worden afgewogen? Kan de continuering van de gevangenhouding de slachtoffers van dit gebeuren helpen?

Geroep: Ja, ja!

De heer Hulsmans: Er is een verslag gekomen van prof. Bastiaans. Daaruit heeft men kunnen zien dat het niet verlenen van gratie voor dit ogenblik een bepaalde categorie slachtoffers kan helpen en een andere categorie slachtoffers niet.

Een stem: Maar die eerste categorie is veel groter!

De heer Hulsmans: Ook als nu niet tot gratieverlening wordt besloten, blijft deze kwestie onherroepelijk aan de orde. Voor degenen die wel geholpen zouden worden daarmee op dit ogenblik, kan het niet verlenen van gratie op de langere duur dus ook geen hulp geven. Ik meen dan ook niet dat slachtoffers op de lange duur geholpen kunnen worden door niet het verlenen van gratie.

Ik kom nu tot de andere kant. Ik zal nu de nadelen afwegen die het niet verlenen van gratie heeft. Daarbij wil ik twee aspecten naar voren brengen.

Het niet verlenen van gratie zou, op grond van overwegingen van consistency, die in het strafrechtelijke apparaat een rol spelen, een remmende invloed uitoefenen op de vernieuwingsbeweging, die in het strafrecht is ingezet en waarvan het van een zo groot belang is . . . .

(Rumoer en herhaald geroep op de publieke tribune)

De Voorzitter: Mag ik nu nogmaals een beroep op de aanwezigen op de publieke tribune doen: wij moeten toch in staat zijn, deze hoorzitting te beëindigen op de manier, die in de bedoeling lag. Op deze manier lukt dit beslist niet. Ik schors de vergadering.

De vergadering wordt voor enige tijd geschorst en daarna hervat.

De Voorzitter: Dames en heren! Het is begrijpelijk dat op een dag als vandaag de emoties wel eens erg hoog kunnen gaan. Ik geloof niet dat wij iemand daarvan een verwijt mogen maken. Dat doen wij ook niet. Ik wil proberen verder te gaan. Ik geloof niet dat het verantwoord is, door te gaan als een en ander zich zou herhalen, niet vanwege de hier aanwezige kamerleden, maar juist ter wille van onze gasten. Ik doe een beroep op u allen, het mogelijk te maken, deze hoorzitting tot een goed einde te brengen. Ik verzoek de heer Hulsmans zijn bijdrage af te ronden.

De heer Hulsmans: Mijnheer de Voorzitter! In de belangafweging vrees ik, dat het niet verlenen van gratie, de voortzetting van de gevangenhouding, op twee wijzen invloed heeft op ons strafrechtelijk stelsel, juist ten aanzien van andere mensen dan de drie van Breda. Ik vrees dat uit overwegingen van consistency binnen het strafrechtelijk systeem een stuk vernieuwing in de strafrechtpleging wordt geblokkeerd. Het is niet voor niets, dat elke Minister van justitie, ongeacht zijn politieke overtuiging of wat hij heeft meegemaakt, hier telkens met een dergelijk voorstel is gekomen, vanuit het apparaat.

Er is een tweede aspect. De Kamer heeft tot nu toe steeds weer opnieuw zoveel aandacht aan de drie van Breda moeten geven, dat in het heel beperkte tijdsbestek, dat zij tot haar beschikking heeft, er veel tijd werd afgenomen van de fundamentele aandacht voor de problemen, die er juist in het strafrechtelijke systeem zitten. De kwestie van de vernieuwing van het strafrechtelijke systeem is op de eerste plaats van belang voor de sociaal zwakste groepen in de samenleving. Zij is ook van belang voor de samenleving in haar totaliteit. Ik vrees dat een continuering van de gevangenzetting met zich brengt, dat de drie van Breda eigenlijk extra een bijdrage leveren aan de dehumanisering, waarvoor zij vroeger zijn veroordeeld.

Ik meen dat het gevaarlijk is, de gevaren van de oorlog en de herinnering aan wat er in de oorlog is gebeurd en aan wat er dus kan gebeuren uitsluitend te concentreren in de symboliek van de drie. De gevaren – er is zojuist reeds over gesproken – schuilen in systemen en daarvoor moeten wij, los van de drie, ook alle aandacht hebben. Het gevaar bestaat dat het concentreren van de aandacht op de drie dit aspect in gevaar brengt.

Mijn conclusie is, dat de Kamer met de gratieverlening zou moeten instemmen, maar dat zij dit alleen op een aanvaardbare manier kan doen, indien die instemming wordt gevoed en plaatsvindt vanuit een soort waardebeseft dat juist ook in de oorlogstijd een rol heeft gespeeld bij vele mensen, die het slachtoffer zijn geworden. Aan de andere kant moet die instemming gepaard gaan met de erkenning, hoe wij als samenleving tegenover de slachtoffers heel lang tekort zijn geschoten, niet alleen in het besef ervan en de erkenning daarvan in het gevoel, maar ook in ons feitelijk handelen.

Mejuffrouw Goudsmit (D'66): Mijnheer de Voorzitter! De heer Hulsmán heeft zeer nadrukkelijk namens de Coornhert Liga gesproken. Hoe heeft hij geconstateerd, dat de Liga zich in haar geheel of gedeeltelijk op dit standpunt stelt?

In de tweede plaats is er het argument, dat deze affaire steeds weer zal terugkeren.

Waarom vindt professor Hulsmán, dat deze affaire steeds zal terugkeren? Kan een Minister van Justitie op een gratieverzoek een volgend maal niet eenvoudig met „neen” antwoorden?

Kan hij niet laten weten, dat hij op eventuele verzoeken met „neen” zal blijven antwoorden?

Wanneer de mensen die vóór gratie ijveren, niet steeds weer beginnen, waarom moet het dan steeds weer aan de orde komen?

De heer Hulsmán: De eerste vraag is een vraag naar mijn geloofsbrieven. Wij hebben in een onlangs gehouden vergadering van de verenigingsraad in algemene zin – niet typisch op deze zaak toegespitst – over het woordvoerderschap gesproken. Ik meen, dat hetgeen ik nu heb gezegd met datgene wat uit de verenigingsraad naar voren is gekomen, in overeenstemming is. Ik heb mij daarbij gebaseerd op uitgangspunten, die in de alternatieve begroting van Justitie zijn geaccepteerd.

Mejuffrouw Goudsmit (D'66): Ik ben enigszins bij de opstelling van de alternatieve begroting betrokken geweest. Voor zover ik weet, is toen met geen woord over de drie van Breda gesproken.

De heer Hulsmán: Nee, dat zeg ik ook niet.

Mejuffrouw Goudsmit (D'66): Ik vind het vervalsend – tenzij er een discussie heeft plaatsgevonden waarvan mij niets bekend is – die uitgangspunten op de drie van Breda te betrekken.

De heer Hulsmán: Ik meen, dat dit toch niet geheel juist is. De uitgangspunten zijn algemeen geformuleerd. Ze laten op zichzelf naar mijn mening geen uitzondering toe.

Mejuffrouw Goudsmit (D'66): Het is dus juist, dat bij de opstelling van de alternatieve begroting niet over de drie van Breda is gesproken en dat prof. Hulsmán als lid van de Coornhert Liga deze link met de drie van Breda legt, zonder dat hierover binnen de Coornhert Liga overleg is gevoerd?

De heer Hulsmán: Er is inderdaad binnen de Coornhert Liga niet direct over de drie van Breda gesproken. Dat is juist.

Ik wil nu antwoorden op de tweede vraag van mejuffrouw Goudsmit en zeggen, waarom deze zaak naar mijn mening steeds weer aan de orde zal komen. Dit zal naar mijn mening steeds weer gebeuren, omdat – men kan dit ook bemerken – in de samenleving hierover verschillend wordt gedacht. Een Minister van Justitie kan nooit verder een binding aangaan dan een binding, waarmede hij zichzelf bindt. In bepaalde sectoren van de samenleving bestaat een zeer sterk verzet tegen deze vrijlating. Aan de andere kant bestaat in andere sectoren van de samenleving ook een sterk onbehagen over bepaalde ongelijkheden, die men meent te bespeuren ook ten aanzien van deze kwestie. Vanuit deze situatie kan nooit worden gezegd, dat de zaak afgedaan is, voordat wij werkelijk – premier Biesheuvel heeft het ook gezegd – van deze mensen zijn bevrijd.

36. Algemeen Nederlands Jeugd Verbond

De heer De Leeuw: Namens het Algemeen Nederlands Jeugd Verbond (ANJV) wil ik met nadruk stellen, dat wij absoluut tegen vrijlating van de drie oorlogsmisdadigers zijn. Niet alleen het ANJV, maar uit de massale protestbeweging blijkt, dat het grootste deel van de Nederlandse jeugd tegen vrijlating van de drie van Breda is.

Dit komt duidelijk tot uiting bij de oproep van het februari-comité 1972, die mede ondertekend is door leden en vertegenwoordigers van organisaties als: ARJOS, SRVU, KWJ, JOVD, NVV-JC, FJG, ASVA en vele middelbare scholen.

Het ANJV, dat is ontstaan in het verzet tegen het Duitse fascisme, heeft ontelbare offers gebracht in de strijd voor de bevrijding van ons land. In de illegaliteit waren het vele honderden jonge mensen, die met een enorm grote offervaardigheid en moed, met het toen nog illegale blad „JEUGD” van het ANJV de straat op gingen om de Nederlandse jeugd voor te lichten en in verzet te brengen om de Duitse fascistische bezetters de laatste slag toe te brengen. Het was Hannie Schaft, één van de oprichters van het ANJV, die bij het verspreiden van „JEUGD” is gearresteerd en door één van de grootste beulen, die tot onze grote spijt langs achterdeuren en sluipgangen is vrijgelaten, namelijk Lages, persoonlijk in de Bloemendaalse duinen op laaghartige wijze is doodgeschoten. Het is in haar geest en in die van alle anderen, die in het anti-fascistisch verzet hun leven hebben gelaten, dat wij namens vele duizenden Nederlandse jongeren maar ook namens de progressieve Duitse jeugd en in de geest van de hedendaagse strijd van al de jongeren, die stelling nemen en de beweging organiseren tegen fascisme, fascisering en onderdrukking, het onaanvaardbaar vinden – met welke argumenten de Nederlandse Regering dan ook komt aandragen – dat de drie beulen, die in Breda gevangen zitten, worden vrijgelaten.

Het ANJV, dat vele duizenden leden telt en gevestigd is in belangrijke centra van ons land, heeft de anti-fascistische strijd, waarvoor Hannie Schaft toen werd vermoord, altijd en ook nu doorgezet. Actief treden wij op tegen die kringen in West-Duitsland, die zich nooit hebben neergelegd bij hun nederlaag. Niets mag dan ook worden ondernomen om juist deze krachten in West-Duitsland aan te moedigen. De democratische krachten in West-Duitsland zijn op het ogenblik het sterkst; laten wij ons wat dit betreft gelukkig prijzen.

Het zou dan ook een klap in het gezicht zijn van al deze democratische krachten en van de gehele Westduitse progressieve jeugd, die strijden tegen fascisme en fascisering van de maatschappij en voor democratie en vrede, als de drie van Breda werden vrijgelaten.

Het is echter ook een belediging voor al de Nederlanders, die nu nog de gevolgen ondervinden van de beulshanden van de drie van Breda.

Mijnheer de Voorzitter! Nogmaals, het ANJV kan onder geen enkele voorwaarde tolereren en ziet het als een handreiking van de Nederlandse Regering aan de op revanche beluste kringen in West-Duitsland, dat de drie van Breda worden vrijgelaten. (*Applaus*)

37. Bond van Beeldende kunstenaars

Mevrouw Van Amstel: Mijnheer de Voorzitter! De Nederlandse wetgeving beschouwt als ergste misdaad tegen de maatschappij de daad van moord. Hieronder verstaat men opzettelijke levensberoving, gepleegd na kalm beraad en rustig overleg. De straf voor zo'n daad is levenslange gevangenisstraf. Na een aantal jaren kan deze straf worden omgezet in een strafverkortening en volgt vrijlating na 20 jaar. Deze strafverkortening kan worden aangemerkt als gratieverlening.

In de steeds weerkerende discussie over de vrijlating van de zogenaamde drie van Breda wordt stelselmatig uit het oog verloren, dat de aard van de misdaden, waarvoor deze drie zich bevinden in de koepelgevangenis van Breda, niet als gewone moorddaden zijn te beschouwen. De Nederlandse wetgever heeft nooit kunnen vermoeden, dat eens een rechter zou moeten oordelen over uitvoerders van reeksen georganiseerde, rustig voorbereide en systematisch uitgevoerde massamoorden.

Alle redelijke en humane argumenten, die voor de vrijlating van deze drie worden aangevoerd, zijn gebaseerd op het normale strafrecht, strafvordering en moderne criminologische opvattingen.

Maar al deze argumenten verliezen hun redelijkheid en goede humane bedoelingen, als men deze wil toepassen op de drie van Breda, die deel hebben genomen aan misdaden tegen de menselijkheid, misdaden en wreedheden, die alles overtreffen van wat als zodanig bekend is sinds de meest duistere en beestachtige tijden uit de geschiedenis van de mensheid. In tal van redevoeringen hebben de nazileiders opgewekt tot de volledige uitroeiing van joden, zigeuners en politieke tegenstanders van het nationaal-socialisme.

Deze drie van Breda, hoewel geen hoofdfiguren in deze georganiseerde misdaad, hebben zich volledig ingezet om deze lugubere aanslag op de menselijkheid zo volledig mogelijk te doen slagen. Voor de exacte feiten en bewijzen van hun bijdragen aan deze opdracht tot uitroeiing en massamoord wil ik verwijzen naar de dossiers en de getuigenverklaringen, afgelegd tijdens de openbare procesvoering tegen deze drie. Ook de krantenverslagen over deze processen en de daarin vermelde details over de wijze, waarop zij hun misdaden hebben uitgevoerd, is een zeer aan te bevelen lectuur voor de roepers om vrijlating op humanitaire gronden.

Het nauwkeurig nalezen van deze feiten, die tot de veroordeling van deze misdadigers hebben geleid, is juist nu van groot belang, omdat in 27 jaar de wereld niet heeft stilgestaan en vele misdaden tegen de menselijkheid de misdaden uit de nazitijd dreigen te overschaduwen door hun actualiteit. Misdaden van deze omvang worden evenwel niet minder zwaar door het plaatsvinden van nieuwe misdaden tegen de menselijkheid, die later elders in de wereld zijn begaan.

Vaak wordt door de voorstanders van vrijlating naar voren gebracht, dat langer vasthouden als een soort van wraakneming zal worden uitgelegd. Het is echter niet uit gevoelens van wraak voor de door hen gepleegde misdaden, maar voor het behoud van een menselijke samenleving, die als rechtsbasis moet hebben, dat zij, die georganiseerde en rustig voorbereide misdaden tegen de menselijkheid plegen, voor *altijd* uit iedere democratische samenleving moeten worden geweerd.

Dit is geen juridisch probleem meer, maar een vanzelfsprekendheid en houdt een waarschuwing in voor toekomstige volksmisleiders, die opnieuw rassenhaat en uitroeiing van politieke tegenstanders zouden willen propageren om hun politieke doelstellingen te verwezenlijken. De steeds weerkerende verontrusting over het „droeve lot" van de drie van Breda is daarom ook zeer misplaatst.

Verontrusting over het lot van de weinigen, die geestelijk en lichamelijk voor hun verdere leven zijn verminkt en die nu, na 27 jaar, nog dag en nacht worden geconfronteerd met het leed, dat hen is aangedaan in talloze kampen – deze voorportalen van de dood –; verontrusting over het lot van hen, die dagelijks nog rouwen om de dood van ontelbare, op beestachtige wijze omgebrachte familieleden, zou meer getuigen van menselijkheid en barmhartigheid. Het toepassing van de begrippen van genade en barmhartigheid op deze drie misdadigers van Breda, devalueert deze begrippen tot een schrijnende belediging van de overlevenden en is een klap in het gezicht van iedere wezenlijke democratie.

De BBK (de beroepsvereniging van beeldende kunstenaars), voortgekomen uit het kunstenaarsverzet is van mening, dat kunst, evenals de wetenschap, zich alleen in vrijheid kan ontplooiën en tot bloei komen en deze drie van Breda zijn vertegenwoordigers van een politiek stelsel, dat vrijheid van denken en handelen onmogelijk maakte, dat velen van onze Joodse collega's de dood indreef alleen om hun jood-zijn en dat daarnaast tientallen kunstenaars ter dood heeft gebracht om hun bijdrage aan het verzet tegen deze onmenselijke nazidictatuur.

In naam van de miljoenen doden – deze cijfers zijn met als geschreven – zoals de dichter Mok het heeft samengevat, spreekt de BBK zich met nadruk uit tegen de voorgenomen vrijlating van de drie misdadigers van Breda.

38. Stichting „Wij nemen het weer niet"

De heer Milikowski: Mijnheer de Voorzitter! Wij, Joop Telling en ik, vertegenwoordigen de stichting „Wij nemen het weer niet 1933-nu". Deze stichting is voortgekomen uit en werkt ten nauwste samen met de oud-gevangenen van het concentratiekamp Sachsenhausen. Doel van de stichting is het bestrijden van het fascisme, waar en hoe het zich ook manifesteert. Wij doen dit met publikaties, anti-fascistische tentoonstellingen en manifestaties.

De film „Begrijpt u nu waarom ik huil?" over het concentratiekampsyndroom is tot stand gekomen met medewerking van een oud-Sachsenhauser een ernstige patiënt, die de moed heeft opgebracht om zich te laten filmen tijdens een psychiatrische behandeling, ten einde voorlichting mogelijk te maken over de psychische gevolgen van het verblijf in een Duits concentratiekamp.

Voorlichting is een kwestie, waarmede wij bij de vrijlating van deze drie duidelijk te maken hebben. Wij hebben dringend behoefte aan voorlichting. Wij moeten ons, gezien de beperkte tijd, jammer genoeg erg beperken.

Wij willen allereerst opmerken, dat deze kwestie een politieke zaak is en ook politiek gesteld zal moeten worden. De drie zijn tegen het gebruikelijke Nederlandse recht in eerste instantie veroordeeld tot de doodstraf, omdat zij misdaden hebben begaan tegen de menselijkheid. Zij zijn niet symbolen van het fascisme, zoals zo vaak naar voren wordt gebracht. Zij zijn niet symbolen van een onmenselijk regime, maar zij zijn de representanten van dit regime. Zij hebben zich laten kiezen in hun misdadige functie; zij hebben met enthousiasme de ergste opdrachten ten uitvoer gebracht en zij hebben zelf de wreedste initiatieven genomen.

Over de gebrekkige en onjuiste voorlichting van overheidswege is veel te zeggen. Wat weet de overheid? Wat begrijpt de overheid? Wat wil zij, dat de bevolking weet en begrijpt?

Daar is bij voorbeeld het feit, dat de Minister van Justitie suggereert dat de Hoge Raad van 18 personen unaniem tot gratiëring heeft geadviseerd. In werkelijkheid waren het de zes leden van de strafkamer van de Hoge Raad, die dit advies hebben uitgebracht. Maar heeft de Hoge Raad of de strafkamer er enig idee van, dat hun juridische uitspraken verstrekende politieke consequenties hebben?

In de bezettingstijd is de Hoge Raad fout geweest. Hij heeft gecollaboreerd met de Duitse bezetter. Wij hebben nu een andere Hoge Raad. Hebben de leden van deze Hoge Raad nu

wel voldoende politiek inzicht? Welke waarde moet men toekennen aan hun juridische adviezen? Hun advies houdt in, dat zij met één slag misdadigers tegen de menselijkheid, representanten van het fascisme, gelijkstellen met gewone misdadigers.

Er is meer voorlichting en opheldering gewenst. Minister Van Agt heeft zich enige maanden geleden laten ontvallen, dat hij tijdens de bezettingsjaren te jong was om inzicht te hebben gehad in wat zich om hem heen heeft afgespeeld. Hij heeft zich bekend Ariër te zijn, een uitlating waarvan hij achteraf heeft gezegd haar te betreuren. Alles goed en wel, dames en heren, maar wij voelen ons gedreven deze uitlatingen in hun context te plaatsen. Deze context is, dat de Regering metterdaad, tot tweemaal toe, geweigerd heeft de motie-Voogd uit te voeren om de Joodse oorlogsslachtoffers, die andere categorie die levenslang heeft, volwaardig pensioen toe te kennen om hun laatste levensjaren draaglijk te maken. Anderzijds probeert men met alle middelen door te drukken dat de beulen van die slachtoffers worden gegratieerd.

Dàn vragen wij ons af, of toch niet bewust of onbewust antisemitische invloeden mede het beleid van de Regering in dezen bepalen. (*Applaus*)

Deze pijnlijke veronderstelling wordt gesteund door de uitspraak van de Minister-President, dat het wel eens zou kunnen zijn, dat vrijlating de pijn van de slachtoffers zou kunnen stillen. Hij suggereert hier, dat de gevoelens van machteloosheid en ellende opgeheven zullen worden door ze erger te maken!

In „De Volkskrant” van vandaag is te lezen, dat prof. Bastiaans er voorlopig toe neigt te berusten in een snelle en geruisloze verdwijning van de drie naar Duitsland. Als dit bericht waar is, dan hebben wij hier te doen met een klassiek voorbeeld van wereldvreemde a-politieke psychiatrie. Bastiaans is blijkbaar van mening, dat de gevoelens van de bevolking niet gekwetst worden, als je de bevolking niet de gelegenheid laat ze te manifesteren. Het dringt bovendien niet tot hem door, dat hij zich politiek op een hellend vlak begeeft. Hij wil in feite de publieke meningsvorming, dus de democratie, uitschakelen om de drie misdadigers tegen de menselijkheid vrij te laten.

Wij zijn van mening, dat gratiëring van de misdadigers tegen de menselijkheid een aantasting zou betekenen van de democratische beginselen, een levensbedreiging zou vormen voor veel slachtoffers van het nazi-regiem. Wij zijn van mening, dat wij duidelijk kenbaar moeten maken, hoe wij oordelen over vertegenwoordigers van fascistische regimes; over die van gisteren en over die van vandaag. (*Applaus*)

De heer Telling: Mijnheer de Voorzitter! Heel sumier wil ik nog enkele punten aanstippen.

Mr. Zaaijer, die destijds verbonden was aan het Bijzonder Gerechtshof, zei dat er in dit land wel recht gesproken werd, doch geen recht werd gedaan. Dit zal nu 15 of 20 jaar geleden zijn. Dit is wel veelzeggend. U moet, zoals u hier allen zit, voor uzelf maar eens nagaan, waarom mr. Zaaijer zei, dat er wel recht gesproken werd, maar niet gedaan werd. Wie voerde dit recht dan wel niet uit? Daarop komt het toch neer.

Als wij spreken over het loslaten van andere oorlogsmisdadigers, moeten wij duidelijk beseffen dat dit alreeds een gevolg is geweest van dit niet recht doen en dat wij ons in geen geval kunnen beroepen op dit feit, zeggende: ja, die hebben ze toen ook al losgelaten en laten wij nu dan als apotheose de drie van Breda ook nog maar laten lopen. Dit is de zaak volkomen op haar kop zetten.

Bovendien zou ik willen wijzen op de tendens, die wij hier hebben kunnen waarnemen bij sommige sprekers, mensen die systematisch proberen het edele drietal voor te stellen als seniele, onschuldige ventjes, die praktisch aan het eind van hun latijn zouden zijn.

Ieder van u weet, dat de SS bij arrest van Neurenberg tot misdadige organisatie is verklaard. Dus alle leden van die vereniging zijn bij voorbaat misdadigers. Ik wil nu één speciale bij de kop nemen en dat is Kotälla.

Men zegt van Kotälla: Hij was maar een klein mannetje. Niemand verlangde echter van hem, ook de hogere S.S.-leiding heeft dat nooit van hem verlangd, dat hij de mensen tegen hun geslachtsdelen schopte en dat hij vingers in een cirkelzaag duwde. Dat verlangde zelfs Himmler niet van hem. Maar dat deed Kotälla.

Daarom zeggen wij, oud-gevangenen van het concentratiekamp Sachsenhausen: wij zijn tegen gratiëring. Geen gratie. Niet loslaten. Zitten laten. Niet meer over babbelen.

39. Nederlandse Vrouwenbeweging Amsterdam

Mevrouw **Dievendal-Klok:** Ik verzoek de verklaring, die ik ga afleggen, kenbaar te maken aan de leden van de Tweede Kamer.

De Nederlandse Vrouwenbeweging is van mening, dat er geen enkel argument pleit vóór vrijlating van de thans nog in Breda gevangen zittende drie Duitse oorlogsmisdadigers. Het fascisme, zoals het in de jaren 1940-1945 o.a. door deze drie in ons land in praktijk werd gebracht, heeft diep ingegrepen in het gezinsleven, in het leven van iedere Nederlander en niet in de laatste plaats in dat van de vrouwen en kinderen. Veel vrouwen konden dan ook niet werkeloos toezien en hebben actief meegeholpen de bezetters te bestrijden.

Uit deze anti-fascistische strijd door de vrouwen is de Nederlandse Vrouwenbeweging geboren. Nooit meer oorlog, nooit meer fascisme, de kinderen moeten vrijuit kunnen leven. Dat was de gedachte, die ten grondslag lag aan het besluit van de vrouwen, die de Nederlandse Vrouwenbeweging oprichtten.

Vele leden van onze vrouwenorganisatie hebben zelf een actief aandeel gehad in de anti-fascistische strijd en hebben grote offers moeten brengen. Vaak moesten deze vrouwen onderduiken en moesten dan hun gezinnen in de steek laten. Velen hebben jaren in gevangenschappen en kampen doorgebracht, ook weggehaald uit hun gezinnen. De drie van Breda en hun mede-fascisten hebben niet gearzeld moeders van hun kinderen te scheiden. Wat dit voor gevolgen heeft gehad voor die kinderen, is hier niet weer te geven.

De gevolgen van gevangenschap, maar ook de spanningen, waaraan de vrouwen blootstonden, die buiten gevangenschap konden blijven, hebben de gezondheid van deze vrouwen ernstig aangetast. Inmiddels zijn ons dan ook vele leden ontvallen, die als gevolg daarvan vaak een vroegtijdige dood stierven.

Onder onze leden bevinden er zich, die vele familieleden hebben verloren en ook zijn er leden, die toen kinderen waren en door het optreden van de fascistische hun vader of moeder verloren. Deze zijn nu zelf volwassen en moeder geworden. Deze vrouwen willen niet, dat hun kinderen hetzelfde overkomt wat hen overkwam in hun kinderjaren.

In de 25 jaar van haar bestaan is de Nederlandse vrouwenbeweging altijd opgetreden tegen oorlog en oorlogsvorbereiding. Zij is opgetreden en heeft gewaarschuwd tegen groeperingen, die opnieuw naar fascisme streven. Dit streven bestaat. De vrijlating van de drie van Breda is een tegemoetkoming aan dit streven, dat vooral in West Duitsland bestaat. Ze staan daar al met vlag en wimpel klaar om deze drie als helden binnen te halen.

Wij zijn van mening dat nu reeds door te praten over een eventuele vrijlating dit bij vele Nederlanders de afschuwelijkste herinneringen oproept. Maar een vrijlating zal voor velen iets zijn, waar zij niet over heen zullen komen. Het wordt als een hoon voor hun lijden, voor hun offervaardigheid ervaren.

Naar onze mening hebben de Nederlandse Regering en het parlement niet het recht dit te doen. De drie van Breda hebben al gratie gehad en dat is meer dan zij verdient hebben.

Niet zij mogen prevaleren, maar de nagedachtenis aan de slachtoffers van deze fascistische, hun ex-gevangenen, de nabestaanden van de gevallen en alle anti-fascistische Nederlanders dienen voorop te staan. Regering en parlement hebben de plicht hiermee rekening te houden, maar niet met drie Duitse fascistische, die hier een straf uitzitten, die nog niet eens in verhouding staat met wat zij ons volk aandeden.

Nooit mogen dergelijke figuren meer een kans krijgen. Aan geen enkel streven naar facisme mag voeding worden gegeven en dat gebeurt door deze drie vrij te laten. Het wordt in revanchistische kringen als een overwinning beschouwd.

Het Nederlandse volk heeft al meermalen er blijk van gegeven hoe het denkt over de gevangenschap van deze drie. Het wenst hen gevangen te houden!

De Nederlandse Vrouwen Beweging vindt deze hernieuwde poging voor vrijlating dan ook zeer verwerpelijk en is van mening dat het voor eens en altijd uitgemaakt moet zijn dat voor oorlogsmisdaden geen genade geldt.

Wij spreken de verwachting uit dat Regering en parlement rekening zullen houden met de wens van de bevolking en overeenkomstig deze wens zullen besluiten niet tot vrijlating van de drie van Breda over te gaan. (*Applaus*)

De Voorzitter: Ik zou nu tot sluiting van de zitting kunnen overgaan, maar ik wil dit niet doen zonder uitdrukkelijk mijn bewondering te hebben uitgesproken voor iedereen die de moed heeft gehad om zich hier vandaag te komen uiten. Het is niet altijd gemakkelijk geweest. Deze bewondering geldt zeer in het bijzonder degenen die het ervoor over hebben gehad, zich hier weer te confronteren met het toegebrachte leed. Ik dank hen allen.

Ik dank ook het publiek dat het mogelijk heeft gemaakt - ik geloof dat ik het wel zo mag zeggen-, dat deze hoorzitting toch nog een goed verloop heeft gehad. Het lag voor de hand dat de emoties niet steeds achterwege konden blijven. Het zou onmogelijk en onmenselijk zijn geweest, dat te verwachten of te verlangen.

Iedereen die zijn bijdrage heeft gegeven aan het voorlichten van de Kamer over dit vraagstuk, zeg ik daarvoor hartelijk dank. Ik wens u een goede thuisreis en sluit thans deze zitting.

Aldus vastgesteld, 28 februari 1972.

GEELKERKEN

WIEBENGA

VAN SCHAIK

WOLFF

GOUDSMIT

HAARS

GEURTSSEN

ROETHOF

VAN DER SANDEN

HAAS-BERGER

KAPPEYNE VAN DE COPPELLO

STOFFELEN

DE GAAY FORTMAN

K. A. KEUNING

G. M. P. CORNELISSEN.